

ISSN 2414 9217

**ДАВЛАТШИНОСӢ
ВА ҲУҚУҚИ ИНСОН**

Маҷаллаи илмӣ-амалӣ

**ГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЕ
И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА**

Научно-практический журнал

**№ 2 (10)
2018**

ДАВЛАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚИ ИНСОН
Маҷаллаи илмӣ-амалӣ**№2 (10)**
2018

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 0249 / МҚ аз 20 январи соли 2016 ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла соли 2016 таъсис дода шуда, дар як сол чор маротиба чоп мегардад.

Муассис: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, факултети ҳуқуқшиносӣ

Сармуҳаррир:**Азиззода У.А. - д. и. ҳ., профессор****Муовини сармуҳаррир:****Диноршоев А.М. - д. и. ҳ., профессор****Котиби масъул:****Салоҳидинова С.М. - н. и. ҳ.****Ҳайати таҳририя:****Имомзода М.С.****академики Академияи илмҳои ҚТ, д. и. ф., профессор****Маҳмудзода М.А.****академики Академияи илмҳои ҚТ, д. и. ҳ., профессор****Тоҳиров Ф.Т.****академики Академияи илмҳои ҚТ, д. и. ҳ., профессор****Насриддинзода Э.С.****д. и. ҳ., профессор, узви вобастаи Академияи илмҳои ҚТ****Авакян С.А.****д. и. ҳ., профессор****Ализода З.М.****д. и. ҳ., профессор****Зоиров Ҷ.М.****д. и. ҳ., профессор****Нуриддинов Р.****д. и. с., профессор****Сотиволдиев Р.Ш.****д. и. ҳ., профессор****Золотухин А.****д. и. ҳ., дотсент****Сафарзода Б.А.****д. и. ҳ., профессор****Раҳмон Д.С.****н. и. ҳ., дотсент****Ҷамшедов Ҷ.Н.****н. и. ҳ., дотсент****Камолзода И.И.****н. и. ҳ., дотсент****Павленко Е.М.****н. и. ҳ., дотсент****Мухаррирони илмӣ ва мусахҳехон:****Сафарзода Н.Р., Саъдизода Ҷ., Шоев Ф.М., Сафарзода Н.Ф.****ISSN 2414 9217**

ГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЕ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА
Научно-практический журнал2 (10) выпуск
2018Издание зарегистрировано в Министерстве культуры Республики Таджикистан
за № 0249 / МЧ от 20 января 2016 года

Журнал выходит с 2016 года. Издается 4 раза в год

Учредитель: Таджикский национальный университет

Главный редактор: Азизода У.А., д. ю. н., профессор

Заместитель главного редактора: Диноршоев А.М., д. ю. н., профессор

Ответственный секретарь: Салохидинова С.М. к. ю. н.

Члены редколлегии:

Имомзода М.С.	академик Академии наук РТ, д. ф. н., профессор
Махмудзода М.А.	академик Академии наук РТ, д. ю. н., профессор
Тахиров Ф.Т.	академик Академии наук РТ, д. ю. н., профессор
Насриддинзода Э.С.	д. ю. н., профессор, член-корреспондент, Академии наук РТ
Авакьян С.А.	д. ю. н., профессор
Ализода З.М.	д. ю. н., профессор
Зоиров Дж.М.	д. ю. н., профессор
Нуриддинов Р.	д. п. н., профессор
Сативалдыев Р.Ш.	д. ю. н., профессор
Золотухин А.	д. ю. н., доцент
Сафарзода Б.А.	д. ю. н., профессор
Рахмон Д.С.	к. ю. н., доцент
Джамshedов Дж.Н.	к. ю. н., доцент
Камолзода И.И.	к. ю. н., доцент
Павленко Е.М.	к. ю. н., доцент

Научное редактирование и корректура:
Сафарзода Н.Р., Саъдизода Дж., Шоев Ф.Ш., Сафарзода Н.Ф.

ISSN 2414 9217

Мундариҷа – Содержание

**МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ НАЗАРИЯИ ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ТЕОРИИ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА**

Холиқзода А.Ғ. Бобоева Н.И.	Назаре ба табиати ҳуқуқи «қонуни миллӣ» ва вижагиҳои он Қонун – таҷассумгари нақҳати оиладорӣ	5 16
--------------------------------	--	---------

БАҲШИ ТАЪРИҲИ ҲУҚУҚ – СТРАНИЦЫ ПРАВОВОЙ ИСТОРИИ

Азизов У.А.	Общая характеристика мусульманского права и особенности его развития на территории Таджикистана	20
Диноршоев А.М. Саъдизода Ҷ. Azizkulova G. S. Afzali M. K.	Андешаи ҳуқуқи инсон дар таълимоти динӣ ва фалсафӣ Religious belief – predecessors of political legal thinking of ancient Babylon	29 38

**МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ СОҲТОРИ КОНСТИТУТСИОНӢ. СОҲТОРИ
ДАВЛАТӢ.**

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОСНОВ КОНСТИТУЦИОННОГО СТРОЯ.
ГОСУДАРСТВЕННОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО**

Ойев Х.	Таъмини ҳуқуқи танзимсозии истеҳсоли маснути ҳунароҳои бадеии халқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	44
Имомов Х.Ш. Саидов С.А.	Участие политических партий в избирательном процессе Хусусиятҳои ҳуқуқӣ-конститусионии муҳофизати интихоботӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	52 58

ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ ВА СОҲАҲОИ ҲАМҶАВОР – КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО И СМЕЖНЫЕ ОТРАСЛИ ПРАВА

Искандаров З.Х.	Ҳуқуқи прокурорӣ чун соҳаи ҳуқуқ: матлаб ва усули батанзимдарории он	62
Раҷабов М.Н.	Нақши одатҳои байналмилалӣ дар танзими ҳуқуқи истифодабарии обҳои фаромарзӣ	68
Курбонализода Н.Ш. Назаров А.К.	Личные неимущественные права недееспособных и ограниченно дееспособных лиц: теоретическо-правовой анализ Асосҳои концептуалии ҷиноятҳои муқобили манфиатҳои хизмат дар корхонаҳои тичоратӣ	72 78

МИНБАРИ ОЛИМОНИ ҶАВОН – ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ

Курбонализода Н.Ш. Буриев А.Р.	Регламентация категории «правосубъектность» в современном праве Таснифи шартномаҳо дар соҳаи истифодаи сарватҳои зеризаминӣ	83 91
Раҷабов К.Д.	Проблемаҳои бартараф намудани монеаҳои тафтишӣ марбут ба тафтишӣ ҷиноятҳои бо хариду фурӯши одамон алоқаманд	98
Шарипов М.М. Раджабов К.Д. Рузиева Р.М.	Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ришвадиҳии тичоратӣ дар ҚТ Предупреждение вымогательства Иммунитет персонала международных организаций в уголовном праве	103 112 117
Қодиров Д.С.	Нақши шартномаҳо ва паймонҳои байналмилалӣ дар мубориза бар зидди гардиши ғайриқонунии маводҳои нашъаовар	122
Абдучалилов А. Давлатов Д.Д.	Пули электронӣ: мафҳум ва мавқеи ҳуқуқӣ Ҳолати содиршавии ҷиноят – омили асосии ошкорсозии қаллобӣ	128 132
Машраби Д.	Ташкил ва фаъолияти комиссияҳои доимии маҳаллӣ оид ба танзими анъана ва ҷашну маросим дар ҚТ	137
Требования, предъявляемые к статьям соискателей, аспирантов и докторантов для публикации в журнале «Государствование и права человека»		144

МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ НАЗАРИЯИ ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ТЕОРИИ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

НАЗАРЕ БА ТАБИАТИ ҲУҚУҚИИ «ҚОНУНИ МИЛЛӢ» ВА ВИЖАГИҲОИ ОН

Холикзода А.Ғ.,

профессори кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқ

Ихтисоси илмӣ: 12.00.01 – назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимоти ҳуқуқӣ ва сиёсӣ

Фиишурда. Мақолаи мазкур ба яке аз масъалаҳои мубрам ва баҳсноки замони муосир “қонуни миллӣ” бахшида шудааст. Муаллиф дар мақолаи мазкур кӯшиш намудааст, то ки ба мафҳум, таркиб, мазмун ва махсусияти зухуроти мазкур равшанӣ андозад. Ҳамзамон дар мақола таҳлили муқоисавии қонунгузорӣ, ақида ва назари олимони ҳуқуқшинос ва файласуфон мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: табиати қонун, қонуни миллӣ, қонуни байналмилалӣ, низоми қонунгузории миллӣ, низоми ҳуқуқи байналмилалӣ, миллат.

ВЗГЛЯД НА ПРАВОВУЮ ПРИРОДУ «НАЦИОНАЛЬНОГО ЗАКОНА» И ЕГО ОСОБЕННОСТИ

Холикзода А.Ғ.,

профессор кафедры прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета, доктор юридических наук

Научная специальность: 12.00.01 – теория и история права и государства; история правовых и политических учений

Аннотация. Данная статья посвящена одной из актуальных и спорных проблем современного времени как «национальный закон». Автор в данной статье старается раскрыть понятие, содержание, сущность и особенности данного явления. Также в статье проведен сравнительный анализ законодательств и взгляды и мнения ученых-юристов и философов.

Ключевые слова: природа закона, национальный закон, международный закон, национальная правовая система, международно-правовая система, нация.

VIEW ON THE LEGAL NATURE OF THE "NATIONAL LAW" AND IT'S FEATURES

Kholiqzoda A.G.,

Professor of the Department of Human Rights and Comparative Law of the Law Faculty of the Tajik National University, Doctor of Legal Sciences

Scientific Specialty: 12.00.01 – theory and history of the law and state; history of legal and political doctrines

Annotation. This article is devoted to one of the actual and controversial problems of modern times as a "national law". The concept, content, essence and features of this phenomenon is revealed by the author in this article. A comparative analysis of legislations and views and opinions of scientists-lawyers and philosophers also is carried out in the article.

Keywords: Nature of Law, National Law, International Law, National Legal System, International Legal System, Nation.

«Қонунҳо бояд ба махсусияти табиат, боду ҳавои гарму хунуку муътадили давлатҳо, ба сифати заминҳо, вазъу ҳолат, ҳаҷм, тарзи зиндагии халқ – заминдорон, шикорчиён ва ҷупонон, вазъи озодии аз сохти давлат ба миёнонда, дин, аҳоли, хислатҳои мардум, боигарӣ, шумораи аҳоли, савдо, урфу одатҳо ва ахлоқи ҷамъиятӣ мутобиқ ва мувофиқ буда, аз назари пайдоиши ва иҷрои мақсадҳо байни худ дар алоқамандии устувор қарор дошта бошанд. Ва қонунҳо бояд дар ҳамин пайвастагӣ ва вижагиҳо бояд омӯхта шаванд... зеро маҷмӯи ҳамин ҳолатҳо ва хусусиятҳо – Рӯҳи қонунро муқаррар мекунад».

Ш.Л. Монтескё [11, с. 195-732]

Аз қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (минбаъд Қонуни танзим) дар соли 2007 муддате гузашту дар баъзе аз мақолаҳо инҷониб ва дар баромадҳо ва навиштаҳои иддае аз дӯстон ва ҳуқуқшиносон аз ин қонун ҳамчун нахустин «қонуни миллии кишвар» ёдрас шудем. Сараввал шояд ба истифодаи истилоҳи «қонуни миллӣ» мутахассисон он қадар диққат надоданд ва ё шояд «шарқиена» таваҷҷӯҳ карданду мо огоҳ нашудем. Вале баъдтар эрод ба истифодаи ин истилоҳ нисбат ба қонуни мазкур аз гӯшаю канорҳои мухталиф шунида шуд, дар баҳсҳои илмӣ, мизҳои мудаввар, дар синфхонаҳои таълимгоҳҳои ҳуқуқӣ тибқи саволи шогирдон ин масъала бо тобишҳои хоса бардошта мешуд. Ҳатто маротиба дар нишастии расмие байни масъулини мухталифи низоми идора низ нисбат ба дуруст ва ё нодуруст будани истифодаи ин истилоҳ нисбат ба қонуни мазкур баҳс ҳам шуда буд. Бо назардошти гуногунии назарҳо нисбат ба масъалаи мазкур мехоҳам имрӯз назари худ ва андешаи олимони

дигарро низ ҷиҳати то кадом андоза қобили қабул будан ва ё набудани истифодаи истилоҳи «қонуни миллӣ» нисбат ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» бо далелҳои, ки ҳам ҷонибдорон ва ҳам муҳолифон дар даст доранд, ибраз намуда, бардоштани ҳулосаи ниҳоиро, албатта, ба иродаи Шумо вогузор намоям.

1. Сараввал бояд эътироф кард, ки ҳам эродгирандагону ҳам ҷонибдорони истилоҳи «қонуни миллӣ» асосҳои илмӣ ва далелҳои дар шинохти шакл ва табиати қонунҳо аз ҷумла нисбат ба қонуни мавриди таҳлил доро мебошанд. Маҳз ҳамин далелҳои онҳо, ки аксаран аз духӯрагии амалия ва назарияи ҳуқуқшиносӣ сарчашма гирифтааст, ба онҳо имкон медиҳад дидгоҳи худро истодагарӣ намоянд. Вале бояд қайд кард, ки далелҳои мазкур ҳамагӣ нисбӣ, шартӣ ва рамзӣ буда имкони баҳсро ба миён овардааст. Ба вижа гуногунфаҳмӣ ва истифодаи мухталифи мафҳуми вожаи «миллат» домани ин баҳсро густурдатар кардааст.

2. Духӯрагии фаҳми истилоҳи «қонуни миллӣ» аз таъиноти ҳуқуқии он ва зарурати дарки таноуб ва тафовути паҳнои ҳодисаҳои ҳуқуқӣ сурат гирифтааст. Дар илми назарияи ҳуқуқ, ҳуқуқи байналмилалӣ ва баъзе соҳаҳои илми ҳуқуқшиносии хориҷӣ ва ватанӣ вақтҳои охир ҷиҳати муаррифӣ намудани паҳлӯҳои гуногуни ҳуқуқи миллӣ ва байналхалқӣ ҳамчун ду низоми ҳуқуқии ба ҳам алоқамандӣ аз ҳам тафовутдошта истилоҳоти мухталифе тимсоли «низоми ҳуқуқи миллӣ» [10, с. 51, 87, 456] ва «низоми ҳуқуқи байналмилалӣ»; «санадҳои меъёрии ҳуқуқии миллӣ» ва «са-

надҳои меърии ҳуқуқи байналмилалӣ», «қонунгузори байналхалқӣ» ва «қонунгузори миллӣ», «санади ҳуқуқи ватанӣ ва ё дохилӣ давлатӣ» [21, с. 201-202] ва «санади ҳуқуқи байналмилалӣ» [3, с. 72; 3] ва ниҳоят «қонунҳои байналмилалӣ» ва «қонунҳои миллӣ» истифода мешаванд. Истифодаи ҳамаи ин истилоҳот мутобиқ ба талаботи санадҳои меърии ҳуқуқӣ ҳаст ё не, албатта, баҳси дигар аст.

3. Маълум аст, ки дар амалияи қонунгузори миллӣ ва низоми ҳуқуқи байналхалқӣ на ҳама истилоҳоти истифодашуда асосҳои ҳуқуқи худро доранд. Мисол, истилоҳоти «қонунгузори байналхалқӣ», «қонунҳои байналмилалӣ» ва «қонунҳои миллӣ» дар санадҳои меърии ҳуқуқӣ, бо ин номҳо маҳсусан таъкид нашудаанд. Мисол, мо истилоҳи «қонуни байналхалқиро» (ба истиснои қисми 4 моддаи 10 Конститутсия, ки дар он ҷо низ ишора ба навъи ҳосаи санадҳои меърии ҳуқуқи байналмилалӣ рафтааст) дар сарчашмаҳои ҳуқуқӣ пайдо накардем ва сӯҳбат бо мутахассисони соҳа низ собит кард, ки чунин истилоҳ дар ҳуқуқи байналмилалӣ маъмул нест, ҳарчанд, ки дар паҳнои илми ҳуқуқшиносӣ истилоҳи «қонунгузори байналмилалӣ» ва ҷо-ҷо «қонунҳои байналмилалӣ» истифода шудааст.

Саволе пайдо мешавад, ки агар дар сарчашмаҳои расмии ҳуқуқӣ набошанд, пас чаро истифода мешаванд? **Хулосаи аввал ва умумӣ он аст, ки истифодаи** ин навъи истилоҳот дар илми ҳуқуқшиносӣ на ба санадҳои ҳуқуқӣ ва «деюре», балки ба назария ва амалияи ҳуқуқӣ таъки карда, бо усулҳои муқоисаи илмӣ, ногузирии ифодаҳои рамзӣ ва шартӣ баён мешаванд. Ин ба назари мо, раванди муътадили рушди илми ҳуқуқшиносӣ аст, ки дар тафовут аз амалияи ҳуқуқӣ (дар назар дорем истилоҳоти қонунгузориро) истифодаи истилоҳоти шартӣ ва рамзӣ дошта нисбатан озодтар аз назари

«стилистика» баён мешавад. Агар чунин намешуд, мо захираи истилоҳоти илмиро дар қолаби истилоҳоти қонунгузорӣ маҳдуд карда, илми ҳуқуқшиносиро на танҳо аз рушд боз медоштем, балки онро дар чорҷӯби қонунҳои амалкунанда ба догма табдил медедем. Мутаасифона, ин чараёнро банди дар фаъолияти қонунгузорӣ бештар эҳсос менамоем. Мисол баҳсе, ки дирӯз оид ба истифодаи калимаи «муқаррар» байни ҳуқуқшиносон пайдо шуд... Чунин хулосаи шартӣ моро намегузорад, ки нисбати истифодаи ин истилоҳот дар адабиётҳои илмӣ андеша ва ҳукми қатъӣ намоем, зеро онҳо мумкин аст вобаста ба назар ва дидгоҳҳои олимони ба тарзҳои дигар низ шарҳ ва баён шаванд. Аммо таъкид менамоем, ки истилоҳоте, ки дар қонунгузорӣ ва санадҳои меърии ҳуқуқӣ бо шакли муайян омадаанд истифодаи айнии худро дар илм тақозо менамоянд.

Хулосаи дуюми умумии ин фикр дар он ифода меёбад, ки истифодаи истилоҳоти рамзӣ ва шартии мафҳумҳои ҳуқуқи миллӣ ва байналмилалӣ, ки заминаи қонунгузори худро надоранд, одатан ҳамчун ифодаи ҳуқуқи миллии давлати муайян ва низоми эътирофшудаи ҷомеаи ҷаҳонӣ, гурӯҳи давлатҳо ва ё унсурҳои ҷудогонаи падидаҳои ҳуқуқӣ дар вобастагӣ ва таносуби байниядигарӣ зухур менамоянд. Ҳатто дар он мавридҳое, ки ҳуқуқшиносони шинохта чун М.Н. Марченко, Елена Андревна Лукашева дар асарҳои худ истилоҳи «қонуни миллиро» истифода бурдаанд, онҳо ишорат ба низоми ҳуқуқи миллӣ кардаанд. Яъне сухан дар бораи сирф қонуни миллӣ не балки нисбат ба низоми ҳуқуқи миллӣ меравад [9, с. 51; с. 72]. Вале аҷиб он аст, ки дар ҳамин муқоисакарданҳо ишорат дар бештари мавридҳо ба қонунҳои меравад, ки онҳо ё ба муносибатҳои оилавӣ ва ё аз соҳаҳои бармеоянд, ки онҳо тафовути ҳуқуқи миллиро аз байналмилалӣ ва ои-

лаҳои дигари ҳуқуқ равшантар менамоянд.

4. Як гурӯҳ олимон аз зовияи назари қатъӣ заминаи шартии далелҳои худро эҳсос накарда як ҷониба иддае аз ин гурӯҳ истилоҳотро ба тарзи худ қабул карда, андешаи муҳолифро дар фаҳми истилоҳоти мазкур ва паҳнои фаҳми онҳо шадидан инкор мекунанд. Мисол, онҳо истилоҳоти „санадҳои қонунгузори байналмилалӣ“, „қонунгузори милли“, „қонунҳои милли“ ва „қонунҳои байналмилалӣ“-ро ба тарзи фаҳми худ қабул кунанд, ҳам андешаи дигарро ба ин масъалаҳо шунидан намехоҳанд. Ҳол он ки фаҳм ва ҳазми ин падидаҳо дар дидгоҳи эшон худ мушкилиҳои муайяно дорост. Барои онҳо истилоҳи „қонуни милли“ ва „қонуни байналмилалӣ“ ифодагари санадҳои қонунгузори низоми ҳуқуқи милли ва байналмилалӣ буда, ҳоси як санади ҷудогонаи меъёрии ҳуқуқӣ нест. Аз назари умум шояд дар муқоиса ва тафовут намудани сарчашмаҳои ҳуқуқӣ дар ҳолатҳои мушаххас фикри онҳо асос дорад. Аммо дар асл назари уммии масъала мушкилиҳои худро дорад. **Аввал** он ки тибқи қонуни мантиқ ҳар фикри кул, ки аз ҷузъҳо иборат аст метавонад нисбат ба ҷузъ истифода шавад ва дар навбати худ ҳар ҷузъ, ки ба кул нисбат дорад, сифатҳои ҷузъии худро дорост. **Сониан**, дар шинохти сарчашмаҳои ҳуқуқӣ, дар низоми ҳуқуқӣ агар қонунҳо ба санадҳои қонунгузорӣ шомил шаванд ҳам, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ҳамчун санади қонунгузорӣ не, балки шакли махсуси санади меъёрии ҳуқуқӣ эътироф шудаанд. Дар қонунгузори кишвари мо низ мутобиқ ба қисми 1 моддаи 9 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» низоми ягонаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ чунин муқаррар шудааст: *«Санадҳои қонунгузорӣ, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ низоми ягонаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳанд...»* [6]. Ва мутобиқ ба моддаи 10 Қонуни мазкур

Санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон шинохта шудааст[6]. Пас дар асл таснифи қонунҳо ба милли ва байналмилалӣ пурра мутобиқ ба талаботи сарчашмаҳои расмии ҳуқуқӣ набуда, балки он як назари таснифоти илмӣ ва дидгоҳи мутафаккирон нисбат ба сарчашмаҳо аст, ки дар таърих ба дигар ҳосиятҳои сифатӣ ва меъёрий, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣро шартан бо истилоҳи қонун ёд кардаанд.

5. Мо як ҷониба дидгоҳи эшонро дар ин масъала инкор накарда (ҳарчанд ки чунин асосро мо тибқи қонун дорем), шартан таснифоти онҳоро қабул менамоем. Аммо ҳамин гурӯҳ, ки дар идомаи фикри худ ҳама қонунҳои ватаниро (яъне қонунҳои як давлати муайяно) ҳамчун қонуни милли қабул мекунанд бояд сари мувофиқати истифодаи истилоҳ дуруст андеша кунанд. Зеро истифодаи калимаи “миллӣ” аз назари мафҳум ва паҳнои дарки он мутлақ ва устувор набуда, то ҷоё шартӣ аст. Чунки мушкилии мо вобастагӣ дорад ба фаҳмиши паҳнои истилоҳи “миллӣ”, ки вай ба маъниҳои гуногун дарк ва қабул мешавад. Вожаи “миллат” гоҳо ҳамчун “ватан”, гоҳо чун зуҳури иҷтимоии халқи муайян ба забон ва одату анъанаи муайян, мисли дидгоҳи шӯравӣ ва гоҳо ба сифати халқи як мамлакат ва ғ. дарк мегардад. Мисол, тибқи сотсиология, миллат ба рушди табиӣ этнос ва халқ вобаста буда бо урф, одат, фарҳанг, анъана, забон ва давлату халқ тавҷам аст. Назарҳое ҳам ҳаст, ки миллатро аз халқияти якка [16, с. 137-145] ва таҳҷой (титულიная нация) то тамоми халқҳои дар паҳнои як давлат сукунаткунанда фаро мегиранд. Аз назари илми иқтисод К. Маркс миллатҳоро ба миллати саноатӣ, миллати капиталистӣ ва аз назари дараҷаи рушд ба миллатҳои таракқикарда ва содда ҷудо кардааст [8, с. 18, 246], вале пайғоме, ки марксизм барои синфи корғари ҷаҳон омода карда буд ба қавли Эрнест Геллнер ба дасти миллатҳои ҷудогона тибқи назарияи

“суроғаи дурӯғин” [1, с. 22] расид. Аз назари илми сиёсатшиносӣ вожаи “миллат” ифодагари маънии давлат низ ҳаст [13, с. 11]. Мисол ҳангоме, ки миллати Немис, миллати Амрико мегӯянд иддае аз олимони ғарб давлатро онҳо дар назар доранд. Дар номи Донишгоҳи мо низ вожаи “миллӣ” ҳамчун сифат ифодагари давлат аст. Аммо дар илми ҳуқуқшиносӣ дар зинаи муосири дарки паҳнои ҳуқуқ ба миллат ҳамчун иттиҳоди мардумони дар ҳудуди як давлат зиндагикунанда ва халқи кишвар муносибат карда мешавад. Ин маънӣ дар ҳоли ҳозир аз ҷониби олимони шинохтаи ғарбӣ С. Ҳангтингтон [15, с. 3-354], Ю. Хабермас [14, с. 365], В.С. Нерсисянс, М.Н. Марченко ва дигарон тарғиб мешавад ва Конституцияҳои пешрафтаи олам дар ҳамин қонуният шаҳрвандиро мутаносиб ва мансуб ба миллати ягонаи давлат баробар кардаанд. Тибқи Конституцияи мо низ шаҳрвандони Тоҷикистон сарфи назар аз миллаташон (қисми 3 моддаи 6) ҳамчун халқи Тоҷикистон баёнгари соҳибхитӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ (қисми 1 моддаи 6) маҳсуб мешаванд [5].

Дар баробари ин дар шинохти миллат таъсири мутақобилаи давлат ва халқ ва вазъи воқеии ташаккул ва рушди миллатҳо асар гузоштааст. Ҳамзамон муҳаққиқон дар така ба таносуби давлат ва миллат, ки дар яке миллат омили пайдоиши давлат аст (Германия, мамлакатҳои собиқ шӯравӣ) ва дар дигарҳо давлат омили пайдоиши миллат шудааст (Америка, Канада ва як қатор миллатҳои Африқоӣ) мафҳуми миллатро гуногун муайян кардаанд ва гурӯҳи сеюм бошад аз назари рушди воқеии шаклирии иттиҳоди фарҳангӣ ва иқтисодии одамон паҳнои истифодаи вожаи миллатро интиқод намуда, онро “асотир” шинохтаанд [1, с. 51-58]. Назарияҳои навини шинохти миллат бошад аз назари уфуқӣ ва амудӣ хислатҳои дигари миллатро ҳамчун иттиҳоди одамони бо ҳадафҳои муайян муттаҳидшуда, **иттиҳоди наслҳои одамон, ки атрофи ҳадафҳои** муайян шаклирифта, иттиҳоди бо мероси

фарҳангӣ мучахҳазшуда, иттиҳоди мустақили тақсимнашаваанда ва ғ. шарҳ додаанд. Андешаи маъмули ғарбии истифодаи “миллат” ҳамчун ифодагари “давлат” низ шарҳи хосаи худро дар радифи қонунҳои миллӣ талаб менамояд. **Пас дар ҳолате, ки истилоҳи “миллат” дар мабдаъи худ аз назари илмҳои** иҷимой гуногун арзёбӣ мегардад ва ҳатто байни олимони як соҳа дар шинохти он гуногунназарӣ вучуд дорад оё назари иддае, ки “қонуни миллӣ”-ро ҳамчун истилоҳи барвақт ҳалли худро дар паҳнои илми ҳуқуқ ёфта ҳамчун кулли санадҳои қонунгузорию як кишвари муайян эълон мекунанд, шубҳаовар нест? Ин ба он мемунад, ки мо “падараширо намедонем, ки фарзанди кист, вале писарширо набераи ки буданашро қотеона муайян кардаем”.

6. Пас ҳулосаи кӯчаки ин гуфтаҳо ин аст, ки дар муайян кардани истилоҳи “қонуни миллӣ” моро зарур аст, аввал паҳнои дарки вожаи миллатро барои худ аниқ созем ва сипас иддао намоем, ки қонуни миллии мо ба кадоме аз ин вожаҳо часпон аст. **Агар қонуни миллӣ ба халқи кишвар тааллуқ дорад пас вай ҳамчун қонуни миллӣ ба маънои васеъ ҳамчун қонуни давлати муайян, ифодагари қонунҳои ватанист. Агар ба халқ ва миллати таҷҷоии дорои забон ва ё дини муайян вобастагӣ дошта бошад, пас қонуни миллӣ ба маънои маҳдуд фаҳмида мешавад.**

7. Аз зовияи маҳдуди фаҳмиши қонуни миллӣ ба масъала чуқуртар фуру рафта чунин аломатҳои онро кашф кардан мумкин аст. Махсусияти миллии мавзӯи қонуни дахлдор ва иртиботи қавии он ба табиати халқи муайян ва нахустасосии қабули он дар паҳнои кишвари муайян. Маҳз аз ин зовия ҷонибдорони ин назария пайваस्ताгии ибтидоӣ, шаклирӣ ва мувофиқати табиат ва рӯҳияи қонунро ба урфу одат, анъана ва вижагиҳои мафкуравии халқ ва миллати муайян, асос карда дар байни қонунҳои ватанӣ баъзеи

онҳоро ҳамчун қонунҳои хосаи миллӣ эълон менамоянд. Ин таклифи онҳо бо вучуди бархӯрдаш бо назарҳо ва далелҳои мухталиф асосҳои мантиқии худро дорад. Тавре ҳар халқу миллатҳои олам махсусиятҳо ва вижагиҳои хислатии худро чун менталитет доранд ва ин махсусиятҳо дар санадҳои қонунгузори алоҳида ноғузир зухур менамоянд, натиҷаи он васли сатҳи шуурии ҳуқуқии мардум ва санади қонунгузори устувор гардонида, қонунро бо тамоми унсурҳо ва механизмҳои таъсиррасониаш моликияти он халқ гардонида ба ӯ табиати миллӣ медиҳад. Ҳамин тавр баҳс ва тазод дар масъалаи шинохти табиати қонун аз дидгоҳи мухталиф сурат гирифта, дар асли айни худ тобеи усул ва мавзӯи ягона буда наметавонад. Аз ин рӯ, як тарафа инкор кардану якҷониба эътироф кардани яке аз ин дидгоҳҳо идомаи иштибоҳ дар шинохти воқеият аст.

8. Дар баробари он ки мо зерин истилоҳи қонунҳои миллӣ шартан ҳама қонунҳои ватаниро ҳамроҳ карданишонро инкор намекунем, аммо истифодаи истилоҳи қонунҳои ватанӣ, қонунҳои давлати муайянро ба ҷойи ин истилоҳ муносибтар дониста, назари муҳолифро ҷиҳати шинохти баъзе аз қонунҳои кишварҳо ҳамчун хоси халқу миллатҳои ҷудоғона қонунҳои сирф миллӣ бо вожаи таъкидшудаи «қонуни миллӣ» эътироф шуданишонро бо чунин далелҳо асоснок меҳисобем. Ин ҳолат бо чунин заруратҳо таъкид мегардад: **якум**, онҳое, ки қонунҳои алоҳидаро вобаста ба табиаташон қонунҳои сирф миллӣ медонанд, қонунҳои ватаниро дар маҷмӯъ ҳамчун навъи шартии қонунҳои миллӣ дар асл дарк менамоянд ва омилҳои чунин шинохти қонунҳои ватаниро инкор низ наменамоянд. **Дуюм**, онҳо хуб медонанд, ки на ҳама қонунҳои ватанӣ, ки давлати муайян дар фазои ҳуқуқии худ амалашро расман

бо роҳи қонунэҷодкунӣ таъмин месозад, имкон доранд, ки табиати комилан миллӣ дошта бошанд ва ин аломатро онҳо бо эҷодсозӣ ва нахуст қабулқунии қонун, мувофиқ ба табиати халқу миллати муайян будани он, ба дард ва иллати иҷтимоӣ таъбиат карданиш, ба рушду нумӯи хосааш мувофиқ буданиш дар заминаи ҷаҳонбинии хоси халқ ва миллат зухур карданиш, ба эътиқоди динӣ, анъанаҳои миллӣ ва боварҳои мафкуравӣ созор буданиш эътироф кардаанд. **Сеюм**, ин қонун ва ё навъи он нахустин маротиба хосияти меъёриро дар паҳнои кадом халқ ва миллат соҳиб шудааст, аз ин дидгоҳ агар мо ба бештар аз 1704 санадҳои қонунгузори кишвар аз ҷумла 17 қонуни конституционӣ, 22 кодекс ва 424 қонунҳои муқаммали ватани азизамон (аз он 345 амалқунанда) назар намоем, пас кадом аз ин қонунҳоро мо метавонем аз назари мабдавият, эҷод, шакл, мазмун ва усули танзимаш мансуби халқ ва миллати худ дониста кадоме аз онҳоро тавлидшудаи рӯҳи миллат ҳисобем? Дуруст аст, ки ҳамаи онҳоро давлати соҳибистиклоли мо тавассути мақомоти қонунбарор комилан озод ва мустақил қабул кардааст. Вале аз назари нахустасосии таҳияи навъи меъёрҳо, шаклгирии онҳо аксарашон фарсахҳо дур аз воқеияти ҳуқуқии мо сурат гирифта, баъдан ҳамчун таҷрибаи пешқадам ба фазои ҳуқуқии мо оварда шудаанд... Мисол, Кодекси граждании мо, ки тавассути кодекси граждании СССР, қабл аз он бо асосҳои қонунгузори граждании Империяи Россия, ва қаблтар аз он ба Кодекси граждании Наполеон соли 1804 ва аз он пештар то ба қонунҳои граждании Рим рафта мерасад. Кодекси андозамон, агар шаклан мансуби низоми ҳуқуқии романи олмонӣ бошад ҳам аз назари мазмун ба усули танзими англисию амриқоӣ таъя мекунад. Ҳамин тавр Кодекси ҷиноятӣ ва

дигар қонунҳои мо чи аз назари шакли ва чи аз назари мазмунӣ дар ибтидо на дар фазои ҳуқуқи халқ ва миллати мо тавлид шудаанд. Балки садсолаҳо қабл аз низоми ҳуқуқи мо онҳо дар сарзаминҳои ҷудогона ба шакл ва қолаб даромада, баъдан ба паҳноии кишварҳои дигар паҳн шудаанд. Албатта, дар раванди рушди низоми ҳуқуқи давлатҳо истифода аз таҷрибаи пешқадам иқдоми хуб аст ва «Ҳар як миллат метавонад ва вазифадор ҳам ҳаст, ки аз дигарон омӯзад» гуфта буд К. Маркс. («Всякая нация может и должна учиться у других») [7] Аммо дар баробари ин ҳар миллат уҳдадор аст дар рафти ҳамин истифодабарӣ дар мисоли қабули қонунҳои махсусиятҳои худро ба инобат гирад ва нозуқиҳои танзими онро дар қонун ҷойгир намояд. Ин мутобиқсозӣ қонуни эҷодкардаи миллати пешқадамро ҳамчун намуна ба қонуни ватании кишварҳо ё сандаҳои меъёрии ҳуқуқи дохилӣ давлатии дигар кишварҳо табдил медиҳад, вале ин ҳама мансубияти чунин навъи қонунро ба ҳамон нахусткишваре, нахустмиллате, ки аввалин шуда чунин санади меъёрии ҳуқуқиро дар шакл ва мазмуни муайян қабул кардааст, инкор нахоҳад кард. Баръакс нақши нахустэҷодӣ ва ба забони мо муаллифии таърихӣ ба он қавмияти эҷодкор монда, онро ҳамчун қонуни миллии онҳо ногузир эътироф менамоем. Айнан ҳамин тавр замоне андешаҳои ҳуқуқи озодипарастонаи Майдони озодии Ҷаҳоманишҳо ба шаклгирии ҳуқуқи сенати Афина ва Спарта, Нахустэълумияи Куруши кабир ба шаклгирии Конституцияҳои Рим, қонунномаи Вандидод ба шаклгирии Кодексҳои Григориан (соли 295 мелодӣ) ва Юстиниан (соли 529), қонунномаи Сосониён ба мураттабсозии ҳуқуқи асрҳои миёнаи кишварҳои шарқӣ ҳамчун манбаи тақлид хизмат кардааст. Ва

инҳо ҳама аз назари табиати ҳуқуқи мансубияти эҷодиёти мардуми форс будаанд, вале бо иллати бемориҳои таърихӣ онҳоро на танҳо нест карданд. Балки таъсири мусбаташонро аз саҳнаи таърих руфта партофтанд. Мо низ имрӯз аз меросияти онҳо очиз монда, аз рӯи надоштани мадраку мавод ҳаққи таърихӣ худро талаб карда наметавонем. Албатта ин вазниниро имрӯз мо дарк мекунем, аммо вазнинии он ки имрӯз ташаббуси Пешвои миллатро дар қорқард ва қабули нахустин қонуни хосатан миллии эҳсос ва кадр карда наметавонем ва ба ҷаҳониён гуфта наметавонем, ки он маҳз маҳсули заҳмати қонунэҷодкунии миллати мост, ҳанӯз дарк накардаем.

9. Дар замони муосир омили воридшавии таҷрибаи қонунҳо ба кишварҳои дигар дар либоси қонунҳои ватанӣ вобастагӣ дорад ба роҳи умумии рушди ҷомеаи инсонӣ, интиҳоби шакли ягонаи давлатдорӣ ва аз ҳама муҳим вучудияти муносибатҳои ҳаммонанди иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ҳуқуқи дар ин кишварҳо. Вале дар ин ҳолатҳо ҷанбаи муҳимтар аз ҳама ин мувофиқ омадани мазмуни қонун ба табиати тафаккур, расму оин ва урфу одати халқу миллатҳо дастрасӣ ба ягонагии ҳастии маънавии халқ бо мазмуни қонун, мувофиқ омадани қонунҳои нонавиштаи халқ бо мӯҳтавои қонун, ки аслияти маънавии халқро ҳамчун ҳолати рӯҳии ӯ муайян менамояд, шарт ва зарур аст. Тақрибан 300 сол қабл аз мову шумо мутаффакири бузурги Фаронса Ш.Л. Монтескё, пас аз таҳқиқи ҷамаҷонибаи ҳуқуқи халқҳо махсусияти ин ҳуқуқро аз ҳамин дидгоҳ дар рӯҳи қонунҳо ва табиати онҳо эътироф кард. Ӯ муайян кард, ки қонунҳои миллатҳо то кадом дараҷа ба унсурҳои моддӣ ва маънавии халқ ва миллати муайян наздикӣ доранд. Аз ин дидгоҳ, қонунҳои ҷудогона дар фазои ҳуқуқи кишвар вобаста ба ин алоқамандии чандтарафааш бо табиати миллат, хилғати эҷодкории халқ ва ногузирии нерӯи ҳуқуқиаш фақат ва фақат барои

ҳастӣ ва рушди он миллат хизмат карданаши сифати қонуни миллиро касб менамоянд.

10. Ин навъ қонунҳо аз рӯи табиат ва доираи танзими ҳуқуқи худ боз ба намудҳои универсалӣ ва релятивӣ тақсим шуданашон мумкин аст. Хосияти универсалӣ доштааш ба ҳама кишварҳо дар қолабҳои якхела бо мазмунҳои мухталиф паҳн мешаванд (мисли кодекси граждании фаронсавиҳо), релятивиаши хоси халқу миллатҳои тобеи тамаддуни муайян мебошанд (мисли оилаҳои ҳуқуқи муайян, пайравони мазҳабҳои муайян мисли мактаби ҳуқуқи ханафиҳо, ки дар Миср, Покистон, Осиёи Миёна, Туркия, шофеиҳо дар ҷумҳуриҳои Кавказ, Ҳанбалия дар Арабистони Саудӣ ва ғ.). Ҳатто дар паҳнои як мазҳаби динӣ қонунҳои махсуси миллиро ёфтани мумкин аст, ки ногузир мактаби ҳуқуқи ба шоҳаҳои ҳуқуқӣ ҷудо намудааст. Мисол, шоҳаи ҳуқуқи мовароуннахрӣ, туркӣ ва ё хиндӣ ханафӣ. Дар ин зина сухан аллакай дар бораи қонунҳои милли ба маънои нисбатан маҳдуд меравад.

Мутобиқ ба таҷрибаи таърихӣ имкон дорад, ки чунин навъи қонунҳо танҳо дар давлатҳои ҷудогона миёни халқиятҳои дорои хилъати баланди эҷодкорӣ дошта, қабул гардида бо ҳамоҳангии рӯи ҳуқуқи худ бо ҳастии халқ ба ислоҳотҳои бузург замина гузоранд. Қонуни шоҳ Ҳамураппи асри XV дар Бобулистон, Қонуни шоҳ Солон дар Афина, қонунномаи Сосониён, Ясои Чингизхон, Тузукии Темур, Қонунҳои додгоҳии Султон Маҳмуди Ғозон, Қонунҳои ислоҳотии Петри I ва ғайра аз зумраи чунин қонунҳо будаанд. Мувофиқ ба андешаи устувори Ибни Халдун [4, с. 1-35], Монтескё [11, с. 159-732], Гегел [2, с. 524] ва дигарон боду ҳаво, хурду хӯрок ва ҳатто мавқеи зиндагии ҷуғрофӣ ба шаклгирии ҳислат ва рӯҳияи халқ таъсир мерасонад. Пас **тавре боду ҳаво, хурду хӯрок ва мавқеи ҷуғрофӣ имкон дорад ба ҳислати инсонҳо таъсир расонад айнан ҳамон тавр урфу одат, анъанаву маросим, хулқу атвор ва дину оини халқу**

миллат имкон дорад ба шаклгирии ҳуқуқ ва давлат таъсиргузор бошад. Қонуне, ки таҳти таъсири ин омилҳо эҷод мешавад, бешак соҳиби унвони қонуни миллиро мегирад. Миллияти ин қонун аз қонунҳои дигари ватанӣ тафовут дорад, зеро он ба ҳастии маънавии миллат ва халқ таъсия карда, иллат ва дардҳои маънавии халқро таъбаат намуда дар ташаккули рӯҳияи солими халқ нақши муассир бозида, маънӣ ва мазмуни худро бо наздикиаш ба зиндагии халқ ҳамчун рӯҳи қонун муаррифӣ менамояд. Ба назари инчониб ду қонуни кишвар дар байни санадҳои қонунгузорию мо ин ҳислатро бештар ва амиқтар касб кардааст. Яке Қонуни танзим ва дигаре масъулияти падару модар дар таълим ва тарбияи фарзанд.

11. Ин қонунҳо яқум аз табиати зиндагии халқи тоҷик сарчашма гирифта, ҷиҳати таъбаоти бемории иҷтимоӣ, ислоҳоти маънавии халқ равона шуда, ҳуқуқи вазифаҳо ва меъёрҳои дигари он нахустин маротиба дар таҷрибаи қонунгузорӣ тавассути ҳамин қонунҳо дар кишвари мо ба фазои ҳуқуқӣ ворид шудаанд. Қонунҳои милли дар баробари навгонҳои зиёди меъёрӣ, усулӣ ва мазмунӣ, вобаста аз самти таъсиррасониашон метавонанд ба рушду нумӯи халқ тақони ҷиддӣ расонанд. Мисол маҷмуаи қонунҳои, ки дар даврони Ислоҳоти Мейдзи дар Ҷопон дар солҳои 1868-1889 қабул шуданд дар баробари навгонҳои сохтори давлатӣ, идоракунӣ, ба муносибатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ низ равона буданд, ки ба бунёди давлати миллии онҳо асос гузошта, онҳоро аз як кишвари қафомондаи аграрӣ ба қатори давлатҳои тараққикардаи сармоядорӣ шомил намуд. Ҳамин тавр қонунҳои, ки ислоҳоти Петри I пиёда карданд нақши муассир дар рушди кишвари русҳо бозиданд. Қонунҳои миллии мо низ як навъ ислоҳотро дар ҳаёти иҷтимоии халқ оғоз бахшиданд. Аҷиб он аст, ки агар дар он кишварҳо аз дарвозаи ислоҳот бо қарору фармоишҳои сиёсӣ ба дигаргунсозии ҳаёти моддӣ ва маънавӣ даст зада бошанд дар мо ин иқдом тавассути қонун сурат гирифт. Дар асл масъалаҳо, ки қонунҳои

миллии мо назди худ ва чомеа гузошта, тартиби муносибатҳои ҳуқуқиеро масъалагузори менамояд, ки ҳамагӣ ба ислоҳоти ҳаёти маънавӣ равона буда, ба тағйирпазирии мафкураи қолабии мо дар муносибат ба арзишҳо ва анъанаю маросимҳо равона шудааст. Бо лаҳни дигар паси амали ин қонунҳо ислоҳоти бузурги маънавии чомеа истода буд, ки дар пасманзари он чунбиши рукҳои иқтисодӣ ва рӯ задани дастовардҳои нави илмӣ истодааст. Аз ин рӯ, хислат ва сифати дигари қонунҳои миллӣ **бардорандаи бори ислоҳот будани онҳост**. Дар қучое қабул нашуданд тавре ишора рафт онҳо ба ислоҳоти бузурги идорӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҳатто маънавӣ оғоз бахшидаанд.

12. Дигар аз аломати муҳими қонунҳои миллӣ дар он ифода меёбад, ки аксаран дар пешманзари қабули он шахсиятҳои муҳтарами таърихӣ, иродаи озод ва бузурги халқи эҷодкор истодааст, ки вазъияти баамаломадаро ҳамаҷониба таҳлил карда, зарурати қабули қонуни таъсирбахш ва заруриро масъалагузори менамоянд. Ин қонунҳо одатан ба масъалаҳои нозук, шахшудамондаи мафкураи догматикӣ, сохторҳои идорӣ таърихан бетағйирмонда ва дигар масъалаҳои шубҳаовар даст зада паҳнои муносибатҳоеро ба танзим мебароранд, ки онҳо ё қарнҳо аз назари аҳли илми ҳуқуқ ва санадҳои меъёрӣ ҳуқуқӣ дур монда буд ва ё одатан аз ҷониби дигар меъёрҳои иҷтимоӣ ба муддати дурро дароз тасарруф шуда буданд. Дар ин алоқамандӣ паҳнои таъсири қонунҳои миллӣ ногузир ба сарҳади меъёрҳо ва ҷаҳонбинии динӣ, одатӣ, анъанавӣ ва ахлоқӣ дар доираи мувофиқат ба меъёрҳои адл ва арҷгузори ба сатҳи роиҷи ҷаҳонбиниҳои мазкур, рафта мерасад. **Дар ин сарҳад бо қадриносиҳо аз озодӣ ва инсоф, бо эҳтироми манфиати субъектон ва халқ ба ҳамони навҳои муҳталифи меъёрҳои иҷтимоиро дар зериформулаи нияти нек, рафтори нек ва мақсади нек таъмин менамояд**. Ҳамин созиши ҳадафмандона ва мувофиқат ба речаи зиндагии тағйирёбанда ба қонунҳои миллӣ имкон медиҳад, ки манфиатҳои стратегии инсонӣ алоҳида

ва миллатро дар марҳалаҳои ҳассос мутобиқ ба манфиатҳои стратегии давлат ҳифз намуда, муаррифии ўро ҳамчун миллати созанда ва эҷодкор таъмин намояд. Қонунҳои миллии мо дар ҳамин паҳно хизмат карда истодаанд.

13. Аломати дигари қонунҳои миллӣ дар он ифода меёбад, ки нақши онҳо дар шаклгирии фарҳанги миллӣ, баланд бардоштани маънавиёти миллат, беҳтар кардани вазъи анъанаю маросимҳо ва одату боварҳои мардум бениҳоят бузург аст. Ин сифатҳо махсусияти ташаккули миллатро дар маҷмӯъ ва ё омодагӣ ва истодагари халқро ба мушкилиҳо, таҳдидҳо ва даъватҳои нави таърихӣ таъмин менамояд. Аз ин қарина Қонуни миллии мо яъне Қонуни танзим як воситаи муассири шаклгирии миллати муосири тоҷик аст, ки таҳти роҳбарии бевоситаи Пешвои миллат дар раванди ислоҳоти ҳуқуқӣ ба нақша гирифта шудааст.

14. Ва ниҳоят махсусияти муҳими Қонунҳои миллӣ дар тағйирпазирӣ ва рушди онҳо ҳамвора бо манфиатҳо ва махсусиятҳои фарҳанги миллист. Таҷрибаи 10 солаи амали қонун собит сохт, ки ин санади меъёрӣ ҳуқуқии бо ҳаёт ва зиндагии халқ пайванд, ҳамроҳ бо манфиатҳо ва талаботи чомеа ҳамчун қонуни зинда табиати рушд ва тағйирпазирии мазмуниро дорад. Бинобар он бо рушди ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии кишвар қонунҳои миллӣ на танҳо имкони тағйирпазирӣ доранд, инчунин бо тағйирпазирӣ онҳо таҳаввули ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоиро таъмин намуда манфиатҳои инсон ва халқро дар паҳнои давлати муайян ҳифз мекунанд. Аммо дар ҳар сурати тағйирпазирӣ ва ивазшавии мазмуни онҳо халқу миллатҳоро аз одатҳои бад ва зараровари инсонӣ дар маҷмӯъ ҳифз менамоянд. Қонуни миллии мо халқи моро аз бадтарин хислати инсонӣ - такаббурӣ, қарру фарри зиёдӣ ва хароҷоти бечо ва бемавқеъ, ки ҳам ба инсон, ҳам ба чомеа ва ҳам ба давлат зарари ҷиддӣ дорад муҳофизат менамояд. Ҳақ ба ҷониби Жан Жак Руссо аст, ки 250 сол қабл аз мо гуфта буд:

«Дар давлати демократӣ ва дунявӣ зарур аст, ки қарру фарри зиёдатӣ ва исрофкорӣ хеле ва хеле кам, ё умуман вуҷуд надошта бошад. Зеро қарру фарри зиёдатӣ ва хароҷоти беҳуда ё бо сабаби дорой ва ё аз рӯи зарурият пайдо шуда дар як вақт ҳам доро ва ҳам камбағалро, якеро бо дорой дигарро бо нафсу ҳасудаи фосиқ, бадахлоқ ва вайрон мекунад: ин ҳолат ватанро гирифтори нозу неъмат оворои шӯҳратпарастӣ сохта, аз ватан ҳама шахрвандон-тобеонро қашида мегирад, то инки якеро гуломи дигаре ва ҳамаро дар маҷмӯъ гуломи ақидаи нодуруст созад» [12, с. 31-32].

Хулоса.

Хулосаи каломи мо дар масъалаи баҳси истилоҳи «қонуни миллӣ» ва паҳнои фаҳмиши он чунин аст.

1. Ҳам онҳое, ки зери истилоҳи қонуни миллӣ ҳама қонунҳои як давлати муайяно аз Конститутсия сар карда то дигар санадҳои қонунгузорию дарк мекунанд аз назари умум ба таври худ ҳақ ҳастанд ва ҳам онҳое, ки ин истилохро махсус нисбат ба қонунҳои халқу миллати муайян дарк менамоянд аз назари махсус ба таври худ ҳаққанд. Ин ҷо ихтилоф дар мафҳум набуда, балки дар дарки паҳнои истилоҳи миллат аст, ки онҳо чи гуна ва то кадом сатҳ мафҳум ва вожаи «миллат»-ро дарк менамоянд. Бинобар он мо гуфтем, ки қонуни миллӣ ба мафҳуми васеъ ҳама қонунҳои як давлат ва қонуни миллӣ ба маънои маҳдуд як қонуне, ки танҳо бо асолат ва махсусияти миллиаш мансубияти нахустгӯиаш ба як халқи муайян дахл дорад.

2. Онҳое, ки қонунҳои миллиро ба маънои васеъ нисбат ба ҳама қонунҳои давлат мансуб мебуданд вожаи «миллат»-ро асосан ҳамчун давлат давлат дарк карда, қонуни миллӣ дар онҳо мутаносиб ба истилоҳи «қонуни ватанӣ» ва ё «қонуни як давлати муайян» баромад мекунад. Аммо онҳое, ки қонуни миллиро ба маънои маҳдуд қабул менамоянд аз байни қонунҳои як давлат қонунеро мадди назар мегиранд, ки он бо далелҳои муайян ба халқу миллати муайян мансуб доништа мешавад: а) аз назари нахустгӯиаш, ки аввалин маротиба ин халқ онро ба таҷрибаи қонунгузорию ворид кардааст; б) аз назари вобастагииаш ба урфу одат, анъана ва одати халқу миллати муайян, ки танҳо муносибатҳои пайваста бо урфу одатҳои миллии он халқро дар навбати аввал танзим менамояд; в) пайвастагии матн ва маънии қонун бо рӯи миллӣ ва ифодагарию он дар рӯи қонуни мазкур зуҳур ёфтааст; г) хосияти ислохотиро доштани қонун нисбат ба ҳаёти иҷтимоии халқ ва тағйирпазирии анъанаҳои мардумӣ ва ниҳоят д) чунин қонунҳо асосан аз ҷониби ислохотгарони бузург чун пешвоёни миллат пешниҳод ва ироа мегардад.

Бовар дорам эътирофи Қонунҳои миллии кишвар ҳамчун моли таърихӣ халқи эҷодкори тоҷик бо ташаббусҳои нодири Пешвои муҳтарамии миллат, иқдоми неке дар эътирофи саҳми тоҷикон дар саҳнаи қонунгузорию башар аст, ки оғози худро аз синаҳо, дилҳо ва иродаи неки мо пайдо карда то ба наслҳои оянда пайгоми нек хоҳад расонд.

Адабиёт:

1. Бернард Як. Национализм и моральная психология сообщества / Пер. с англ. К. Бандуровского. – М., 2017.
2. Гегель. Философия права. [Пер. с немец.] / Б.Г. Столпнера и М.И. Левиной. – М., 1990.
3. Е.А. Лукашева. Права человека. Учебник для вузов. – М.: НОРМА–ИНФРА, 1999.; Халиков А.Г., Диноршоев А., Сафаров Б.А., Сафаров Д. С. Права человека. – Душанбе, 2009.
4. Ибн Халдун. Введение (ал-Мукаддима) / Составление, перевод с арабского и примечания. А.В. Смирнова. - [Электрон. ресурс].

5. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 г. с изменениями и дополнениями от 26 сентября 1999 г., 22 июня 2003 г. и 22 мая 2016 г. (на таджикском и русском языках). – Душанбе, 2016.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 30 майи соли 2017, № 1414.
7. Маркс К.Г. Капитал. [Электрон. ресурс] / Режим доступа: <http://www.royallib.ru>
8. Марченко М.Н. Курс сравнительного правоведения. – М., 2002.
9. Лукашева Е.А. Права человека. Учебник для вузов. – М. 1999.
10. Марченко МН. Курс сравнительного правоведения. – М., 2002.
11. Монтескье Ш. Избранные произведения. О духе законов. Общая редакция и вступительная статья проф. М.П. Баскина. – М. 1955.
12. Русо Ж.Ж. Об общественном договоре, или Принципы политического права / Перевод с франц. А.Д. Хаютина и В.С. Алексеева-Попова. [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.royallib.ru>
13. Тойнби А.Дж. Цивилизация перед судом истории. – М., 2003.
14. Хабермас Ю. Европейское национальное государство: его достижения и пределы. О прошлом и будущем суверенитета и гражданства // Нации и национализм. [Пер. с англ.] – М., 2002.
15. Хантингтон Ю. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности. – М., 2004.
16. Холиков А.Ф. Андешаи давлати миллӣ. – Душанбе, 2013.
17. Чернобел Г.Т. Юридическая техника. – М., 2016.

ҚОНУН – ТАҶАССУМГАРИ НАКҲАТИ ОИЛАДОРӢ**Бобоева Н.И.,**

дотсенти кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ
E-mail: boboeva_1961@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.01 – назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимоти ҳуқуқӣ ва сиёсӣ

Муқарриз: Азизов У.А., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фиишурда. Дар мақола сухан оид ба қонунҳое меравад, ки онҳо фарогири масъалаҳои оиладорианд. Оила ҷузъи муҳимтарин ва асосии ҷомеа ба ҳисоб меравад. Аз санадҳои ҳуқуқии таърихӣ бармеояд, ки ҳанӯз дар замони пеш ҳаёти оилавӣ дар асоси ҳуқуқҳое бунед ефта буд, ки имрӯз мо онҳоро чун озодии вичдон, сухан, андеша, ҳуқуқ ба моликият ва ғ. мешиносем.

Калидвожаҳо: Қонун, ҳуқуқ, озодӣ, озодии вичдон, озодии сухан, озодии андеша, ҳуқуқ ба моликият.

ЗАКОН – ОТРАЖЕНИЕ СЧАСТЬЯ В СЕМЬЕ**Бобоева Н.И.,**

доцент кафедры прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета, кандидат юридических наук
E-mail: boboeva_1961@mail.ru

Научная специальность: 12.00.01 – теория и история права и государства; история правовых и политических учений

Рецензент: Азизов У.А., доктор юридических наук, профессор

Аннотация. В статье речь идет о законах, регулирующих вопросы семьи. Семья считается важнейшей и основной частью общества. По свидетельству исторических правовых актов, еще в далеком прошлом семейная жизнь основывалась на правах, известных сегодня как право и свобода совести, свобода слова, свобода размышлений, право на имущество и т.д.

Ключевые слова: закон, право, свобода, свобода совести, свобода слова, свобода размышлений, право на имущество.

THE LAW – THE REFLECTION OF THE FAMILY HAPPINESS**Boboeva N.I.,**

Assistant Professor of the Department of Human Rights and Comparative Law of the Law Faculty of the Tajik National University, Candidate of Legal Sciences

E-mail: boboeva_1961@mail.ru

Scientific Specialty: 12.00.01 – theory and history of the law and state; history of legal and political doctrines

Reviewer: Azizov U.A., Doctor of Legal Sciences, Professor

Annotation. In the article we are talking about laws, governing family issues. Family is considered the most important and basic part of society. According to historical legal acts, even in the distant past family life was based on the rights known today as right and freedom of conscience, freedom of speech, freedom of thinking, right of property and etc.

Keywords: Law, Right, Freedom, Freedom of Conscience, Freedom of Speech, Freedom of Thinking, Right of Property.

Бо мурур ва замони ташаккули инкишофёбии давлати тоҷикон замона хусну латофаташро барои занон, ки гармии ҳар як хонадонро таҷасум мекунанд, мебахшад. Занон гарчанде табақаи заиф ва эҳтиҷманди ҳар давру замон ва тамоми марҳилаҳои таърихӣ ба шумор раванд, ҳам аммо таҷасумгари ояндаи дурахшони наслҳои бошууру бомаърифати инсон мебошанд.

Мувофиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба он 3 маротиба таъғироту иловаҳо соли 1999, 2003 ва 22-юми майи соли 2016 дароварда шудааст, давлат оиларо ҳамчун асоси ҷамъият ҳимоя мекунад. Ҳар кас ҳуқуқи ташкили оиларо дорад. Мардон ва занон, ки ба синни никоҳ расидаанд, ҳуқуқ доранд, озодона ақду никоҳ банданд. Дар оиладори ва бекор кардани ақду никоҳ зану шавҳар баробарҳуқуқанд. Бисёр никоҳи манъ аст. Модару кӯдак тахти ҳимоя ва ғамхорӣ махсуси давлат қарор доранд. Падару модар барои тарбияи фарзанд ва фарзандони болиғу қобили меҳнат барои нигоҳубин ва таъмини падару модар масъуланд. Давлат барои ҳифзи кӯдакони ятим, маъҷуб ва таълиму тарбияи онҳо ғамхорӣ менамояд. Оила асоси ҷомеа аст.

Агар ба ҳуқуқҳои гузаштаи инсонҳо назар кунем тахлили пайдоиши падидаи ҳуқуқи инсон аз ҷумла, ҳуқуқи занон дар сарзамини Тоҷикистон бештар он сарчашмаҳоеро дар бар мегирифтанд, ки аввалин сарчашмаҳои ҳуқуқӣ баромад карда, муносибатҳои ҷамъиятиро танзим намуда, онҳоро ба қисмати сарчашмаҳои динӣ шомил ме-

донистаанд. Ҳама гуна санадҳо, фикру ақидаҳои олимону мутафакирон низ така ва дар асоси ҳамин сарчашмаҳо офарида мешуданд. Аввалин сарчашмаҳо, ки дар онҳо пайдоиш ва минбаъда ташаккули падидаи ҳуқуқи инсон - ҳуқуқи занонро мушоҳида мегардонанд ин сарчашмаҳои динӣ аз қабили Авастои зардуштиён, Қуръони карим ва Суннатҳои набавии исломӣ ва афкори эҷодӣ муттафакирони форсу тоҷик мебошанд. Маҳз ҳамин сарчашмаҳо дар он айём ба сифати эътироф ва ҳифзкунандаи ҳуқуқи инсон баромад намуда, ва ба дурустӣ аз уҳдаи ин вазифа бо муваффақият мебаромаданд. Дар ин сарчашмаҳо меъёрҳоеро вохӯрдан мумкин аст, ки то андозае ҳуқуқи инсонро бо тамоми санъату нозуқиҳои пешбинӣ намуда, мавриди танзим қарор медиҳанд ва ба замони қадима таалуқ доштани онро маълум мекунанд.

Ҳамин тариқ, яке аз ҳуқуқҳои муҳими инсон ҳуқуқ ба ҳаёт марҳилаи оғоз гардидани он то ҳол дар байни олимони ҳама давру замон, баҳсу мунозираҳо ҷой дорад, дар мавриде, ки дар Авасто ин масъала ҳалли ҳудро ёфтааст. Дар фарғаи 5 хатти 45-и қисмати Вандидод ҳуқуқи наслро ба ҳаёт саркарда аз як моҳагӣ то даҳмоҳагӣ ҳимоя карда мешавад [1; 194] оварда шудааст. Яъне муқаррароти ин меъёр насли дар батни модар бударо аз лаҳзаи якмоҳагӣ ҳамчун инсон эътироф намуда, ҳуқуқ ба ҳаёти ўро ҳифз мекунад. Қонунгузорҳои муосир дар баъзе мавридҳо қобилияти ҳуқуқдорӣ тифли тавлиднагаштаро ҳимоя намояд ҳам, аммо механизмҳои

устувори ҳимояи ҳуқуқ ба ҳаёт ва манфиатҳои онҳоро на ҳама вақт ҳамчун мавҷудоти инсонӣ эътироф менамоянд. Дар ҳеч санади байналхалқӣ ва дохилӣ давлатӣ ин масъала дар сатҳи қонунгузорӣ ҳал нагардидааст.

Хулоса кардан мумкин аст, ки Авастро бо вучуди яке аз сарчашмаҳои динии қадима буданаш дар масъалаи таъмини ҳуқуқ ба ҳаёт бениҳоят пешрафта мебошад.

Оила ва оиладорӣ масъалаи хеле муҳим ба шумор рафта, паҳлуҳои гуногуни онро олимони тиб, рӯҳшинос, педагог, ҷомеашинос ва дигар соҳаҳои мавриди омӯзиш қарор додаанд, ки ин ба ҳаматарафа инкишоф ёфтани шахс дар ҷомеа ва давлат ёрии амалӣ мерасонад. Оила мафҳумро меомӯзонад, ки аз пай дар пай такрор кардани ин калима новобаста аз ҷинс, мазҳаб, дину диёнат кас сер намешавад.

Аҷдодони мо фармудаанд, ки оила ва оиладорӣ як рукни шариат ба ҳисоб меравад ва аз ин рӯ оиларо бояд пок нигоҳ дошт. Хонаи обод доштанро ҳар як фарди ҷомеаи имрӯза орзу мекунад, зеро зери ин суханҳои хубсиришт озодӣ, ободии рӯзгор, покӣ, равшанӣ, ҳамдигарфаҳмӣ, фарзандсолорӣ, фарзандсолимӣ, лафзи ширини гӯё, хурсандӣ, хушнудӣ, вақтхушӣ, дилгармӣ ва бисёр хушиҳои дигар назари чашмогармӣ медиҳанд. Бо ибораи дигар, зери мафҳуми дилгармӣ хонаи обод - оиладорӣ бо тамоми нозукиҳои гузаштаи аҷдодон ва замони муосир фаҳмида мешавад ва он шавҳардорӣ, ба рӯи дунё овардани кӯдакони солим, фазои озоди хонаводагӣ, илму амали оиладорӣ ҳамчунин зиракию заковати аъзоёни оиларо таҷассум мекунад.

Мардуми тоҷик халқи заҳматкаш аст. Бо меҳнату машаққати худ шаҳрҳои обод ва бунёд мекунад. Хикмати волидайн бошад, дастури тарбияи фарзандон буда, онҳоро бо меҳнат обутоб дода, мақсад доранд, ки аз ҷавонӣ мушкilotи рузгорро чашанд ва ба қадру қимати зиндагӣ расанд.

Унсурулмаолии Кайковус фармудааст: «Агар хоҳӣ, ки зиндагониро ба

осонӣ гузаронӣ, равиши худро ба рӯи қор биёр».

Дар вожаи забони тоҷикӣ маҷмӯи расму русум, урфу одатҳо, меъёри рафтору кирдор, тартиботи муқаррарӣ, ахлоқи аъзоёни оила, оинҳо ва ғайраро қоидахое мешуморанд, ки аз як насл ба насли дигар мегузаранд ва анъана номида мешаванд, ки риояи шартҳои онҳо боз аз насл ба насл мерос мегузаранд. Халқи тоҷик умуман, дар оила эътироми модарро хуб ба ҷо меоранд вале иззати падар ва гуфтаҳои фармудаи ӯ амри воҷиб ҳисоб меёбад. Бар ҳамаи ин нигоҳ нақарда, падар аз мақоми сарварии оила сӯйистифода намебарад ва тамоми масъалаҳои оилавию мувофиқи салохидди аҳли байт, яъне бо маслиҳату машварати умум (хонавода) ҳалу фасл менамояд.

Ба ҳамин тариқ, барои ба мартабаи баланд расидан, сабру таҳаммул бояд намуд. Оила, хусусан, фарзандонро аз хурдсолӣ ба қаноат кардану сарфакорӣ намудан одат қунонидан лозим меояд.

Чӣ хеле, ки бузургон фармудаанд, дар илми оиладорӣ, фарзандон риштаи меҳру муҳаббати волидайнро мустақкам мекунад.

Гуфтаи ҷои аз аст, ки амал ва кирдорҳои бузургон, шохони одилро низ набояд мад аз назар кард, ки онҳо низ дар таъмину пешбарии ҳуқуқҳои саҳмгузор мебошанд. Фармону ислоҳотҳои амирон ва ҳокимон аз қадим манбаи бозғатимоди ҳуқуқ дар ҳамаи халқу миллатҳо маҳсуб меёфт. Дар таърихи давлатдорӣ мо тоҷикон низ ин манбаъро васеъ истифода бурда мешуд. Аз Пешдодиён сар карда, то Сосониёну Сомониён ва ин тараф то Инқилоби бузурги Октябр тамоми халқиятҳои ин минтақа аз ҳама гуна усулҳои муносибатҳо, ки баҳри беҳбудии қору кирдори занон, ки ба ҳусни онҳо ҳусни дигар мебахшид, васеъ истифода менамудаанд.

Дар ин раванд гуфтаҳои сурудаҳо, ҷанбаҳои мухталифи ҳаёти мардумро ба танзим мебароварданд. Албатта, зиёд буданд манбаъҳои, ки занон дар оиладорӣ беҳуқуқ буданд, вале дар байни онҳо санадҳои, ки моҳияти инсондӯстӣ,

адлпарастӣ ва меҳрварзӣ доштанд, кам набуданд.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моддаи 33-юм ин меъёрҳоро таъкид мекунад ва дастгириро нисбати занон рӯз то рӯз дучанд карда истодааст. Дар давлати соҳибхитиёри тоҷикон, ки ҳуқуқи занон соҳиби мухторият мебошанд, муносибатҳои онҳоро бо дигар кишрҳои замони ҳозира мутобиқ доништа, дар ҳамаи қонунгузориҳои давлатӣ таъкид карда шудаанд. Мухторият дар ҳуқуқи ҳуқуқҳои занон чунин маъно дорад, ки онҳо дар қор ва фаъолияти худ, хусусан дар интихоби рафтор озод ҳастанд. Онҳо дар ҳаёти фарҳангии

ҷомеа ва давлат метавонанд иштирок кунанд, ҳамчунин дар амали сохтани озодии вичдон ва эътиқоди динӣ ширкат варзида ба онҳо, ҳатто давлат ҳуқуқи даҳолат қарданро надорад.

Хулоса қардан мумкин аст, ки ҳар як шахс ё шахрванд дар ҳаёти оилавии худ барои рафторҳои худ масъул аст ва дар назди давлату ҷомеа ва қонунҳои ба он давлат хос буда, бояд уҳдадорихояшро сарбаландона ба ҷо орад. Муносибатҳои инсон ва давлат, хусусан муносибатҳои оиладорӣ, тавассути амалисозӣ ва ҳимояи ҳуқуқи озодихо ва иҷрои уҳдадорихои тарафайн сурат мегирад.

Адабиёт:

1. Халиков А. Г. Правовая система зороастризма. – Душанбе, 2005. – 488 с.
2. Диноршоев А.М., Саъдизода Ҷ., Имомова З.Б. Андешаи ҳуқуқи инсон: нигоҳе ба сарчашма, дин ва афкори донишмандон: монография. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 136 с.
3. Саъдизода Ҷ., Сафарзода Н.Ф. Ҳуқуқи инсон: аз Зардушт то Куруш. – Душанбе: Баҳманрӯд, 2016. – 164 с.

БАҲШИ ТАЪРИХИ ҲУҚУҚ – СТРАНИЦЫ ПРАВОВОЙ ИСТОРИИ**ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА МУСУЛЬМАНСКОГО ПРАВА И ОСОБЕННОСТИ ЕГО РАЗВИТИЯ НА ТЕРРИТОРИИ ТАДЖИКИСТАНА**

Азизов Убайдулло Абдуллоевич – профессор кафедры прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета, доктор юридических наук
E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Научная специальность: 12.00.01 – теория и история права и государства; история правовых и политических учений

Аннотация: в данной статье автором с использованием богатой специальной литературы и учений ведущих мыслителей в области теории и истории права и мусульманского права анализируются характеристика мусульманского права и особенности его развития на территории Таджикистана. Анализируются автором также особенности развития правовых школ и институтов мусульманского права и особенности их влияния на нормы обычаев и традиций народов региона, регулирующие общественные отношения.

Ключевые слова: мусульманское право, шариат, территория исторического Таджикистана, правовые школы мусульманского права, институты права.

ТАВСИФИ УМУМИИ ҲУҚУҚИ МУСУЛМОНӢ ВА ВИЖАГИҲОИ ИНКИШОФИ ОН ДАР ҚАЛАМРАВИ ТАЪРИХИИ ТОЧИКОН

Азизов Убайдулло Абдуллоевич – профессораи кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносии
E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Научная специальность: 12.00.01 – назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимоти ҳуқуқӣ ва сиёсӣ

Физиурда: дар мақолаи мазкур муаллиф ҳуқуқи мусулмониро таҳлил намуда, вижагиҳои инкишофи онро дар ҳудуди таърихии тоҷикон тавсиф намудааст. Муаллиф бо истифодаи адабиёти махсус ва таълимоти мутафаккирони намоён махсусиятҳои ташаккули мактабҳои ҳуқуқӣ ва институтҳои ҳуқуқи мусулмониро таҳқиқот бурда, таъсири онҳоро ба меъёрҳои одатӣ ва анъанаҳои халқҳои минтақа нишон додааст.

Калидвожаҳо: ҳуқуқи мусулмонӣ, шариат, ҳудуд Тоҷикистони таърихӣ, мактабҳои ҳуқуқи мусулмонӣ, институти ҳуқуқ.

GENERAL CHARACTERISTICS OF THE MUSLIM LAW AND PECULIARITIES OF ITS DEVELOPMENT IN THE TERRITORY OF TAJIKISTAN

Azizov Ubaydullo Abdulloevich – Professor of the Department of Human Rights and Comparative Law of the Law Faculty of the Tajik National University, Doctor of Legal Sciences
E-mail: ubaydullo_azizov@mail.ru

Scientific specialty: 12.00.01 – theory and history of the law and state; history of the doctrines of the law and state

Annotation: in this article the author analyzes the characteristics of the Muslim law and specifics of its development on the territory of Tajikistan using the rich special literature and teachings of leading thinkers in the field of theory and history of law and Muslim law. The author also analyzes the peculiarities of the development of law schools and institutes of Muslim law and the peculiarities of their influence on the norms of the custom and traditions of the peoples of the region that regulate the public attitude.

Keywords: Islamic law, Sharia, the territory of historical Tajikistan, the law schools of Muslim law, the institutions of law.

Становление и развитие арабского государства, оформившегося в процессе истории в великий Арабский халифат, самым темным образом было связано с появлением в VII в. религии ислама. Уже в период VII в. до VIII - X вв. все народы этой государственности были объединены верой в единого Бога, подчинялись законам мусульманского права и активно развивали свою правовую культуру.

Как мировая религия, ислам вряд ли мог существовать без своей правовой основы - мусульманского права. Именно его правовые нормы регулировали и продолжают регулировать общественные отношения в мусульманской общине [14, с.14-15].

Изучение этой правовой системы для современной правотворческой и правоприменительной деятельности в Таджикистане имеет очень большое значение так как это система так или иначе сопрягается с менталитетом таджикского народа.

На территории исторического Таджикистана распространение мусульманского права происходило очень медленно и завершилось в основном в IX-X вв. Но есть исторические данные, свидетельствующие о том, что этот процесс продолжался в некоторых регионах и после X в [7, с.34].

Таджики изначально исповедуют ханафитский мазхаб, а некоторые из них являются последователями шиитского направления [7, с. 36]. В некоторые районы Горного Бадахшана ислам проник позднее - на рубеже XI-XII вв [13, с. 36].

Особенность этого проникновения заключается в том, что на Памире оно не было связано с завоеваниями. Здесь ислам распространялся в благодаря деятельности отдельных людей, которые, будучи последователями различных сект, преследовались в своих родных странах. Убежище они искали на Памире, где и насаждали ислам [17, с. 23].

По утверждению академика Н.Н. Негматова, мусульманское право на территории исторического Таджикистана стало основной правовой системой во времена правления династии Саманидов [23, с. 155]. Именно в этот период развития государственности таджикского народа стали распространяться правовые нормы из центральных регионов халифата с соответствующими изменениями и дополнениями. Правовые школы, господствовавшие здесь, порой даже игнорировали или запрещали применение некоторых норм, не соответствовавших требованиям и условиям реальной жизни общества времен Саманидов [32, с. 48].

После прихода Караханидов мусульманское право распространилось и в глубь степей. Распространителем ислама и мусульманского права выступило само государство. Согласно найденному документу, датированному XI в., в мактабах и медресе того исторического периода изучение и преподавание мусульманского права имели особую популярность. В документе отмечается, что преподаватели Корана получали 100 дирхемов, а преподаватели мусульманского права – 125 дирхемов [4, с. 54]. Естественно, что с

развитием социально-экономических и культурных отношений количество учебных заведений значительно увеличилось. Наряду с этим активно стали распространяться в данный период и сочинения по богословию и юриспруденции. Наиболее известными из них были: «Хидоя» Б. Маргинани, «Гури мири», «Фусули Истаравшани», «Фикхи Кайдунни», «Джоми ур-румус», «Масбут» Мухаммеда Серахси, «Милтакоти Носири» Насриддина Самарканди, «Мухтасар ул-викоя» Убайдулло Садри Шариъа. К.Е. Бендриков называет более 130 сочинений по мусульманскому праву центральноазиатских законоведов [5, с. 54], основу которых составляют книги, написанные в X – XVI вв [7, с. 40-41].

Мусульманскому праву в течение своего становления и развития приходилось соприкасаться с различными правовыми системами, религиозными обычаями и традициями народов, императивно-правовыми нормами правителей и государств, договорными нормами. В тот период мусульманское право и обычное право находились в состоянии взаимодействия и взаимовлияния. Существовало тесное взаимодействие мусульманского права с Ясой Чингисхана и Уложением Тимура. Тимур и его преемники, создавая свою империю, восстановили шариат в полном объеме [7, С. 77].

Свою регулятивную силу с некоторыми изменениями мусульманское право сохранило и после присоединения Средней Азии к России. Начиная с этого периода и до совершения Октябрьской революции, мусульманское право на территории Таджикистана получило статус подчиненной системы права, т.е. основное место в регулировании общественных отношений занимало имперское право [41]. Как отмечает Дж.М. Зоиров, вытеснение норм уголовного и ряда институтов гражданского и процессуального законодательства было связано с обеспечением политических и экономических интересов метрополии [12, с. 125]. Туркестанское генерал-губернаторство в 1865 г. присоединило к своим территориям районы Северного Таджикистана, Памира и районы

Бухарского эмирата, где наравне с другими правовыми нормами активно продолжали действовать нормы мусульманского права.

23 июня 1868 г. был подписан мирный договор между Бухарой и Российской империей, в соответствии с которым русскоподданные, проживавшие и работавшие на территории Бухары, за совершенные проступки и преступления несли ответственность перед русским властями (ст. 9) [7, с. 86]. Действовало «Временное положение об управлении Туркестанской областью» от августа 1865 г. В 1867 г. Было принято новое «Положение об управлении Сырдарьинской и Семиреченской областями», было введено также единое военно-административное управление. В низшие органы управления назначались представители местного населения с целью облегчить управление местным населением, запрещались и устранялись обычаи и порядки, не соответствующие интересам России, и т.д. [31, с. 21-22]. Затем, согласно Положению 1886г., вводится принцип отделения администрации от суда [7, с. 89].

Согласно вышеназванным Положениям, судебная власть принадлежала Военно-судебной комиссии, казийским, бийским, уездным и областным управлениям и Правительствующему Сенату. Этот орган входил в число органов, осуществляющих правосудие, но на самом деле он не занимался судебным разбирательством [31, с. 33]. Согласно Положению 1887 г., должность казиев стала выборной, и суды на всей территории края состояли из казикалона, казиаскара и райсов. В систему наказаний также были внесены изменения. Согласно законодательству Российской Империи, были отменены членовредительские телесные наказания, и вводилась новая система наказаний, таких, как лишение свободы, аресты, ссылки и штрафные санкции [7, с. 90].

Единые казийские суды создавались на основе выборности и состояли из единоличных судей, избравшихся съездом казиев на срок три года. Они имели право рассматривать гражданские дела,

иски по которым не превышали 100 рублей, и некоторые уголовные дела незначительного характера. Съезд же казиев рассматривал все виды гражданско-правовых дел, сумма иска по которым превышала 100 рублей, и все виды уголовных дел, которые не входили в подсудность мировых судов [24, с. 25].

Таким образом, все правовые отношения в Туркестанском генерал-губернаторства регулировались прежде всего правовыми нормами Российской Империи, нормами мусульманского права и нормами обычаев и традиций. Но, как отмечается в литературе, мусульманско-правовые нормы действовали в пределах, не противоречащих законодательству Российской империи [7, с. 110].

В целом ислам регулировал и охватывал все стороны жизни мусульман и мусульманских общин. В нем содержались нормы, регулирующие отношения мусульманина с Богом, которые назывались *аль-ибадат* (правила держания поста, закята, паломничества и т.д.), а также нормы, регулирующие все отношения между самими мусульманами – *аль-муамалат* (судостроительство, семейно-брачные отношения и т.д.), и совокупность норм, регулирующих уголовно-правовые отношения, которая называлась *укубат*. Слово укубат означает наказание, но в более широком понимании к нему относятся и преступление, и наказание за его совершение. Особенность заключается в том, что укубат включал в себя значительное число уголовно-процессуальных и уголовно-исполнительных норм [2, с. 14-15].

Появление ислама стало основанием для возникновения и развития шариата. Согласно Л.Р. Сюкияйнену «шариат - это путь, начертанный Аллахом, идя которым, правоверный мусульманин может достичь нравственного совершенства, мирского благополучия и попасть в рай» [30, с. 65]. По его определению, шариат состоит из трех частей – религиозной догматики, исламской этики и так называемых практических норм, регулирующих поведение людей [30, с. 69]. В нем слиты воедино религиозные, этические и правовые нормы, и

во все периоды развития ему сопутствовали светские нормы, и действовали они вместе.

В юридической литературе об этапах развития мусульманского права пишется по-разному, и этапы эти имеют различные временные отрезки. По нашему мнению, наиболее удачным является разделение, проведенное В.Ю. Артемовым. В истории распространения ислама он усматривает пять этапов: 1) время жизни и деятельности пророка Мухаммеда и его сподвижников; 2) период зарождения толков, различных школ (мазхабов), доктрин, сект, направлений в исламе и мусульманском праве; 3) период господства традиций и преданий; 4) этап упадка мусульманского права во время распространения влияния европейских империй в XIX - первой половине XX вв.; 5) современный период возрождения мусульманского права в некоторых государствах [2, с. 21].

Существовали и по сей день продолжает существовать разногласия по поводу системы источников мусульманского права. Например, в суннитской правовой традиции сложилось учение о признании таких основных источников мусульманского права (усул ал-фикх), как Коран, Сунна, иджма (единодушное мнение авторитетных лиц - муджтахидов) и кияс (аналогия) [2, с. 29; 36, с. 9-11].

Р. Шарль разделяет источники мусульманского права на следующие виды: Коран, Сунна, Тафсир (толкование к Корану), иджма, кияс, урф и канун – закон [35, с. 20-26]. По мнению М.М. Муллаева, источники мусульманского права - это: 1) Коран; 2) Сунна (предание); 3) фетва (постановления и решения); 4) адат (обычное право) [20, с. 10]. Э.С. Насурдинов и Д.С. Сафаров разделяют источники мусульманского права на следующие группы: а) основные источники исламского права (Коран и Сунна); б) производные источники исламского права (иджма и кияс); в) дополнительные источники исламского права (фетва, урф, и адат); г) малые источники исламского права, т.е. обусловленные юридической техникой исламского права (юридическое предпочтение, правовая презумпция, обще-

ственное благо, необходимость, согласованные мнения сподвижников и т.д.) [22, с. 237-244].

А.Г. Халиков источниками мусульманского права считает Коран, хадисы (Сунну), иджму, иджитхад, фетву и урф, и разделяет их на две группы – основные и дополнительные источники. К числу основных он относит Коран и хадисы, а все остальные источники относит к дополнительным источникам [34, с. 67-68]. У М.И. Садагдара по поводу источников мусульманского права существует иная точка зрения, он разделяет их на источники, признанные всеми правовыми школами (Коран и Сунна), не признанные всеми правовыми школами (кийас, иджма, фетва и др.). К третьей группе источников автор относит обычаи и традиции народов, на которые распространился ислам, сохранились нормы, не противоречащие принципам ислама (урф и адат) [26, с. 11]. В число основных источников мусульманского права Л.Р. Сюкияйнен включает и доктрину, объясняя это тем, что в ликвидации пробелов и в создании многочисленных норм и предписаний мусульманского права, начиная с VIII в., главную роль играли правоведы. Именно в рамках доктрины мусульманского права была разработана основная часть правовых норм мусульманского права [30, с. 65-69].

Считаем целесообразным рассмотреть источники мусульманского права с точки зрения классического суннитского направления. Ими являются Коран, Сунна, иджма и кийас.

Коран, как основной источник мусульманского права и ислама вообще, включает несколько концептуальных идей, которые составляют его основную сущность. В религиозной, исторической, философской, юридической и другой литературе говорится именно об этих основных концепциях и принципах. Таухид, или «единственность» считается основной концепцией ислама. Вторая концепция ислама – это рисала, или «пророчество». Ахира, или «жизнь после смерти», считается третьей концепцией ислама. На основе изложенных принципов

и концепций и устроено мусульманское общество [25, с. 5-9].

Коран считают основным источником мусульманского права и сунниты, и шииты. В самом Коране о нем тоже говорится как об источниках мусульманского права: «Так ниспослали Мы его, Чтоб на арабском языке был свод законов». Мы также солидарны с мнением Ф.Т. Тахирова и И.Б. Буриева о том, что Коран является основным источником, а все другие – дополнением к нему [31, с. 32; 7, 18]. Нормы и заповеди Корана разделяют на богословские, этические и «практические», которые регулируют как культ, так и правовые отношения [36, с. 11].

Таким образом, как справедливо отмечает А.К. Назаров, «применение термина «право», соотносимого с Кораном, достаточно условно, поскольку Коран, помимо норм права, включает также нормы морали, религиозные установления» [21, с. 7]. Исследователи все юридические нормы Корана условно разделяют на нормы «личного статуса» (регулирующие семейно-брачные, наследственные и другие отношения), нормы гражданско-правового характера, уголовно-правовые нормы, судебно-процессуальные, конституционно-правовые, международно-правовые, и экономическо-финансовые нормы [9, с. 312].

Вторым по значимости источником мусульманской религии и права ислама считается **Сунна** (хадис). По своей юридической силе Хадис уступает Корану, но по сферам действия и объему правового регулирования отношений в обществе он занимает основное место после Корана [21, с. 37]. Хадисом признается рассказ о конкретном поведении Пророка, который передавался из уст в уста его сподвижниками и родственниками [33, с. 16-25].

Говоря о хадисе как источнике мусульманского права, профессор Ф.Т. Тахиров пишет: «Хадис состоит из нескольких тысяч хадисов, т.е. риваятов, о жизни, действиях, традициях и правовых решениях пророка Мухаммеда» [31, с. 33-37].

По мнению М.И. Садагдара, «основные правовые нормы исламского права изложены именно в Сунне (Хадисах)». Говоря о значении и месте хадисов в системе источников мусульманского права, он отмечает, что «Сунна может обойтись без Корана; но Коран не может обойтись без Сунны» [26, с. 100]. Подтверживает эти высказывания и академик Ф.Т. Тахиров, по словам которого «основными требованиями, приведшими к формированию мусульманской Сунны, были юридические нормы» [31, с. 47], регулирующие практически все стороны общественных отношений.

Многочисленные разногласия и противоречия, которые появились в период многолетнего противостояния и противоборства между различными силами, которые использовали и толковали хадисы в свою пользу, перед мусульманскими правоведами встала задача составления сборников хадисов. В итоге в IX в. Уже было издано шесть сборников хадисов. Основную роль в разработке и систематизации хадисов играли мухаддисы, выходцы из Центральной Азии; шесть из десяти наиболее почитаемых мухаддисов были выходцами из этого региона [19, с. 15].

Иджма (*consensusdoctorum*) считается общим согласием мусульманской общины. Основу иджмы составляют совпадающие мнения крупных мусульманских теологов-правоведов по религиозным и правовым вопросам, которые предусматривали правила поведения обязательного характера [22, с. 239]. Этот источник представляет собой согласованное и единогласное мнение крупнейших правоведов и богословов (муджтахидов) в основном по тем вопросам, которые не были решены в Коране и Сунне [8, с. 118]. Ф.Т. Тахиров предлагает такое удачное и содержательное определение иджмы: «Иджма – это согласованное мнение крупных мусульманских теологов и правоведов по религиозно-обрядовым и правовым вопросам, на которые в Коране и Сунне нет ясного ответа» [31, с. 48].

Во все периоды истории ислама и мусульманского права развивались и

обосновывались различные виды иджмы. Например, по способу выражения единогласного мнения различают: 1) иджму, которая формулируется при гласном обсуждении, т.е. высказанная вслух; 2) практическую иджму, т.е. решение возникшего вопроса без какого-либо обсуждения его, которое вытекающее из одинаковых решений и действий, которые называются аль-иджма аль-амали; 3) иджму «молчаливую», т.е. решение, принятое на основе сукута, решения, против которого не было сделано возражения [10, с. 10-11].

Другим источником мусульманского права, который оказал огромное влияние на развитие самого права и регулирование общественных отношений мусульманской общины, является **кйяс** (аналогия). В мусульманском праве аналогия используется тогда, когда для решения определенной проблемы, споров не находится четкого решения в других источниках мусульманского права, например, в Коране или Сунне. На основе проведенного анализа, сравнения с решенными прежде такими же проблемами и другими источниками, правоприменители делают выводы и решают существующие проблемы. Аналогия - это сопоставление модели рассматриваемого правового случая с моделью уже решенного аналогичного случая и выведение решения в отношении первого по примеру последнего [36, с. 14]. Кйяс, признаваемый учеными как основа [18, с. 191], способ, метод [31, с. 49; 1, с. 13] и как источник права, развивался с широко применялся ханафитской правовой школой.

Другую группу источников мусульманского права, которые стали результатом существования исламской общины и правотворческой деятельности исламских государств, составили **фетва, урф и адат**.

Ф.Т. Тахиров пишет, что «фетва представляет собой письменные суждения высших религиозных авторитетов ислама на решения, принимаемые по вопросам социальной жизни, а также по толкованиям различных положений, содержащихся в основных источниках ис-

ламского права, но носящих общий характер» [31, с.40].

Урф и адат – обычное право, будучи источниками этой группы, отразили в себе местные обычаи, которые сохранились у народов регионов, даже после распространения ислама. Сломать их было невозможно, и поэтому допускалось их применение в случаях, не противоречащих прямо принципам и нормам шариата.

Наконец, в результате развития исламской государственности на основе принципов и норм шариата, появились новые источники мусульманского права – указы и распоряжения халифов – **фирманы**. С распадом Халифата и развитием мусульманских государств развивается и законодательная деятельность правителей и других органов и советов, которыми в качестве источника мусульманского права принимались законы – кануны. Фирманы и кануны, с одной стороны, должны были соответствовать принципам и нормам шариата, а с другой стороны, они стали заполнять пробелы, имеющиеся приводить в порядок неурегулированные стороны государственной и общественной жизни.

Возникновение и развитие правовых школ (мазхабов) связывают с признанием за крупными правоведами (муджтахидами) права на *иджтихад* и издание принятого ими свободного решения. Они появились и на основе разработки новых юридических норм в тех случаях, когда на определенные вопросы не находилось ответа в Коране и Сунне [3, с. 7]. Основатели правовых школ и их последователи имели право издавать абсолютный иджтихад (*иджитихад камил*), и это творческое дело в области мусульманского права по иджтихаду продолжалось более двух веков. После них другим поколениям правоведов не было дано права на самостоятельную разработку новых норм, и с этого момента наступает период следования авторитетам, который называется *таклидом* [2, с. 55-56].

В суннитском исламе с начала VIII в. до середины IX в. уже образовались четыре мазхаба (богословско-правовые школы),

ханафитский, маликитский, шафиитский и ханбалитский.

Основателем ханафитской правовой школы был Ан-Нуман ибн Сабит Абу Ханифа (699-767 гг.). Для этой школы характерно было использование свободного применения личного усмотрения при решении правовых задач со стороны правоприменителя, которое называется *рай*, т.е. решение дела по своему усмотрению, основанное на здравом смысле [15, с. 17-20]. Другим источником такого рода, который выдвинули ханафиты, являлась одна из разновидностей «рай» – *аль-истихсан*. Аль-истихсан – это возможность самостоятельного изменения определенных правовых норм в пользу общественного блага [18, с. 76]. Следующим источником, которым широко пользовались ханафиты, было обычное право – *урф*. Это стало основанием для наибольшего признания и распространения этой правовой школы. Последователями правовой школы ханафитов являются почти все мусульмане Средней Азии, Афганистана и большинство мусульман России, Балкан и Индии [8, с. 120].

Основателем маликитской правовой школы был Малик ибн Анас (711-795 гг.), который родился и проживал в Медине. Как собиратель хадисов, он старался кодифицировать правовые нормы мусульманского права в своем замечательном сборнике «Аль-Муватта» [18, с. 75]. Маликиты большое значение придают букве Писания – Корану и Сунне. Иджму они использовали в случае пробела, но ограничивались при этом мнением только ученых города Медины. Допускалось применение личного усмотрения (рай) в решении дел в случае крайней необходимости [2, с. 62-63]. Последователями маликитской правовой школы являются страны Северной Африки, Нигерия и мавританская Испания.

Основателем третьей основной суннитской правовой школы – шафиитского мазхаба, был Мухаммед ибн Идрис аш-Шафии (767-820 гг.). Создавая свою собственную правовую школу, аш-Шафии разрабатывал концепцию о том, что в Коране и Сунне можно найти соответствующие нормы, которые изложены в виде конкретных

предписаний или в виде предусмотренных приемов их рационального формулирования. Здесь речь идет только об извлечении (аль-истинбат) правовых норм из Корана и Сунны, а не о разработке новых норм» [36, с. 9]. В этой школе большое значение придается единогласному мнению муджтахидов (иджма). Ее последователи не признают за источник права личное мнение (рай), принципы аль-истихсан и истислаха. Кияс (аналогия) используется как вспомогательный метод только в случаях отсутствия правового регулирования возникшего вопроса в Коране, Сунне и иджме [18, с. 77].

Четвертой суннитской богословско-правовой школой является ханбалитская, основателем которой был Абу Абдаллах Ахмад ибн Ханбал (780-855 гг.). Он хотел очистить ислам от нововведений, в основном возникших через обращение к Сунне [11, с. 71]. Учение этой правовой школы опиралось исключительно на основные источники мусульманского права – Коран и Сунну. Личное мнение (рай) разрешалось применять только в случае необходимости. Жесто-

кость в применении мер наказания, консервативность, неприменение никаких новшеств и буквалистское следование Корану и Сунне считались основными признаками этой правовой школы [2, С.66; 15, с. 21].

Таким образом, на рубеже XI – XII вв. в Мавераннахре возникла собственная правовая школа, основными представителями которой были в основном выходцы из исторического Таджикистана. В комментировании, толковании Корана, собирании, очищении и систематизации хадисов они сыграли свою, особую роль. На этом поприще особенно прославились такие религиозные и политические мыслители-правоведы, как Мухаммад ал-Бухари, Абу Иса ат-Тирмизи, Мухаммад Захид Ас-Самарканди и др. Здесь следует подчеркнуть, что в мавераннахрские правовые школы фикха уже на этапе своего формирования весьма отличались своим подходом к оценке религиозно-правовых норм ислама [14, с. 8; 20, 100; 31, с. 41; 7, с. 18], но это уже тема отдельного исследования.

Литература:

1. Азизкулова, Г.С. Понятие и виды преступлений по уголовному законодательству Афганистана / Г.С. Азизкулова // Государство и право. – Душанбе, 1996. – № 1. – С. 12-16.
2. Артемов, В.Ю. Основные институты мусульманского уголовного права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Артемов Владислав Юрьевич. – М., 2008. – 178 с.
3. Барковская, Е.Ю. Мусульманское право и правовая культура: учеб. пособие / Е.Ю. Барковская; Рос. акад. гос. службы при Президенте РФ. – М.: РАГС, 2001. – 75 с.
4. Бартольд, В.В. История культурной жизни Туркестана / В.В. Бартольд. – Л.: Изд-во АН СССР, 1927. – 256 с.
5. Бендриков, К.Е. Очерки по истории народного образования в Туркестане (1865-1924 гг.) / К.Е. Бендриков. – М.: АПН РСФСР, 1960. – 512 с.
6. Большаков, О.Г. История Халифата. Ислам в Аравии. Эпоха великих завоеваний (633 - 656) / О.Г. Большаков. – М.: Изд-во Вост. лит., 2002. – Т. 2. – 294 с.
7. Буриев, И.Б. Действие мусульманского права в дореволюционном Таджикистане (VIII - начало XX вв.) / И.Б. Буриев. – Душанбе, 1999. – 199 с.
8. Гуль, Ака Анвар. Право и религия (на примере Афганистана): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Гуль Ака Анвар. – М., 1994.
9. Давид, Р., Жоффре-Спинози, К. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози; Пер. с фр. В.А. Туманова. – М.: Междунар. отношения, 1996. – 400 с.
10. Елаян, Г.Ф. Основы мусульманского уголовного права / Г.Ф. Елаян. – Махачкала, 2002.
11. Журавский, А.В. Ислам / А.В. Журавский. – М.: Весь мир, 2004. – 224 с.

12. Зоиров, Дж.М. Таджики: от государство Саманидов до суверенной государственности (Историко-правовой анализ) / Дж.М. Зоиров. – СПб.: Реноме, 2014. – 287 с.
13. Искандаров, Б.И. Социально-экономические и политические аспекты истории Памирских княжеств / Б.И. Искандаров. – Душанбе: Дониш, 1983. – 160 с.
14. Каримов, Д.Ш. Становление и развитие основных институтов мусульманского права в Мавераннахре (VIII-XIII вв.). (Историко-правовое исследование): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Каримов Д.Ш. – Ташкент, 1997. – 21 с.
15. Керимов, Г.М. Шариат. Закон жизни мусульман / Г.М. Керимов. – СПб.: Диля, 1999. – 512 с.
16. Коран / Перевод смыслов и комментарии Валерии Пороховой. – Тегеран, 2004. – 815 с.
17. Курбон Махмадзода, Мухаббат Шохзода. История Бадахшана. – М., 1973.
18. Массэ А. Ислам. Очерки истории / Пер. с фр. - 3-е изд. – М.: Наука, 1982. – 191 с.
19. Мукимов, З. Основные исторические источники права в Узбекистане: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Мукимов З. – Ташкент, 1997. – 40 с.
20. Муллоев, М.М. История уголовного права Таджикской ССР / М.М. Муллаев. – Сталинабад: Изд-во Тадж. гос. ун-та, 1960. – Ч.1. – 159 с.
21. Назаров, А.К. Уголовно-правовые нормы Корана и хадисов и их классификация по институтам уголовного права / Назаров А.К. – Душанбе: Дакики, 2014. - 207 с.
22. Насурдинов, Э.С., Сафаров, Д.С. История государства и права Таджикистана. Ч. 1 (от древнейших времен до X в.) / Э.С. Насурдинов, Д.С. Сафаров; под общ. ред. Ф.Т. Тахирова. – Душанбе: Офсет Империя, 2013. – 362 с.
23. Негматов, Н.Н. Давлати Сомониён = [Государство Саманидов] / Н.Н. Негматов. – Душанбе: Ирфон, 1988. – 279 с. (на тадж. яз.).
24. Разыков, Ш. К истории советского суда в Таджикистане / Ш. Разыков. – Сталинабад, 1960. – 159 с.
25. Рукайя, Максуд. Ислам / Максуд Рукайя. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 1998. – 304 с.
26. Садагдар, М.И. Основные черты мусульманского права и его развитие в Иране по шиитскому направлению: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Садагдар М.И. – М., 1963. – 190 с.
27. Садагдар М.И. Основы мусульманского права. – М., 1968. – 159 с.
28. Сафаров, Б.А. Формирование раннего исламского государства / Б.А. Сафаров. – Душанбе: Эр-граф, 2011. – 199 с.
29. Сиасет-намэ. – Книга о правлении визиря XI столетия Низам ал-мулька / пер., введ. и примеч. Б.Н. Заходера. – М.; – Л., 1949.
30. Сюкияйнен, Л.Р. Мусульманское право: Вопросы теории и практики / Л.Р. Сюкияйнен; отв. ред. В.А. Туманов. – М.: Наука, 1986. – 256 с.
31. Тахиров Ф.Т. Становление советского права в Таджикистане. – Душанбе: Дониш, 1987. – 192 с.
32. Хайдарова, М.С. Правовые нормы Корана и Шариата / М.С. Хайдарова // Известия АН РТ. Серия философия и правоведение. – 1986. – № 4. – С. 55– 62.
33. Халиков А.Г. Хадис как источник мусульманского права. - Душанбе, 1998.
34. Холиков, А.Г. Хукуки исломи = [Исламское право] / А.Г. Халиков. – Душанбе: Эр-граф, 2010. – 476 с. – (на тадж. яз.).
35. Шарль, Р. Мусульманское право / Р. Шарль; пер. с фр. С.И. Волк; под ред. и с предисл. Е.А. Беляева. – М.: Иностран. лит., 1959. – 142 с.
36. Ясин Камел. Источники мусульманского права: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ясин Камел. – СПб., 1999. – 21 с.

АНДЕШАИ ҲУҚУҚИ ИНСОН ДАР ТАЪЛИМОТИ ДИНӢ ВА ФАЛСАФӢ

Диноршоев А.М.,

мудири кафедраи ҳуқуқи конституционии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
E-mail: dinorshoev@gmail.com

Саъдизода Ч.,

ассистенти кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
E-mail: jahon_1967@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.01 – назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимоти ҳуқуқӣ ва сиёсӣ

Ғишурда. Ташаккули андешаи ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон таърихи хеле куҳан дорад. Андешаи ҳуқуқи инсон дар ҳудуди таърихии тоҷикон ба арзишҳои динӣ ва фалсафӣ тобеъ буд. Махсусан таълимоти динии Зардуштия, Монавия ва Маздакия ба рушди андешаи ҳуқуқи инсон дар ин минтақа таъсири бузург расонидааст. Аз ин рӯ, муаллифон таълимоти ин динҳоро ба риштаи таҳлил кашида, нақши онҳоро дар рушди ҳуқуқи инсон муайян кардаанд.

Калидвожаҳо: Ҳуқуқи инсон, Зардуштия, Авасто, Монавия, Маздакия.

ИДЕИ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В ФИЛОСОФСКО-РЕЛИГИОЗНЫХ УЧЕНИЯХ

Диноршоев А.М.,

заведующий кафедрой конституционного права юридического факультета Таджикского национального университета, доктор юридических наук, профессор
E-mail: dinorshoev@gmail.com

Саъдизода Дж.,

ассистент кафедры прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета
E-mail: jahon_1967@mail.ru

Научная специальность: 12.00.01 – теория и история права и государства; история правовых и политических учений

Аннотация. В данной статье анализируется формирование идей прав человека в религиозно-философских учениях Ближнего и Среднего Востока. В статье рассматриваются идеи равенства, справедливости в религиозно-философских учениях Зороастризма, Манихейства и Маздакизма.

Ключевые слова: Права человека, Зороастризм, Авеста, Манихейство, Маздакизм.

REFLECTIONS ON ENHANCING HUMAN RIGHTS IN PHILOSOPHICAL-RELIGIOUS DOCTRINES

Dinorsoev A.M.,

Head of the Department of Constitutional Law of the Law Faculty, Tajik National University, Doctor of Legal Sciences, Professor
E-mail: dinorshoev@gmail.com

Sadizoda J.,

Junior lecturer of the Department of human rights and comparative law of the Law Faculty, Tajik National University
E-mail: jahon_1967@mail.ru

Scientific Specialty: 12.00.01 – theory and history of the law and state; history of legal and political doctrines

Abstract. This paper analyzes the formation of the ideas of human rights in the religious and philosophical teachings of the Middle East. The article discusses the idea of equality, and justice in religious and philosophical teachings of Zoroastrianism, Manichaeism and Mazdakism.

Keywords: Human Rights, Zoroastrianism, Avesta, Manichaeism, Mazdakism.

Ташаккули андешаи ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон таърихи куҳан ва ибратомӯзе дорад. Зеро ҳанӯз аз давраҳои қадим дар ҳудуди таърихи тоҷикон дар марҳилаҳои гуногун давлатҳои мухталиф арзи вучуд доштанд. Ҳангоми омӯзиши масъалаи ташаккули андешаи ҳуқуқи инсон як қатор хусусиятҳо бояд ба инобат гирифта шаванд. Пеш аз ҳама, қайд кардан лозим аст, ки аз ибтидо андешаҳо оид ба ҳуқуқи инсон на ҳамчун маҷмӯи меъёрҳо, балки ҳамчун таълимот дар бораи адолат, баробарӣ, дониш, ақлу хирад, инсондӯстӣ ва ғ. ташаккул ёфтааст. Дуюм, ба низоми ҳуқуқӣ ва ташаккули андешаи ҳуқуқи инсон дар ҳудуди Тоҷикистони таърихӣ таълимоти фалсафӣ-динӣ, махсусан таълимоти динии Зардуштия, Монавия ва Маздакия таъсири бузург расонидаанд. Дар мақолаи мазкур инъикоси ақидаҳо оид ба ҳуқуқи инсон дар ин таълимотҳои фалсафӣ-динӣ таҳлил карда мешаванд.

Таълимот оид ба ҳуқуқи инсон дар Зардуштия. Ба вучуд омадани афкори динию фалсафӣ ва ҳуқуқии мардуми

тоҷику форс ба асрҳои VII-VI пеш аз мелод рост меояд. Дар он замон тафаккури илмӣ ва ҳуқуқӣ зери сояи таълимоти фалсафӣ ҳуқуқии зардуштия, монавия ва маздакия қарор дошт. Асоси ин таълимотҳои динӣ-фалсафиро муборизаи ду қувва – рӯшноӣ ва зулмот ташкил меод. Зардуштия, монавия ва маздакия ба сифати ҷараёнҳои динии расмӣ эътироф гардида буданд. Миёни онҳо таълимоти зардуштия то андозае машҳур ва паҳнгарда буда, дар ҳаёти иҷтимоӣ ва сиёсии он замон таъсири зиёд доштааст [2, с. 39].

Зардуштия яке аз аввалин таълимоти яккаҳудӣ (монотеистӣ)-и динию фалсафӣ буд, ки масъалаҳои зиёди назариявӣ ва амалии муносибати байни Худо ва инсонро, инчунин баръакси онро танзим мекард. Он аввалин таълимоте мебошад, ки дар он ба масъалаи ҳастии инсон, озодӣ ва масъулияти шахс диққати ҷиддӣ дода шудааст. Асоси ин таълимотро масъалаҳои муҳимми ахлоқӣ, аз қабили

«пиндори нек», «гуфтори нек» ва «рафтори нек» ташкил медиҳад [3, с. 105].

Асосгузори зардуштия пайгамбар Зардушт ба ҳисоб меравад. Ӯ аз номи Аҳуромаздо рисолаташро анҷом меод. Чунонки олимони қайд менамоянд, дастоварди асосии Зардушт он буд, ки ӯ Аҳуромаздоро худои асли ва абадӣ, офарандаи ҳамаи неъматҳо ва некиҳо эълон кард. Вай таълимоти бисёрхудоии қадимро рад кард [5, с. 6-7; 11, с. 40-42].

Таълимоти Зардуштия аз муборизаи байни ду қувва – Некӣ ва Бадӣ (Хайр ва Шар) иборат аст. Ғайр аз Аҳуромаздо – мабдаи некӣ, ҳамчунин мабдаи бадӣ – Аҳриман вучуд дорад, ки ба ҳамаи офаридаҳои Аҳуромаздо зараррасон мебошад. Аммо ӯ абадӣ нест ва бояд дар оқибат (қиёмат) бо ҳама қувваи Бадӣ нест карда шавад. Фаро расидани рӯзи қиёмат аз ҳар як муътақид, аз маҷмӯи ақида, сухан ва амалҳои ӯ, аз муборизаи ҳаррӯзаи ӯ бо Бадӣ вобаста аст. Дар ин мубориза ҳақиқати асосӣ – Некӣ аст, ки аз кирдорҳои мусбати зардуштиён ва мақсадҳои одилона ва некбинонаи онҳо иборат аст [5, с. 6-7; 11, с. 40-42].

Сарчашмаи асосии зардуштияро Авасто ташкил медиҳад, ки он аз маҷмӯи сурудҳои динии Зардушт ва ривоятҳо дар бораи Аҳуромаздо ва Аҳриман иборат мебошад. Шакли пурраи он то имрӯз ба мо нарасидааст. Танҳо қисматҳои ҷудоғонаи он, аз ҷумла: Готҳо, Ясно, Яштҳо, Вандидод (Видевдат), Виспарад, Хурд Авесто то ба замони мо боқӣ мондаанд [2, с. 40; 11, с. 40-42].

Мувофиқи Авасто Аҳуромаздо офарандаи ягонаи қодир, қувваи олий, тартибот, ҳақиқат ва хайр аст. Аҳуромаздо ба инсон ақро ато намуда, ӯро ҳамоҳангсози фаъолияти махлуқот ва офаридаҳои худ таъин кардааст. Инсон дар фаъолияти ҳаррӯзаи худ вазифадор аст на танҳо фаъолияти ҳаёти моддиро танзим ва ҳамоҳанг созад, балки тараққиҳои табиӣ онро тағйир надода, ҳаракати онро дар самти барои ӯ зарур, равона созад. Ҳамин тариқ, инсон дар таҷрибаи ҳаррӯзаи худ, пайваستا ба ҳаёти моддӣ алоқа дошта,

на танҳо сифатҳои некро дастб мешавад, балки ҳамчунин бо малакаю дониш ва таҷрибаю хиради худ роҳи ташаккули онҳоро муайян мекунад. Ба таври дигар, ғӯем, инсон бо истифода аз нури хирад мувозинат ва тараққиёти қонуни табиатро ҳалалдор накарда, ҳаёти моддиро тадриҷан тағйир дода, худро низ дар ин ҷараён тағйир ва такмил медиҳад.

Ҷоҳили бетаҷриба, нодон, инсонӣ беиттилоот дар як қатор бо Аҳриман ва лашкари зараррасони он қарор дорад. Муҳити атроф – шарикӣ асосӣ дар худогоҳии ӯ аст. Ҳар чи қадаре, ки инсон бо ёрии Амэша Спента ва язатҳо аз Аҳриман ва ҳамсафони ӯ дур мешавад, ҳамон қадар бештар тараққиҳои табиат ва унсури зухуротҳои онро ҳамоҳанг ва танзим месозад ва ҳар чи бештар ба муваффақиятҳои бештар ноил гардида, бо гузаштан аз зинаҳои камолот ба зинаҳои олитари камолот даст меёбад [3, с. 176].

Аз рӯи таълимоти маздоясно дар зардуштия озодии мутлақи шахсият, озодии иродаи инсон, қувваи маънавии вай асли асосӣ аст. Ба таври дигар ғӯем, раванди такмили фаҳмиш, тағйирёбии нуқтаи назар, ақида, андӯхтани таҷриба, такмилдиҳӣ ва тавсеаи малакаю истеъдоди инсонӣ, ки бо унсурҳои ҳаёти моддӣ дар алоқаи зич қарор дорад, инсонро ба ҳадафҳои дилхоҳаш мерасонад.

Ҳамин тариқ, Зардушт ҷомеаи ояндаро чунин таҷассум мекунад, ки дар он одамон – бандагони худо зиндагӣ карда, онро идора мекунанд. Аз болои ҳамаи онҳо Худои ягона – Аҳуромаздо меистад. Барои ӯ махдудкуниҳои инсоният аз рӯи ранги пӯст, миллат ва давлат бегонаанд. Ӯ фарқиятгузориҳои наҷодӣ ва дигар навъҳои онро эътироф намекунад. Дини маздоясно аввалин дине мебошад, ки тавассути паёмбари худ дар Готҳо озодии шахсият, интиҳоби озоди роҳи ҳаёт тавассути ақл, озодии ирода ва хоҳиши шахсро ба таври возеҳ эълон кардааст [3, с. 177].

Баъдан дар таълимоти зардуштӣ оид ба ҳуқуқҳои табиӣ ва иҷтимоӣ сарчашмаҳои зиёд ба вучуд меоянд, ки

дар онҳо ҳуқуқ ба ҳаёт, ҳуқуқ ба ҳаёти хушбахтона, ҳуқуқ ба меҳнат, ҳуқуқ ба озодии никоҳ, ҳуқуқ ба моликият, ҳуқуқ ба шароитҳои ҳаёти осоишта ва ғ. инъикос ёфта буд.

Тавре ки А.Ғ. Холиқов қайд менамояд, дар байни меъёрҳои давлатӣ-ҳуқуқии Авасто таърифҳои ҳуқуқӣ низ вучуд доштанд, ки ҳуқуқ ва уҳдадорихоӣ асосии зардуштиёро муайян мекарданд. Мувофиқи Авасто узви комилҳуқуқи чамъият танҳо пайравони дини зардуштӣ ба шумор мерафтанд [11, с. 73]. Ӯ бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ мебуд: аз рӯи асл ориёӣ будан; аз рӯи тобеияти динӣ зардуштӣ будан; озод будан; ба табақаи муайян тааллуқ доштан; андозхоро пардохт кардан; вазифаҳои узви ҷомеа буданро адо кардан [11, с. 40-42; 7, с. 22].

Барои вазъи ҳуқуқии шахс ин шартҳо таъсири муайян доштанд, аммо онҳо асосӣ набуданд, бе онҳо низ шахс метавонист шахрванди дорои қобилияти пурраи ҳуқуқдорӣ бошад.

Дар Авасто меъёрҳоеро пайдо кардан мумкин аст, ки озодии ҳаракат, дахлнопазирии манзилро пешбинӣ мекунанд: «Ман ба ҳамаи онҳое, ки бо ҳайвоноти хонагии худ дар рӯи замин зиндагӣ мекунанд, ҳуқуқи озодонаи ҳаракат ва интиҳоби маҳалли зистро иҷозат медиҳам» [1, с. 72,76].

А.Ғ. Холиқов ин меъёри Авасторо мавриди таҳлил қарор дода, қайд мекунад, ки эълон намудани принсипи озодии ҳаракат ва дахлнопазирии манзил бешубҳа, аз оқилият ва хирадноқӣ (ратсионалӣ) будани низоми ҳуқуқии зардуштӣ гувоҳӣ медиҳад [11, с. 77].

Дар Авасто бештар ба танзими муносибатҳои оилавӣ, махсусан ба масъалаҳои ақди никоҳ, ҳифзи ҳуқуқи кӯдакон ва муносибатҳои молумулкии зану шавҳар диққат дода шудааст.

Барои илми ҳуқуқи инсон муқаррарот дар бораи гирифтани иҷозати зан, ки ҳангоми бастании никоҳ бо овози баланд ризоият меод, ҷолиби диққат аст. Меъёри мазкур далели он аст, ки зардуштия дар давраҳои аввал озодӣ ва ризоияти занро ҳангоми бастании никоҳ эътироф мекард [11, с. 154].

Ҳамзамон ба тамаддуни зардуштӣ рамзи ҳуқуқи инсон ва рамзи адолати судӣ бо номи Рашн ё Рашан мансуб аст.

Рашан рамзи адолат, довари адолати судӣ дар сарзамини тоҷикон буда, дар ибтидои ҳазораи 2-1 қабл аз милод ба вучуд омадааст. Мувофиқи таълимоти зардуштӣ Рашан фариштаест, ки кафили адолат ва ҳақиқат дар рӯзи маҳшар маҳсуб меёбад. Рашн вожаи авастой буда, маънояш «рост» ё «росттарин» мебошад ва чунин унвон доштани рамзи адолати судии тоҷикон ба моҳияти он низ хеле созгор аст.

Рашанро аксари муҳаққиқон фариштаи қазоваткунанда дар рӯзи қиёмат меҳисобанд. Масалан, Ю. Яъқубов дар китоби худ «Гохномаи Авастой» Рашанро яке аз довароне ном мебарад, ки дар рӯзи қиёмат адолати додгоҳиро барпо карда, гунаҳгоронро ба ҷазо мекашад. Андешаи ба ин монандро Ҳошими Розӣ ибраз доштааст. Чунончи ӯ дар китоби «Авесто: Куҳантарин ганҷинаи мактуби Ирони бостон» Рашанро фариштаи адолат ва ҳақиқат меҳисобад. Ҷалили Дӯстхоҳ низ дар китоби «Авесто: куҳантарин сурудаҳои Эрони Бостон» Рашанро фариштаи адолат мешуморад. Профессор И.М. Стеблин-Каменский дар китоби «Авеста: Избранные гимны» Рашанро на фаришта, балки худои тартибот ва ҳақиқат ба қалам додааст.

Унсурҳои рамзие, ки ба Рашан тааллуқ доранд (ба монанди тоҷ ва тарозуи заррин, камарбанди сафед, оташ, офтоб, мард будан, чашмони кушода ва ғайра) фақат хоси ӯ буда, баъзеи онҳо дар рамзҳои адолати судии дигар тамаддунҳо – Осириси мисрӣ, Фемидаи юнонӣ, Юститсияи римӣ ва ғайра воমেҳуранд. Тадқиқотҳои илмӣ-таърихӣ собит месозанд, ки Рашан – рамзи адолати судии тоҷикон аз лиҳози таърихӣ хеле қадимтар пайдо шуда, намояндагони тамаддунҳои дигар барои ороиши рамзи адолати судии худ аз унсурҳои рамзҳои Рашан истифода кардаанд [9, с. 79-85]. Ҳолати мазкур аз мавҷудият ва истифодаи усули муқоисавӣ-ҳуқуқӣ ҳануз дар аҳди қадим гувоҳӣ медиҳад [8, с. 20-21].

Таълимот оид ба ҳуқуқи инсон дар Монавия. Таълимоти дигари динию фалсафие, ки баъди зардуштия аз худуди Ҳиндустон то Рум васеъ паҳн гардида буд, таълимоти монавия мебошад. Таълимоти монавия таълимоти динии омехта (илтиқотӣ – синкретӣ) буда, аз чониби Монӣ дар нимаи дуоми асри II пеш аз мелод дар Форс асос гузошта шудааст.

Монавия ба таълимотҳои пеш аз он вучуддошта, ба монанди таълимоти ирфонии чанбаи эронидошта, унсурҳои насрония ва зардуштия така мекард.

Давраи Монӣ марҳилаи гузариш аз сохти гуломдорӣ ба феодалӣ мебошад. Ин давра динҳои нав ва паёмбарони навро ба ҳаёт овард. Хусусияти асосии дини оммавие, ки онро Монӣ тарғиб менамуд, аз якҷояшавӣ (талфик, ба ҳампайвастан)-и аҳкомҳои гуногуни зардуштӣ, насронӣ ва будой иборат буд.

Асоси монавиёро таълимоти санавия (дугаройӣ – дуалистӣ) дар бораи Некӣ (Хайр) ва Бадӣ (Шар), Нур (Рушноӣ) ва Зулмот (Торикӣ) ташкил медиҳад, ки чун аслҳои баробарнеруии ҳастӣ маҳсуб мешуданд. Ҳукмронии Некӣ ва Рушноӣ аз панҷ ҳодисаи табиат: оташ, бод, рӯшноӣ, об, ва замин, ки ҳокими он Худои нек аст иборат мебошад. Ҳукмронии Бадӣ ва Зулмот аз панҷ ҳодисаи нопоки табиат: туфон, лойқа, тирагӣ, дуд ва гармии сӯзон иборат буда, ҳокими он деви Бад мебошад.

Асоси таълимоти ахлоқии монавиёро таълимоти зерин ташкил медиҳад: дунё майдони муборизаи абадии рушноӣ ва зулмот аст. Вазифаи инсон дар дунё кӯмак ба рушноӣ барои голиб омадан бар бадӣ мебошад. Монӣ кӯшиш мекард, ки ҳамаи илмҳои муосирро аз бар карда, ба таври фаҳмиши фалсафаи табиии худ шарҳ диҳад ва тавассути ахлоқи амалӣ ва инсондӯстӣ оммаи одамнро ба ҳаёт наздик созад [2, с. 50-53].

Аз рӯи таълимоти монавия мақсади ҳаёти инсон дар он ифода меёбад, ки фард бояд барои озод кардани Рушноӣ аз ҳабс дар модда таъсир намояд ва ба васвасаи печдарпеч

ва мураккаби Бадӣ, ки ба назар нек менамоянд, фирефта нашавад. Аз ин рӯ, ахлоқи монавия принсипи парҳезгорӣ, гӯшанишинӣ ва фақириро тарғиб мекард. Монавия ба пайравони худ ҳиссиёти нафратоварро нисбат ба лаззатҳои табиӣ талқин намуда, хомӯш кардани шавку рағбати ҷисмонӣ, зоҳидӣ ва оромии пурраи ҳаётро тарғиб мекунад.

Дар таълимоти монавия ҷомеа ба панҷ табақа ҷудо мешавад: 12 фиристодагон – тарғибгарон-пайравон, 72 намояндагони рӯхонӣ, 36 пироншайхон, баргузидагон ва мардум (шунавандагон). Дар навбати худ ин панҷ табақа ба се гуруҳ ҷудо мешавад: баргузидагон, мардумон ва моддапарастон, ки аслан роҳи начотёбӣ надоранд [10, с. 154].

Заминаи таълимоти монавиёро якҷанд қоидаҳо ташкил медиҳанд, ки миёни онҳо қоидаҳои манъкунанда ҷолиби диққат аст. Мувофиқи ин қоида дар Монавия ҳафт манъкарда ҷой дорад. Чортои онҳо ба масъалаҳои дин ва ахлоқ ва се тои дигар ба фаъолият ва рафтори муътақидон (диндорон) тааллуқ доранд. Се тои охир ҷолиби диққат аст:

Манъкуниҳо дар фаъолият ва рафтори диндорон ҳолатҳои зеринро фаро мегирифт:

1. Худдорӣ аз суханҳои шаккокона (куфрона) ва нопок – манъи гуфтор;

2. Дурӣ аз фаъолияте, ки ба озодшавии Рушноӣ муқобилият мекунад – манъи дастон;

3. Худдорӣ аз шавку рағбат ва хоҳишҳои палид – манъи дил.

Манъкуниҳо, ки барои баргузидагон пешбинӣ гардида буд, аз манъкуниҳо, ки барои табақаи оддии аҳоли тааллуқ дошт, аз рӯи дараҷаи қатъияти манъ фарқ мекард. Масалан, ба баргузидагон машғул шудан ба фаъолияте, ки ба озодшавии Рушноӣ монё мешавад ё ин ки ба оромӣ ва тараққии модда мусоидат мекунад, қатъиян иҷозат дода намешуд. Дар ҳӯрок истеъмол намудани гӯшт, чамъ овардани сабзавот ва меваҳо қатъиян манъ буд. Баргузидагон бояд бо захираи ғизои якрӯза ва захираи либоси

яксола қаноат мекарданд. Онҳо барои беникоҳ мондани худ қасам ёд мекарданд, зеро таваллуд ва зиёдшавӣ амали гунаҳгорона ба шумор мерафт.

Ба табақаи мардуми оддӣ (шунавандагон) никоҳ кардан, истеъмоли гӯшт ичозат дода шуда буд, аммо онҳо вазифадор буданд, ки ба ҳаёт дилбастагии махсус надошта бошанд. Ҳамзамон ба онҳо куштани ҳайвонот манъ буд.

Дар монавия андоз, рӯза ва намоз барои ҳамаи пайравон ҳатмӣ буд. Монавия будпарастӣ, дурӯғгӯӣ, ҳасудхурӣ, одамкушӣ, зинокорӣ, дуздӣ, омӯзондан ва омӯхтани ҷодугарӣ ва хиллагариро манъ мекард. Мавҷудияти ин муқаррарот дар монавия аз таъсири Библия ва 10 васияти он ба намояндагони дини насронӣ гувоҳӣ медиҳад. Зеро чунин муқаррарот дар 10 васияти Худованд ба насронихо низ дида мешавад [3, с. 435].

Ҳарчанд, ки дар зардуштия ва монавия назарияи якхелаи муборизаи некӣ ва бадӣ вучуд дорад, вале таълимоти онҳо оид ба муносибати иҷтимоии байни одамон аз ҳамдигар пурра фарқ мекунад. Чунончи, дар зардуштия никоҳ ва зиёдшавии насли башар хости Худо аст, дар ҳоле, ки монавия онро камбуд ва нуқс ҳисобида, муносибатҳои чинсиро ҳамчун амали бадахлоқона ва бадтарин рафтор мешуморад. Дар зардуштия меҳнатдӯстӣ, ғаъломандӣ андоза ва меъёри охирати нек ба ҳисоб меравад, вале дар монавия, бекорагӣ амали хуб эътироф мешавад, зеро он танро заиф мекунад. Мувофиқи таълимоти монавия ашӯҳои заминӣ як навъи вақтхушӣ буда, ашӯҳои моддӣ (материявӣ) ва бойгарӣ бошанд, қоньқунандаи табиати пасти инсонӣ – амали гунаҳгорона ба шумор мераванд. Бойгарӣ сарчашмаи васваса, майлу рағбат ва гуноҳ ба ҳисоб мерафт. Таълимоти монавия, ки даст кашидан аз ин дунёро тарғиб мекард, як таълимоти зиддиҷамъиятӣ аст. Новобаста аз ин, талимоти мазкур бисёрихоро ба худ ҷалб намуда, ҷонибдорони зиёд пайдо намуд ва ин марҳиларо давраи авҷи

кашоқӣ ва беқонунӣ бахоғузурӣ менамоянд [3, с. 436-437].

Таълимот оид ба ҳуқуқи инсон дар Маздакия. Дар охири асри V ва аввали асри VI дар Эрон таълимоти дигари динии фалсафӣ ба номи маздакия ба вучуд омад, ки дар тамоми Осиёи Миёна васеъ паҳн гардид.

Бо ивазшавии сохти гуломдорӣ сохти феодалӣ ба вучуд омад. Дар даврони феодалӣ заминдорон мавқеи асосиро ишғол намуда, деҳқонро тобеи худ қарор доданд, ки ин сабаби пайдоиши таълимоти маздакия гардид. Яъне, тараққиёти нобаробари ҷомеа ба пайдоиши таълимоти нави фалсафиву динӣ асос гузошт. Дар адабиёт дуруст қайд карда мешавад, ки маздакия таълимоти монавияро пурра намуда, ақидаҳои парҳезгорӣ ва рӯҳафтадагии онро ба ақидаҳои некбинона иваз намуд, ки бештар хислати амалиро пайдо кард. Санавият (дугаройи)-и ин таълимот дар заминаи санавияи Монавия қомат афрохтааст.

Таълимоти маздакия, чи тавре ки сарчашмаҳо шаҳодат медиҳанд, асоси худро аз номи Маздак, зодаи шаҳри Нишопур мегирад.

Асоси маздакияро ба мисоли монавия муборизаи ду қувваи ба ҳам зидд ё зиддияти ду оғози ахлоқӣ: некӣ ва рушноӣ бо зулмот ва бадӣ ташкил медиҳад. Агар оғози ахлоқии аввал натиҷа ва ё заминаи офариниш ва эҷодиёти озоди инсонҳо бошанд, пас, оғози дуюм аз рӯи табиати худ метавонанд, куркураона ва номуташаккилона ғаъолият кунанд; онҳо натиҷаи ё заминаи рафтори нодуруст ва ҷоҳилонаи инсонҳо мебошанд.

Тавре А. Кристенсен қайд мекунад: «Дар таълимоти маздакия низ ба мисли монавия принципи рад кардани неъматҳои моддӣ ва рӯ тофтан аз ҳама ашӯе, ки бо ин неъматҳо алоқамандӣ дорад, мавҷуд буд. Аз ин лиҳоз истеъмоли гӯшт дар ғизо қатъиян манъ гардида, ба онҳо дар истеъмоли хӯрок маҳдудиятҳо муқаррар шуда буд. Ҷонибдорони маздакия дар ин масъала низоми муқаммалӣ қоидаҳои

махдудкунандаро риоя мекарданд...» [4, с. 363-364; 12]. Аз рӯи гуфтаҳои Шахристонӣ Маздак ба пайравони худ куштани шахватро бо мақсади озод шудан аз пайравӣ ба қувваҳои зулмот ва шар тарғиб мекард. Куштани шахват озод шудан аз хошишҳои ношоиста ва пешгирии нафсро ифода мекард, ки охири манбаи гуноҳ ба ҳисоб меравад. Маздак инсонҳоро аз нафрати якдигар, хусумат ва куштор пешакӣ ва бо қатъият огоҳ мекард ва манъ менамуд. Мувофиқи ин таълимот сабаби асосии хусумат ва зиддият мавҷудияти нобаробарии инсонҳо мебошад. Бинобар ин, барои бартараф кардани ҳама гуна монеаҳои дар ҷомеабуда бояд кӯшиш кард. Баробарино дар ҷомеа ҳатман бояд таъмин намуд.

Дар ҷомеаи аз ҷониби монавия пешниҳодшаванда «баргузидагон» (баргузидагони рӯхонӣ) уҳдадор буданд қасами беникоҳиро ёд кунанд ва набояд ба ғайр аз захираи хӯроки якрӯза ва маҷмӯи либос барои як сол чизи дигаре дошта бошанд. Бо дарназардошти он ки маздакия низ барои пайравонаш худдорӣ ва тарзи ҳаёти зоҳидонаро тарғиб мекард, метавон хулоса намуд, ки чунин монандӣ аз умумияти ин ду таълимот гувоҳӣ медиҳад. Аммо пешвоёни маздакия баъдан дарк карданд, ки одамони оддӣ набояд аз чунин лаззатҳои зиндагӣ, ба монанди моликият, замин, зан, махсусан муносибат бо зани маҳбуба даст кашанд. Аз ин рӯ, онҳо ин омилҳоро ҳамчун асоси таълимоти худ истифода намуда, эълон доштанд, ки Худо он қадар дар рӯи замин неъматҳоро офарид, то ки онҳо дар байни ҳама баробар тақсим карда шаванд ва ҳеҷ кас аз ҷиҳати вазъи молумулкӣ аз дигарон бояд фарқ накунад. Ба андешаи онҳо нобаробарӣ байни одамон дар натиҷаи зӯрварӣ ва маҷбурсозӣ, пас аз он ки ҳар як инсон дар дунё майли қонеъ кардани талабот ва хошишҳои хуро аз ҳисоби наздикон ва бар зарари дигарон анҷом медод, ба вучуд омад. Дар асл бошад, ҳеҷ кас ҳуқуқ надорад дар ихтиёри худ неъматҳои зиёди моддӣ ва шумораи зиёди занҳоро дошта бошад.

Бинобар ин, бояд аз сарватмандон сарвати зиёдатиро гирифта, бенавоёнро таъмин кард, то дар дунё баробарӣ барқарор гардад [4, с. 363-364; 12].

Чи тавре, ки муҳаққиқон қайд мекунанд, Маздакро маҳз андешаҳои инсондӯстонааш машҳур кард. А. Кристенсен чунин мешуморад, ки заминаи таълимоти Маздакро андешаҳои ахлоқию инсондӯстона ташкил медиҳанд. Новобаста аз омилҳо ва мақсадҳои, ки ӯ ба роҳбарӣ гирифта буд, бо пешниҳодҳои дастаҷамъона ва раъиятпарваронааш тавонист таълимоти худро хеле раванқ диҳад. Аммо аз нуқтаи назари таърихӣ дар ҷомеаи эронии он даврон ҷой доштани заминаҳои мусоид барои тараққии андешаҳои раъиятпарварона зери шубҳа аст.

А. Кристенсен дар китоби худ дар фасле бо номи «Ҳаракати маздакиён» тасвири аҷоибро дар бораи сохтори табақавии ҷомеаи эронӣ, ки барои паҳншавии бомуваффақона ва шуҳратманди таълимоти Маздак муҳити мусоидро фароҳам оварда буд, пешниҳод мекунад. Баъдтар ҳангоми баррасии хусусиятҳои ҷомеаи эронӣ ба ин мавзӯ бармегардем. Дар маҷмӯъ, барои муваффақ шудан ва паҳн гардидани таълимоти маздакия оин ва рӯзгори ҷомеаи он давра шароити мусоид фароҳам оварданд [4, с. 363-364; 12].

Саид Нафисӣ дар рисолаи худ «Таърихи иҷтимоии Эрон» пас аз таҳлили ҷанбаҳои махсус ва қоидаҳои мерос, никоҳ, талоқ ва ҳуқуқи занҳо дар давраи Сосониён чунин қайд мекунад: «Бартариятҳои синфӣ, маҳрум будани бештари эронӣ аз ҳуқуқи моликият беихтиёрона вазъияти махсусро ба миён меовард ва он боиси дар ҷомеаи эронии давраи Сосониён аз байн рафтани ягонагӣ ва муттаҳидӣ гардид. Оммаи бузурги мардум дар маҳрумият, норизоият ва нобоварӣ ба фардо ҳаёт ба сар мебуданд. Чунин вазъият боиси рӯй додани ду ҳодисаи муҳим гардид, ки мақсади онҳо ба одамон баргардонидани ҳуқуқи қонунӣ ва илоҳӣ буд. Воқеаи аввал ба тахт нишастани Шопури I дар соли 240, яъне пас аз чаҳордаҳ соли ба

сари ҳокимият омадани сулолаи Сосониён мебошад. Дар ин давра Монӣ аз дини худ, ки ба ҳифзи инсонҳои бенаво равона шуда буд, хабардор кард ва ба таблиғи ақидаҳои худ шурӯъ намуд. Тахминан пас аз панҷоҳ сол инсоне бо номи Зардушт аз шаҳри Фасс андешаҳои дастачамъии дигарро эълон дошт, аммо ӯ амалан мувафак нагардид. Пас аз дусад сол Маздак, писари Бомдод ба ин андешаҳо рӯ овард. Ва билохир ислом бо ғояҳои озодиву дӯстӣ, ки ба баробарии динҳо кӯшиш мекард, падида омад. Ислом бояд вазъиятро тағйир меод ва ба аъзои бенаво ва озордидаи ҷомеа ҳуқуқашонро таъмин мекард ва дар ин самт ба пешравиҳо ноил гардид [12].

Мувофиқи маздакия аз ҷамаи гуноҳи вазнин адоват ва бадҳоҷӣ мебошад. Қувваи бадӣ маҳз ба ҳамин кирдорҳо таъна мекунад. Ин кирдорҳо барои ҳамдигарфаҳмӣ ва ҳамкориҳои инсонҳо ва барқарорӣ сулҳу оромӣ монеа эҷод мекунанд. Решаи ин гуноҳҳо ду омил аст – сарват ва зан. Маҳз ҳамин омилҳо ҳасад, рашк, хашм, нафрат, ҳарисӣ ва ҳодисоти ба ин монандро падида меорад. Аз ин рӯ, Маздак озодии пурраи занҳо ва истифодаи озодонаи сарватҳои табииро эълон дошт. Ҷамҷунин, ӯ куштани ҷамаи намуди махлуқоти зиндари манъ кард. Ҷамаи молумулк, занҳо ва дигар додаҳои олий (оташ, об, чарогоҳ) бояд баробар байни ҷамаи аъзои ҷомеа тақсим карда шаванд [3, с. 446-447].

Барои барқарор кардани тартибот ва адолат бояд аз сарватмандон ҷамаи намуди моликиятро гирифта, онро байни ҷамаи баробар тақсим намуд.

Сарватмандҳо набояд аз тақсими моликияти барзиёди худ норозӣ бошанд, чунки сарватманд будан маънои онро надорад, ки шахс ба моликият ҳуқуқи зиёдтар дошта бошад. Ҷамаи чизҳои барои одамон бояд умумӣ бошад, моликияти хусусӣ нест карда шавад. Ҷамаи инсонҳо дар назди Худо баробаранд ва дар ҷомеаи низ бояд баробар бошанд. Ин баробарӣ атои Худо аст ва ба ҳеч кас иҷозат дода намешавад, ки як нафар ба манфиати фарди дигар аз он маҳрум гардад. Ҷамин тарик, «аз таҳлили ибтидоӣ ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки он даврон баробарии нисбӣ, фаҳмиши баробарӣ дар давлат ва ҷомеа ба вучуд омад, ки то андозае ба назар воқеӣ ва фаҳмо буд» [6].

Азбаски маздакия дар ҷомеаи табақавӣ ба вучуд омад ва кишри бенавои ҷомеаро дар зери ҳимояи худ қарор дод, шухрати зиёдро соҳиб гардид.

Ҷамин тарик, дар асоси таҳлили гузарондашуда, мо ба ҳулосае омадем, ки андешаи ҳуқуқи инсон роҳи тулонӣ ва бисёррасраи инкишофро тай намудааст. Он дар ибтидои пайдоиш худ қисми таркибии ҷаҳонбинии диниву фалсафӣ буда, дар ин таълимотҳо кӯшиши дарки ҳуқуқи озодиҳои инсон, нақши онҳо дар робита бо давлат ба вучуд омада буд. Ташаккули назарияи табиӣ ҳуқуқи инсон маҳз аз таълимоти фалсафӣ-диниӣ дунёи қадим сарчашма мегирад. Зеро ҳуқуқҳои табиӣ инсон аз қабилӣ ҳуқуқ ба ҳаёт, озодӣ, баробарӣ, адолат ва ғайра, алҳол ба сифати арзиши истисноии инсон дар даврони қадим эътироф ва ҳифз мегардиданд.

Адабиёт:

1. Авеста: Избранные гимны / Пер. И.М. Стеблин-Каменского. – Душанбе, 1990.
2. Диноршоев М. Фалсафа. Қисми 1. – Душанбе, 1997.
3. Диноршоев А.М., Саъдизода Ҷ., Имомова З.Б. Андешаи ҳуқуқи инсон: нигоҳе ба сарчашма, дин ва афкори донишмандон. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 136 с.
4. История таджикской философии. С древнейших времен до XV в. / Под ред. К. Олимова, А. Шамолова. – Т. 1. – Душанбе, 2010.
5. Кристенсен А. Иран в эпоху Сасанидов. / Пер. Р. Йасими. – Тегеран, 1989.
6. Лившиц В.А. Предисловие // Авеста: Избранные гимны/ Пер. И.М. Стеблин-Каменского. – Душанбе, 1990.

7. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – Т. 20.
8. Периханян А.Г. Общество и право Ирана в Парфянский и Сасанидский периоды. – М., 1983.
9. Сафаров Б.А., Саъдизода Дж. Ҳуқуқшиносии муқоисавӣ / Дар зери таҳрири н.и.х., дотсент Сафаров Б.А. – Душанбе: «Баҳманрӯд», 2015.
10. Саъдизода Дж. Аз таърихи рамзҳо оид ба ҳуқуқи инсон: дар мисоли Рашан // По-си ҳуқуқи инсон чун дастоварди умумибашарӣ. (Маводҳои конфронси илмӣ-назариявӣ баҳшида ба муносибати 65-умин солгарди қабули Эълومияи умумии ҳуқуқи башар) / зери таҳрири н.и.х. Сафаров Б.А. – Душанбе, 2014; Саъдизода Ҷ., Сафарзода Н.Ф. Ҳуқуқи инсон: аз Зардушт то Куруш. – Душанбе: Баҳманрӯд, 2016. – 164 саҳ.; Саъдизода Ҷ. Андешаи ҳуқуқи инсон дар осори Ҷомӣ. // Маводҳои Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими ваҳдати миллӣ» (15-16-уми июни соли 2017) // Зери таҳрири н.и.х., дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе, 2017. – С. 120-121.
11. Сидоров А.И. Манихейство в изображении Августина // ВДИ. – 1983. – № 2.
12. Халиков А.Г. Правовая система зороастризма. – Душанбе, 2005.
13. Шахид Муртаза Мутаххари. Иран и ислам: история взаимоотношений. – www.alhassanian.com.

RELIGIOUS BELIEF – PREDECESSORS OF POLITICAL LEGAL THINKING OF ANCIENT BABYLON**Azizkulova G.S.,**

Assistant Professor of the Department of Theory of State and Law of the Law Faculty, Tajik National University, Candidate of Legal Sciences
E-mail: kafedra.120001tj@mail.ru

Afzali M.K.,

Assistant Professor of the Department of Foreign Languages of the Law Faculty, Tajik National University, Candidate of Pedagogical Sciences
E-mail: lingua-law@mail.ru

Scientific specialty: 12.00.01 – theory and history of the law and state; history of legal and political doctrines

Reviewer: Sativaldiev R.SH., Doctor of Legal Sciences, Professor

Annotation. The article concerns religious belief of ancient Babylon, which had a significant influence on the formation of the political and legal thought of the countries of the greatest civilizations. Despite the fact that the great historical significance of Babylonian culture is defined by positive achievements of science and art, its character is influenced by religious ideology. Such ideology imposed to the person the idea of his powerlessness over supernatural forces, which, according to Babylonian belief, established world order and existing social and political order forever. Magic had been used by priesthood as a powerful weapon to rule people. The authors analyze evolution of political and legal thinking of ancient Babylonians.

Keywords: Religious Ideology, Magic, Priesthood, Sacrifice, Heritage, Cohesion, Resurrection, Ordeal, Death Penalty, Apex of Legal Codification.

АКИДАҲОИ ДИНӢ, СИЁСӢ ВА ҲУҚУҚӢ ДАР БОБУЛИСТОНИ ҚАДИМ**Азизкулова Г.С.,**

дотсенти кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ
E-mail: kafedra.120001tj@mail.ru

Афзали М.К.,

дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзоди илмҳои педагогӣ
E-mail: lingua-law@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.01 – назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимоти ҳуқуқӣ ва сиёсӣ

Муқарриз: Сотиволдиев Р.Ш., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда. Дар мақолаи мазкур назарияҳои динӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ дар Бобулистони Қадим мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Андешаҳои сиёсӣ-ҳуқуқии донишмандони бобули дар инкишофи ақидаҳои сиёсӣ-ҳуқуқӣ ва фарҳангии кишварҳои гуногун таъсири худро расонидааст. Бобулстони Қадим фарҳанги бисёр бою ганӣ дорад, ки дар инкишофи илм, фарҳанг ва тамаддуни инсоният нақши арзанда гузоштааст. Аз ҷумла ақидаҳои динии ин кишвари қадима аҳамияти баланди ахлоқӣ ва фарҳангӣ дорад. Ақидаҳои диние, ки он замон ҷой доштанд, дар тафаккури инсоният идеяҳои гуногуни сиёсӣ ва ҳуқуқиро ба вуҷуд овардаанд. Бо ин назардошт, муаллифон кӯшиши омӯхтани ақидаҳои сиёсӣ-ҳуқуқии Бобулистони Қадимро кардаанд.

Калидвожаҳо: ақидаҳои динӣ, сеҳр, коҳинӣ, қурбони қардан, мерос, муттаҳидӣ, ҷазои қатл.

РЕЛИГИОЗНЫЕ ВЕРОВАНИЯ – ПРЕДШЕСТВЕННИКИ ПОЛИТИКО-ПРАВОВОЙ МЫСЛИ ДРЕВНЕГО ВАВИЛОНА

Азизкулова Г.С.,

доцент кафедры теории государства и права
юридического факультета Таджикского
национального университета, кандидат
юридических наук
E-mail: kafedra.120001tj@mail.ru

Афзали М.К.,

доцент кафедры иностранных языков
юридического факультета Таджикского
национального университета, кандидат
педагогических наук
E-mail: lingua-law@mail.ru

Научная специальность: 12.00.01 – теория и история права и государства, история правовых и политических учений

Рецензент: Сативалдыев Р.Ш., доктор юридических наук, профессор

Аннотация. В статье рассматриваются религиозные воззрения древнего Вавилона, оказавшие значительное влияние на становление политико-правовой мысли стран величайших цивилизаций. Несмотря на то что огромное историческое значение вавилонской культуры определяется положительными достижениями науки и искусства, ее характер подвержен религиозной идеологии. Такая идеология навязывала человеку идею его бессилия перед сверхъестественными силами, которые, по вавилонским верованиям, навеки установили мировой порядок и существовавший общественно-политический строй. Мощным средством воздействия жречества на народные массы была магия. Авторами исследуется становление политико-правового сознания древних вавилонян.

Ключевые слова: религиозная идеология, магия, жречество, жертвоприношение, наследие, сплоченность, воскрешение, ордеал (испытание), смертная казнь, вершина правовой кодификации.

Rules and laws, and the conventions or customs from which they are descended have been a part of human life since our ancestors first began to live in large and settled groups. In antiquity social life was closely connected

with religion and magic. Magical thinking in various forms was a cultural universal and an important aspect of religion. Magic had been prevalent in all societies, regardless of whether they have organized religion or more gen-

eral systems of animism and shamanism. Religion and magic had greatly influenced on political legal thinking of ancient people. They became conceptually associated with the development of social legal norms on antiquity. In fact, there was no fundamental distinction between religious practice and magic. For instance, social goals of magic run counter to the interests of a society, whereas religion has more benevolent and positive social functions. Thus, religion was the expression of a social structure and serves to maintain the cohesion of a community (religion is therefore public), and magic is an individual action (and therefore private). These two practices were widely used in legal systems throughout the world. Most cultures have had in their past some forms of magical traditions that had been recognized as a religion.

Babylonian slaveholding society being the heir of ancient Sumer perceived the achievements of its culture as well. In its turn Babylonian culture had greatly influenced on the cultural development of the contemporary peoples of Central Asia and even Egypt. Lately a great deal of achievement was assimilated by ancient Greeks and other European peoples and peoples of Asia. In fact, huge historical importance of Babylonian culture is defined by positive achievement of science and art, although the character of Babylonian culture was considerably conditioned by religious ideology. Ancient Babylon had a great flourishing of ethical cultures that reflects a reality of religious and magic practices. Babylonian gods ruled everything in the world. Deities of the trinity composed the gods: Any, Anil and Bel. Any ruled the heaven, and considered to be something like a father of Babylonian gods. The god Bel leaded the land, and the god Anil watched over them under the sea. It is interesting to point out that Babylonian calendar was introduced by the god Any, who was subordinated by everybody [1]. All other inhabitants of pantheon considered being his sons. Although Any had absolute power, he never acted him, but ordered other gods to do something. As for Bell, he had not such authority as Any, he had to report to Any. However, Bell decided the fortune of people, decided the date of the man's death,

and ruled the weather, destroyed cities and towns. All citizens lived in fear of him. Even Babylonian kings got royal authority of this god. In mythology of ancient Babylon there had been existed one more divine trinity – the god Ishtar, Shamash, and Sin. Sin was a god of moon, standing before sun. He was a father of gods Shamash and Ishtar. Sin is regarded as a god whom the gates of life belonged. Only Any had higher status than Sin. Later Marduk assumed the absolute authority of Any. He was announced as the tsar of all gods. Political tendency to strengthen the role of Babylon was assimilated by the power of Marduk. Marduk was equated with the god of war, earth, diseases and even death. According to myth about his resurrection, Marduk was condemned to death with some criminals. The execution was carried out in underground realm. The goddess of love Ishtar washed his bloody clothes and revived Marduk. This myth indirectly influenced on the formation of Evangel myth on Christ. Like the life of Jesus, the myth about Marduk's resurrection was read in all Babylonian temples in New Year's holidays [2].

In the epoch of Hammurabi the role of female goddesses was not so important, except the goddess Innika (later renamed as Ishtar). She was a goddess of world and ground. She was regarded as the daughter of sky. In some legends she was described as a cruel, jealous and insidious, whether in others kind and wise, beloved by people. She was also a goddess of battle and order. Sometimes her astuteness was connected with witchcraft. Although in her name the temples were constructed, Ishtar like other female goddesses was influenced by patriarchy. One has to point out that women, especially beautiful were announced as witches because they use magic similar to Vuduy cult. Such women made figures of their enemies, used incantations and confederacy. There was no safety of such spirit evils. Even scarify could not help to escape the evils.

Religious ideology was strong enough to prove relations with evil spirits. Members of every community had made laws for themselves in self – protection. In ancient times witches terrorized the whole world. People

could not do anything without the fear of being subjected to witchcraft. So they wanted to live safely and as comfortable as possible, and they needed the law to protect them from evil spirits. The flowering of Babylon in 1792 – 1750 strengthened the rule of law and order. The earliest legal text which dealt with penalties for witchcraft was written by Ur – Nammu, a king of the Mesopotamian city of Ur, in about 2100 B.C. It largely dealt with the penalties for using magic power, especially with the aid of evil spirit. Another important document which imposed punishment for witchcraft was drawn up in about 1758 B.C. by Hammurabi, a king of Babylonia. Hammurabi's laws represented an advance on earlier tribal customs. Hammurabi's laws also relied on religious ideology. The inscription on the sacred pillar said: ... **“Hammurabi, the protecting king am I. The great gods have called me... I am here to rein so that so strong might not injure the weak, in order to protect the widows and orphans, to bespeak justice in the land, to settle all disputes, and hear all justice, to convict evil spirits, set up these my precious words, written upon my memorial stone, before the image of me, as king of righteousness”** [5]. The entire code of Hammurabi, consisting of 282 paragraphs, was carved into a great stone pillar, which was set up to the Babylonian god Marduk so that it could be read by every citizen.

Babylonian demons were the group of spirits called the Maskin or “Ensnarers”. This class of demons is regarded as the wicked demons which surpass all others in power and evil. “Maskin” was a spirit of the Underworld. His name means “destiny”, “death”. In whole there were seven underworld demons terrifying the earth, causing plagues and disasters (like earthquakes, raging storms, hurricanes, lightings, destructive winds). They did not know mercy or compassion, and did not listen to prayers. They rushed like flood over the earth. The number seven had a great significance in Babylonian society. There were seven protective gods, seven wise men (apkallu) [6].

“From house to house they dash along.
No door can shut them out,
No bolt can turn them away.

Through the door, a like snake, they glide.

Through the hinges, like the wind, they storm,

Tearing the wife from the embrace of a man,

Snatching the child from the knees of a man,

Driving the freedman from his family home.

For instance, the Babylonian god of storm and darkness, god Nunurta known to the Sumerians as Ishtar is depicted with lion – headed dragon carrying a hammer or lightning bolt. He was known to work closely with human beings and to bring chaos in everyday life.

As it can be seen Babylonian civilization existing in the periods of IV B.C till 539 year B.C. until Persian troops occupied Babylon, from its foundation was formed as a civilization that had its own culture and ideology. Babylonia culture is defined by positive achievements of art and science, as well as policy and legal practice. As for its religion, it was represented by the cultures of people living there. Unfortunately, religious ideology was greatly influenced by harsh ceremonial cults. Such ideology imposed the idea of powerlessness over superpower spirits, which according to Babylonian belief established world law and order. Magic had been used by priesthood as a powerful weapon to rule people.

The classic moral argument in favor of the death penalty for witchcraft had been biblical. Theological theory of crime insisted that people commit crime at the instigation of the devil and evil spirits. In Medieval Europe majority of women were sentenced to death as well. Against witches (being the cruelest, revengeful, and bloody of all the rest) the justices of peace might not always expect direct evidence, seeing all their work were the work of darkness and no witness presented with them to accuse them, because it was not easy to prove the witchcraft. People believed that witches had ordinary a spirit, which appeared to them, sometimes in one shape, sometimes in another; as in the shape of a man, a woman, a boy, a dog, a cat, a foal, fowl, hare, rat, toad, etc. And to these spirits they gave names, and

they met together to christen them. Witches had made a League with the devil, and the main point to discover and convict witches was the ordeal. In Europe the trials were usually decided by ordeals, in which it was believed God intervened, revealing the wrongdoer and upholding the righteous. In the ordeal by water, for instance, a priest admonished the water not to accept a liar. The person whose oath was being tested was then thrown in. If he floated, his oath was deemed to have been perjured. If he was telling the truth, he might drown but his innocence was clear. Ordeal is a judgment of truth of some claim or accusation by various means based on the belief that the outcome will reflect the judgment of supernatural powers and that these powers will ensure the triumph of right. Although fatal consequences often attend an ordeal, its purpose is not punitive. The main types of ordeal are ordeals by divination, physical test, and battle. A Burmese ordeal by divination involves two parties being furnished with candles of equal size and lighted simultaneously; the owner of the candle that outlasts the other is adjudged to have won his cause. Another form of ordeal by divination is the appeal to the corpse for the discovery of its murderer. The ordeal by physical test, particularly by fire or water, is the most common. In Hindu codes a wife may be required to pass through fire to prove her guilt. The practice of dunking suspected witches was based on the notion that water, as the medium of baptism, would "accept" or receive, the innocent and "reject" the guilty. Court officials would tie the woman's feet and hands together and then drop her into some deep water. If she went straight to the bottom and drowned, it was a sure sign that she wasn't a witch. On the other hand, if she didn't sink and just bobbed around for a while. The law said she was to be condemned as a witch. In ordeal by combat, or ritual combat, the victor is said to win not by his own strength but because supernatural powers have intervened on the side of the right, as in the duel in the European Middle Ages in which the "judgment of God" was thought to determine the winner. If still alive after the combat, the loser might be handed or burned for criminal offence or have a hand cut off and property confiscated in civil actions. In 1215, however, the Catholic Church decided

that trial by ordeal was superstition, and priests were forbidden to take part. As a result, a new method of the trial was needed, and the jury system emerged. Even in medieval Europe there were introduced the following instructions for the justices of the peace relating to witches:

- Conjuraton, or invocation of any evil Spirit, for any intent, or to be counseling, or aiding thereto, is Felony without benefit of Clergy.

- To consult, entertain, employ, feed, or reward any evil Spirit, to or for any intent or purpose, is Felony in such offenders, their aiders and counselors.

- To take up any dead body, or any part thereof, to be employed or used in any manner of Witchcraft, is Felony in such offenders, their aiders and counselors.

- Also to use or practice Witchcraft, Enchantment, Charm, or Sorcery, whereby any person shall be killed, pinned, or lamed in any part of their body, or to be counselling or aiding thereto, is Felony. By the ancient common law such offenders were to be burned [3].

In Great Britain, e.g. there had historically been a succession of witchcraft Acts governing witchcraft and providing penalties for its practice. Henry VIII's Act of 1542 was the first to define witchcraft as a felony, a crime punishable by death and the forfeiture of the convicted felon's goods and chattels. The Act also removed a right known as benefit of clergy from those convicted of witchcraft, a legal device that spared anyone from hanging who was able to read a passage from Bible.

As it can be noticed ancient religious ideology both in Babylon and Medieval Europe was aimed to create certain political and legal standards. Hammurabi's Code e.g. was carefully arranged laws aiming at regulating society in clear language. His Code was so far ahead of anything previously attempted that we must regard it as the apex of legal codification prior to Roman law. In fact, Hammurabi's Code is the best mirror of Mesopotamian society. Babylonian political and legal system had a deep influence upon the law of other countries in antiquity. Nevertheless Babylon failed in the 16th century B.C., its political and legal practice considered being the predecessors of contemporary thinking.

Bibliography:

1. Авдиев В.И. История древнего Востока. – М., 1989.
2. Дьяконов И.М. Законы Вавилона, Ассирии и Хеттского царства // Вестник древней истории. – М., 2000.
3. Решетников Ф.М. Правовые системы стран мира. – М., 1998.
4. R.C. Thompson: Devils and Evil Spirits of Babylonia. – N.Y., 1999
5. Black & A. Green: Gods, Demons and symbols of Ancient Mesopotamia. An illustrated Dictionary. – N.Y., 2005.
6. R.C. Thompson: Devils and Evil Spirits of Babylonia. – N.Y., 1999.
7. J. Black & A. Green: Gods, Demons and symbols of Ancient Mesopotamia. An Illustrated Dictionary. – N.Y., 2005.

МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ СОҲТОРИ КОНСТИТУТСИОНӢ. СОҲТОРИ
ДАВЛАТӢ
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОСНОВ КОНСТИТУЦИОННОГО СТРОЯ. ГОСУДАР-
СТВЕННОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО

ТАЪМИНИ ҲУҚУҚИИ ТАНЗИМСОЗИИ ИСТЕҲСОЛИ МАСНУОТИ ҲУНАРҲОИ
БАДЕИИ ХАЛҚӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ойев Х.,

дотсенти кафедраи ҳуқуқи конститусионии
факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқ
E-mail: oyev@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.14 – ҳуқуқи маъмури; муурофияи маъмури

Муқарриз: Диноршоев А.М., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Ҷишурда: Дар мақола масъалаҳои мубрами танзимсозии ҳуқуқи истеҳсоли маснуоти ҳунарҳои бадеии халқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шуда, он таҳлили ҳуқуқи санадҳои меъёрии танзисозандаи ҳуқуқи истеҳсоли маснуоти ҳунарҳои бадеии халқӣ дар давраҳои гуногуни рушди Тоҷикистон, ҳанӯз аз даврони Иттиҳоди Шуравӣ сар карда то ба имрӯз фаро гирифта шудааст. Дар он вазъи ҳуқуқи ва доираи иштирокчиёни муносибатҳои баррасишаванда аз рӯи мабдаи фаъолияти ва намудҳои истеҳсолот таҳлил карда шудааст. Инчунин асосҳои ҳуқуқи танзимсозии масъалаи баррасишавандаро аз рӯи мабдаи танзимсозӣ ба се намуд гурӯҳбандӣ карда шудааст: санадҳои дорой хусусияти умумӣ, соҳавӣ ва махсус.

Калидвожаҳо: таъминоти ҳуқуқӣ, маснуоти ҳунарҳои бадеии халқӣ, вазъи ҳуқуқӣ, истеҳсолот.

ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОДСТВА ТОВАРОВ НАРОДНО-
ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОМЫСЛА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Ойев Х.,

доцент кафедры конституционного права юри-
дического факультета Таджикского националь-
ного университета, кандидат юридических наук
E-mail: oyev@mail.ru

Научная специальность: 12.00.14 – административное право; административный процесс

Рецензент: Диноршоев А.М., доктор юридических наук, профессор

Аннотация. В статье рассмотрены актуальные проблемы правового обеспечения развития производства товаров народно-художественного промысла в Республике Таджикистан в нем проанализированы система нормативно-правовых актов, регулирующие рассматриваемые отношения в различные периоды развития Таджикистана, начиная с периода Советского Союза до настоящего времени. В нем проанализированы правовой статус субъектов и круг участников, рассматриваемых отношения по предмету деятельности и видов производств. Сгруппированы нормативно-правовые основы, регулирующие рассматриваемые отношения на три вида: правовые акты, имеющие общий, отраслевой и специальный характер.

Ключевые слова: правовое обеспечение, товары народно-художественного промысла, правовой статус, производство.

LEGAL SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF MANUFACTURING OF GOODS OF THE FOLK AND ART ARTIFICIAL OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Oyev Kh.,

Associate Professor of the Department of Constitutional Law of the Faculty of Law, Tajik National University, Candidate of Legal science
E-mail: oyev@mail.ru

Scientific specialty: 12.00.14 – administrative law; administrative process

Reviewer: Dinorshoev A.M, Doctor of Legal science, Professor

Annotation. The article deals with the current problems of legal security of the development of the production of folk art in the Republic of Tajikistan. It is analyzed the system of normative-legal acts regulating the relations in different periods of development of Tajikistan from the period of the Soviet Union. In the article the legal status of the subjects and the circle of participants, the relations under consideration in the subject of activity and types of productions are analyzed. The normative-legal bases regulating the relations under consideration are grouped into three types: legal acts having a general, sectoral and special character.

Keywords: legal security, goods of folk and art pro-thought, legal status, production.

Мубрамияти масъала: Пеш аз ҳама бояд зикр намуд, ки Асосгузори сулҳ ва ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Ҷаноби Олӣ, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар радифи тараққи додани рушди сайёҳӣ ва ҷалби сармоя ба инфрасохтори он дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2017 бо мақсади тараққӣ додани соҳаи сайёҳӣ, муаррифии шоистаи имкониятҳои сайёҳии мамлакат ва фарҳанги миллӣ дар арсаи байналмилалӣ, инчунин, ҷалби сармоя ба инфрасохтори сайёҳӣ пешниҳод намуданд, ки соли 2018 дар кишвар Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ эълон карда шавад.

Дар ин раванд, Ҳукумати мамлакатро вазифадор намуданд, ки барои рушди ҳунарҳои мардумӣ ба соҳибкорон ва ҳунармандон ҷудо намудани қарзҳои имтиёзнокро тавассути Фонди дастгирии соҳибкорӣ васеъ ба роҳ монад.

Инчунин, бо мақсади ҳавасмандгардонии аҳоли ҷиҳати истехсоли молҳои ниёзи мардум дар хона ва рушди ҳунарҳои мардумӣ аз 1 январи соли 2018 ғуруши чунин молу мавод аз пардохти

ҳамаи намудҳои андоз озод карда шавад.

Ҳамзамон ба Вазоратҳои меҳнат, муҳоҷират ва шугли аҳоли, саноат ва технологияҳои нав, маориф ва илм, кумитаҳои кор бо ҷавонон ва варзиш, занон ва оила, рушди сайёҳӣ, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳоро низ вазифадор намуданд, ки масъалаи шугли аъзои ҳар як оилаи кишварро таҳлил карда, ҷалби онҳоро ба соҳаи кишоварзӣ, корҳои хонагӣ, касибӣ, ҳунарҳои мардумӣ, инчунин, корҳои мавсимӣ ва хизматрасонӣ таъмин созанд [1].

Таъминоти ҳуқуқӣ. Боиси зикр аст, ки ба таъмини ҳуқуқи рушди истехсолоти молҳои ҳунарҳои бадеии халқӣ дар даврони мавҷудияти Иттиҳоди Ҷумоҳири Шӯравии Сотсиалистӣ (ИҶШС) ҷиҳати ҷалб намудани аҳолии қобили меҳнат дар деҳот низ таваччуҳи хоса дода шуда буд.

Инак, доир ба ин масъала якҷанд санадҳои меъёрии ҳуқуқи қабул карда шуда буданд, ки масъалаи баррасишавандаро танзим намуда буданд. Ба ҷум-

лаи чунин санадҳои муҳимтарин қарорҳои Шӯрои Вазирони ИҷШС «Дар бораи инкишофи минбаъдаи истеҳсолоти ғирирасон ва ҳунарҳои мардумӣ дар кишоварзӣ» аз 16 сентябри соли 1967 [4], «Дар бораи тадбирҳои банизомдарории фаъолияти истеҳсолоти ғирирасон ва ҳунарҳои мардумӣ дар кишоварзӣ» аз 11 майи соли 1973 [4], «Дар бораи беҳтар намудани истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар маҳалҳои деҳот дар асоси ба таври васеъ рушд додани истеҳсолоти ғирирасон ва ҳунарҳои мардумӣ дар кишоварзӣ» 1 сентябри соли 1983, Қонуни ИҷШС аз 30 июни соли 1987, № 284-ХІ «Дар бораи корхонаҳо (иттиҳодияҳо)-и давлатӣ», баъдан Қонуни «Дар бораи корхонаҳо дар ИҷШС» аз 4 июни 1990 г. № 1529-І қабул карда шуда буданд, ки баъзеи ин санадҳо ба андешаи мо то ҳол татбиқшуданаш мукин аст. Масалан, ин санадҳо тибқи муқаррароти қисми 4 моддаи 9 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 30 майи соли 2017, № 1414 қисми таркибии низоми ҳуқуқии Тоҷикистон мебошад ва ягон санаде то ба ҳол қабул нашудааст, ки санадҳои ҳуқуқии зикршударо бекор ва ё аз эътибор соқит дониста шуда бошанд. Тибқи муқаррароти моддаи зикршуда «қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии собиқ Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ (ИҶШС) ва Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии (ҶШС) Тоҷикистон дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон то қабули қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор дар қисмати ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, муҳолифат накарданашон, амал мекунанд.

Вақте сухан дар бораи таъмини ҳуқуқии танзимсозии рушди истеҳсолоти молҳои ҳунарҳои бадеии халқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон меравад, пеш аз ҳама сухан дар бораи заминаҳои ҳуқуқии танзимсозии ин масъала дар назар дошта мешавад, ки он тавассути кадоме аз меъёрҳои

алоҳидаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таъмин карда мешаванд.

Дар ҳоли ҳозир таъмини ҳуқуқии танзимсозии рушди истеҳсолоти молҳои ҳунарҳои бадеии халқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тариқи Конститутсияи ҶТ, қонунҳои конститутсионӣ, кодексҳо, қонунҳо, фармонҳои Президенти ҶТ, қарорҳои Ҳукумати ҶТ, фармоишҳо ва қарорҳои мақомоти дигари марказии ҳокимияти иҷроияи Тоҷикистон, қарорҳои мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ анҷом дода мешавад, ки ҳамаи онҳоро ба се гурӯҳ аз рӯи мабдаи танзимсозӣ метавон ҷудо намуд:

- санадҳои дорои хусусияти умумӣ;
- соҳавӣ;
- махсус.

Аз лиҳози доираи фарогирии доираи иштирокчиёни муносибатҳои танзимшавандаи ҷамъиятӣ оид ба рушди истеҳсолоти молҳои ҳунарҳои бадеии халқӣ низоми ҳуқуқии танзимкунандаи ин муносибатҳоро вобаста ба мазмун ва мубрамияти ин соҳа ба се гурӯҳ ҷудо кардан ҷои аст:

- санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки ҳуқуқи пешбурд ва ё шуғл варзидан ба истеҳсолоти молҳои ҳунарҳои бадеии халқиро муқаррар намудаанд;

- санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки ҳуқуқи барои пешбурд ё шуғл варзидан ҷихати рушди маъалаи баррасишаванда имтиёзҳо муқаррар намудаанд;

- санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки ҳуқуқи барои пешбурд ё шуғл варзидан ҷихати рушди маъалаи баррасишаванда барои доираи муайяни субъектони алоҳидаи муносибатҳои ҳуқуқӣ маҳдудиятҳо муқаррар намудаанд.

Бо назардошти мубрамияти масъалаи баррасишаванда ба мазмуни ин санадҳои ҳуқуқӣ рӯ оварем, дар шарҳи онҳо дар доираи як мақола ё баромад имконпазир нест. Аз ин рӯ, овардани баъзе нуктаҳои онҳоро кофӣ мешуморем.

Инак, Конститутсияи ҶТ асоси иқтисодии Тоҷикистонро шаклҳои гуногуни моликият муқаррар намуда, аз ҷониби давлат таъмин намудани кафолати фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва хифзи ҳуқуқии ҳамаи

шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусӣ, (м. 12), ҳуқуқи ҳуқуқи ҳар касро ба меҳнат, интиҳоби касбу кор, ҳифзи меҳнат ва ҳимояи иҷтимоӣ ҳангоми бекорӣ ва ғайра муқаррар намудааст (м. 35).

Конститутсия, қонунҳои конституционӣ, қонунҳои соҳавӣ ва ғайра ба имкон медихад, ки ҳуқуқи барои пешбурд ё шуғл варзидан ҷиҳати рушди маъалаи баррасишаванда яке аз намуди фаъолияти соҳибкорӣ ҷиҳати истехсоли молҳои ниёзи мардум мебошад.

Бинобар ҳамин қонунгузори амалкунанда барои доираи ашхоси муайян шуғл варзидан ба чунин фаъолиятиро маҳдуд ва ё манъ кардааст.

Инак, Конститутсия ва дигар қонунҳои конституционӣ муқаррар намудаанд, ки шахсони зерин наметавонанд ба фаъолияти соҳибкорӣ шуғл варзанд: вакили Маҷлиси намояндагон (қ. 3, м. 50), Президент (м. 68), аъзои Ҳукумат (қ. 4, м. 73), судя (м. 90), прокурор (м. 97).

Ҳамин гуна маҳдудиятҳоро қ.7, моддаи 26 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 20 март соли 2008, № 374 барои кормандони мақомоти Агентӣ, моддаи 23 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» 28 июни соли 2011, № 721 ба хизматчиёни ҳарбӣ ва кормандони мақомоти амнияти миллии ҚТ, моддаи 20 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи милитсия» аз 17 майи соли 2004, № 41 барои кормандони милитсия муқаррар намудаанд.

Санади меъёрии ҳуқуқии махсуси асосие, ки асосии масъалаи баррасишавандаро танзим менамоянд ин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳунарҳои бадеии халқӣ» аз 1 августи соли 2003, № 43 ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» аз 26 июли соли 2014, № 1107 мебошанд.

Бояд зикр намуд, ки масъалаҳои умуми ҳунарҳои бадеии халқӣ ба мабдаи танзимсозии муносибатҳои фарҳангӣ тавассути Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг» аз 13 декабри

соли 1997, № 519 шомил мешаванд. Ин қонун аз лиҳози қонунгузорӣ мафҳуми фаҳангро ҳамчуни маҷмӯи арзишҳои моддию маънавие, ки инсоният онҳоро офарида, бо мақсади рушди маънавии шахс истифода мебарад, муқаррар намуда, ба мафҳумҳои фаъолияти эҷодӣ, мероси фарҳангӣ, фаъолияти фарҳангӣ, сарватҳои фарҳангӣ, мероси фарҳанги миллий ва амсоли онҳо равшанӣ андохтааст, ки истехсоли молҳои ҳунарҳои бадеии халқӣ бевосита ба предмети идорақунӣ ва танзимсозии соҳаи фарҳанг низ мебошанд.

Чуноне маълум аст, истехсоли молҳои ҳунарҳои бадеии халқӣ дар доираи фаъолияти эҷодӣ шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ҷиҳати офаридани арзишҳо, сарватҳо ва мероси фарҳангӣ анҷом дода мешавад. Бо ҳамин назардошт тибқи Қонуни фарҳанг фаъолияти фарҳангӣ ин фаъолияти шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки ба эҷод, истехсол, эҳё, ҳифз, рушд, интишор ва истифодабарии арзишҳои фарҳангӣ марбут аст. Сарватҳои фарҳангӣ – бошад, ин воситаҳои моддию маънавии дорои хусусиятҳои дунявӣ динӣ ва дигар арзишҳо, ки аҳамияти таърихӣ, илмию бадеӣ ва фарҳангӣ доранд, маҳсуб мешаванд.

Чуноне зикр шуд, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳунарҳои бадеии халқӣ» аз 1 августи соли 2003, № 43 ҳамчун санади меъёрии махсус аз 5 боб ва 21 моддаи иборат мебошад: муқаррароти умумӣ (боби 1, моддаҳои 1-5), ҳуқуқи шахрвандон дар соҳаи ҳунарҳои бадеии халқӣ (боби 2, моддаҳои 6-13) таълими ҳунарҳои анъанавии халқӣ, тайёр намудани кадрҳо, тадқиқотҳои илмӣ (боби 3, моддаҳои 14-16), мубодилаи фарҳангӣ ва робитаҳои байналмилалӣ (боби 4, моддаҳои 17-19), муқаррароти хотимавӣ (боби 5, моддаҳои 20-21).

Қонунгузор аз тариқи ин қонун ба баъзе масъалаҳои истехсолоти маснуоти ҳунарҳои бадеии халқӣ равшанӣ андохт. Инак, м. 1 Қонун, ки мафҳумҳои асосии номгузорӣ шуда, дар он ба чунин мафҳумҳо равшан карда шудаанд: ҳунарҳои бадеии халқӣ, маснуоти ҳунарҳои бадеии халқӣ, устои ҳунарҳои бадеии халқӣ, муаллифи натиҷаи

фаъолияти зехнӣ, ки дар маснуоти хунароҳои бадеии халқӣ таҷассум ёфтааст, маснуоти нодири хунароҳои бадеии халқӣ, намунаи типии маснуоти хунароҳои бадеии халқӣ ва ғайра.

Аз ҷумла, тибқи қонун *хунароҳои бадеии халқӣ* – яке аз *шаклҳои эҷодиёти халқӣ*, фаъолият оид ба офаридани маснуоти бадеии таъйиноташон манфиатрасон ва (ё) ороишӣ буда, дар асоси азхудкунии инфиродӣ ва дастаҷамъонаи инкишофдиҳии анъанаҳои меросии санъати халқӣ дар маҳали муайян дар раванди меҳнати эҷодкоронаи дастӣ ва (ё) механиконидашудаи устоҳои хунароҳои бадеии халқӣ амалӣ гардонида мешаванд. *Маснуоти хунароҳои бадеии халқӣ* бошад, ин предметҳои таъйиноти ороишӣ ва манфиатрасон, ки мутобиқи анъанаҳои хунароҳои бадеии халқӣ бо истифодаи ашёҳои табиӣ ва меҳнати дастӣ тайёр карда шудаанд. *Маснуоти нодири хунароҳои бадеии халқӣ* ин маснуоти ягонаи нодири хунароҳои бадеии халқӣ, ки арзиши баланди бадеӣ дорад, эътироф шудааст, ки *намунаи типии ин маснуот* намунае мебошад, ки дар шакли маснуоти тайёр, тасвир (нақша, тарҳи композитсионӣ), нусха (қолиб) сохта шуда, барои бо тартиби муқарраршуда аз нав истеҳсол намудан, аз ҷумла бо истифодаи дигаргунсозии эҷодӣ таъйин шудааст. *Дигаргунсозии эҷодӣ* бошад яке аз шаклҳои зуҳури эҷодиёти халқӣ, усули асосии таҷдиди намунаи типии маснуоти хунароҳои бадеии халқӣ мебошад, ки ворид намудани тағйиру иловаҳоро дар ҳалли композитсионӣ, рангубор, нақшу нигор, нафисӣ ва дигар ҷиҳатҳои бадеии маснуот пешбинӣ менамояд ва боиси тағйироти принципалии ғояи муаллиф, пастшавии сатҳи бадеӣ ва сифати истеҳсоли маснуоти хунароҳои бадеии халқӣ нисбат ба намунаи типии он намегардад.

Қонун доираи *субъекти рушди истеҳсолоти маснуоти хунароҳои бадеии халқиро* муайян намудааст, ки ба сифати онҳо *ташкилотҳои хунароҳои бадеии халқӣ ва шахсони аҳони воқеӣ* эътироф шудаанд.

Ташкилоти хунароҳои бадеии халқӣ шахсони ҳуқуқии ҳама гуна шаклҳои

ташкилӣ ҳуқуқие мансубанд, ки дар ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти (кор, хизматрасонии) онҳо маснуоти хунароҳои бадеии халқӣ мувофиқи маълумоти мушоҳидаҳои давлатии омори саҳми *на камтар аз 50 фоиз буда*, вазифаҳои асосии онҳо нигоҳдорӣ, эҳё ва инкишофи анъанаҳои хунароҳои халқӣ аст.

Қонун шахрвандонро субъекти хунароҳои бадеии халқӣ эътироф намуда, мазмуни қобилияти ҳуқуқдорӣ онҳоро, ки аз моддаи 19 Кодекси граждани ҚТ бармеояд, ғайр гардонидааст.

Инак, тибқи моддаи 6 Қонун ҳар як шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи майлу рағбат ва қобилияти худ барои фаъолияти эҷодӣ дар соҳаи хунароҳои бадеии халқӣ ҳуқуқ дорад.

Ҳуқуқи шахрванд оид ба пеша намудани фаъолияти эҷодӣ дар соҳаи хунароҳои бадеии халқӣ метавонад дар асоси касбӣ ё ки ғайрикасбӣ (ҳаваскор) сурат гирад.

Қормандони эҷодии соҳаи хунароҳои бадеии халқӣ, ки дар асоси касбӣ ё ғайрикасбӣ (ҳаваскор) кор мекунанд, дорои ҳуқуқҳои баробари муаллифӣ мебошанд. Онҳо ба ҳимояи фаъолияти худ дар ин соҳа, ҳифзи сирри хунаро ва дастгирии дигари давлат мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин ба озодона ихтиёрдорӣ намудани натиҷаи меҳнаташон ҳуқуқ доранд.

Қонун инчунин ҳуқуқи шахрвандонро ба ташкил намудани иттиҳодияҳо дар соҳаи хунароҳои бадеии халқӣ муқаррар кардааст (м. 7), тибқи он шахрвандоне, ки дар соҳаи хунароҳои бадеии халқӣ кор мекунанд, бо ташаббуси худ ба ташкил намудани иттифокҳои эҷодӣ, ассосиатсияҳо, фондҳо, иттиҳодияҳои дигар, ки мақсади онҳо фароҳам овардани шароити мусоиди фаъолияти эҷодӣ, инкишоф, дастгирӣ намудан ва тарғиб кардани хунароҳои бадеии халқӣ мебошад, ҳақ доранд. Фаъолияти иттиҳодияҳо дар соҳаи хунароҳои бадеии халқӣ мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим мегардад.

Бояд зикр намуд, ки фаъолияти бо ба қайд гирифтани он бо тартиби муайянкардаи қонунгузори Ҷумҳурии

Тоҷикистон ҳамчун фаъолияти соҳибкории инфиродӣ ва дастаҷамъӣ бо таъсис додани ташкилотҳои тичоратӣ дар соҳаи истеҳсол ва (ё) ба фурӯш баровардани маснуоти хунароҳои бадеии халқӣ анҷом дода мешавад.

Таҳлили қонун нишон медиҳад, ки фарқияти асосии ин гуна соҳибкорӣ аз дигар намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар он ифода мегардад, ки ба субъекти фаъолияти истеҳсоли маснуоти хунароҳои мардумӣ, ҳамчун қоида, ҳуқуқи муаллифӣ таҷассум мегардад. Инак, тибқи моддаи 9 Қонун ҳуқуқи муаллиф ба натиҷаи фаъолияти зехнӣ, ки дар маснуоти хунароҳои бадеии халқӣ таҷассум ёфтааст (маснуоти нодири хунароҳои бадеии халқӣ, ё намунаи типии маснуоти хунароҳои бадеии халқӣ), ҳамчунин ҳуқуқҳои бо истифодаи натиҷаи мазкур алоқаманд, ки аз тарафи муаллиф бо шартҳои шартнома барои таҷдиди минбаъда, аз он ҷумла бо истифодаи дигаргунсозии эҷодӣ таҳвил шудаанд, мутобиқи қонунгузорию Қумхурии Тоҷикистон танзим мегардад.

Дар ин сурат ба онҳо муқаррароти қонунҳои Қумхурии Тоҷикистон «Дар бораи ихтироъ» аз 28 феввали соли 2004, № 17 ва «Дар бораи ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он» аз 13 ноябри соли 1998, № 726, инчунин талаботи Қисми 3-и Кодекси граждании Қумхурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2003 паҳн мегардад. Зеро ки ҳуқуқи муаллиф ба натиҷаи фаъолияти зехнӣ, ки дар маснуоти хунароҳои бадеии халқӣ таҷассум меёбад.

Кодекси зикршуда моликияти зехниро ҳамчун ҳуқуқҳои амволӣ ва (ё) ғайриамволии шахсӣ нисбат ба натиҷаҳои фаъолияти зехнӣ, воситаҳои фардиқунонии иштирокчиёни аҳдҳои граждании, фардиқунонии маҳсулот, корҳо ё хизматрасонии иҷрошаванда (воситаҳои фардиқунонӣ) ва ҳамчунин объектҳои дигари ба онҳо баробаркардашуда мебошад, эътироф намуда, аст мазмун, асосҳои ба миён омадан, тартиби татбиқ ва қатъ намудани ин ҳуқуқҳоро нисбат ба объектҳои алоҳидаи моликияти зехниро муайян кардааст (м. 1125).

Истеҳсоли маснуоти хунароҳои мардумӣ дар он ҳуқуқи муаллифӣ, ки таҷассум мегардад, бевосита ба дораи объектҳои муқаррарнамудаи моддаи 1126 Қисми 3-и Кодекси граждании дохил кардан мумкин аст. Аз ин рӯ, урур аст, ки ба мазмуни моддаи мазкур ба номгуи объектҳои ҳуқуқи моликияти зехнӣ банди алоҳида бо номи «маснуоти хунароҳои бадеии мардум» бояд илова ворид карда шавад.

Аз тарафи дигар, вазъи ҳуқуқии субъектҳои ин гуна фаъолият ҳамчун устоҳои хунароҳои бадеии халқӣ эътироф карда шуда, ба онҳо шаҳодатномаи намунавии муқарраршуда мутобиқи Низомномаи оид ба устои хунароҳои бадеии халқӣ, ки аз тарафи Ҳукумати Қумхурии Тоҷикистон тасдиқ мегардад, дода мешавад. Шаҳодатномаи устои хунароҳои бадеии халқӣ аз ҷониби Шӯрои бадеи-экспертӣ, ки бо тартиби муайяннамудаи Ҳукумати Қумхурии Тоҷикистон таъсис меёбад ва амал менамояд. Мақомоти ҳокимияти давлатӣ метавонанд ба шахсоне, ки шаҳодатномаи устои хунароҳои бадеии халқиро гирифтаанд, барои амалӣ гардонидани фаъолияти эҷодии онҳо кафолату имтиёзҳо муҳайё карда, ба истеҳсоли хунароҳои бадеии халқӣ мусоидат намоянд.

Устои хунароҳои бадеии халқӣ ҳамзамон метавонад муаллифи натиҷаи фаъолияти зехнӣ бошад, ки дар маснуоти хунароҳои бадеии халқӣ таҷассум ёфтааст.

Қонун асосҳои сиёсати давлатӣ дар соҳаи хунароҳои бадеии халқиро дар вазифаҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар фароҳам овардани шароитҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва шароитҳои дигарро барои нигоҳдорӣ, эҳё ва инкишофи хунароҳои бадеии халқӣ муқаррар кардааст (м. 5).

Мазмуни асосҳои сиёсати давлатиро дар соҳаи хунароҳои бадеии халқӣ масъалаҳои зерин ташкил медиҳанд:

- муҳайё кардани заминаи меъёрии ҳуқуқиро баҳри рушди соҳаи хунароҳои бадеии халқӣ;

- мусоидат намудан барои амалӣ гардонидани нақшаҳои сармоягузорию бо мақсади нигоҳдорӣ, эҳё ва инкишофи хунароҳои бадеии халқӣ;

- муқаррар намудани нархҳои имтиёзноро барои соҳибкорони инфиродӣ ва ташкилотҳои, ки дар соҳаи хунароҳои бадеии халқӣ фаъолият доранд, ба маҳсулот ва хизматрасонии монополияи табиӣ, инчунин тартиби тайёр кардан ва ба даст даровардани ашёи хом ва маводе, ки мувофиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифз ва ба ҳисоб гирифта мешаванд;

- мусоидат намудан ба устоҳои хунароҳои бадеии халқӣ ва шогирдонии онҳо барои гирифтани таҳсилоти касбӣ дар муассисаҳои таълимие, ки барномаҳои таълимии хунароҳои бадеии халқиро амалӣ месозанд;

- мусоидат намудан ба ташвиқи тарғиби санъати хунароҳои бадеии халқӣ, аз ҷумла тавассути ташкил намудани намоишҳо, озмунҳо, музоада, фурӯши маҳсули маснуоти хунароҳои бадеии халқӣ, инкишофи мубодилаи байналмилалӣ ва фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дар ин соҳа;

- дастгирӣ намудани ташкил ва фаъолияти иттиҳодияҳо, ассосиатсияҳо, фондҳо, иттифоқҳои соҳаи хунароҳои бадеии халқӣ;

- чораандешӣ чӣхати нигоҳдории хунароҳои бадеии халқӣ ва кормандони эҷодии хунароҳои бадеии халқӣ ҳангоми амалӣ гаштани тартиби пешгирии муфлисшавӣ ё барҳамдиҳии ин ташкилотҳо;

- таъмини кафолати озолии эҷодкорию дар соҳаи хунароҳои бадеии халқӣ;

- дастгирӣ намудани таҳқиқоти илмиро дар соҳаи хунароҳои бадеии халқӣ;

- мусоидат намудан ба рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи хунароҳои бадеии халқӣ;

- муқаррар намудани шаклҳои дигари дастгирии давлатии хунароҳои бадеии халқӣ.

Ба мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар ҳалли масъалаҳои нигоҳдорӣ, эҳё ва инкишофи хунароҳои бадеии халқӣ мутобиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат намудан, аз он ҷумла доир ба дастгирии онҳо чораҳои иловагӣ салоҳият дода шудааст.

Барои муайян намудани мабдаи фаъолияти хунароҳои бадеии халқӣ эътирофи мансубияти маснуоти хунароҳои бадеии халқӣ зарур мебошад. Тибқи қонун (м. 4) мансубияти маснуот ба маснуоти хунароҳои бадеии халқӣ дар асоси қарори шӯроӣ бадеи-экспертӣ оид ба хунароҳои бадеии халқӣ мутобиқи *феҳристи намунавии намудҳои истеҳсолот* ва гурӯҳҳои маснуоти хунароҳои бадеии халқӣ, ки бо тартиби муқаррарнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда мешавад, сурат мегирад.

Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бо назардошти нуктаҳои ҳамина Қонун тартиби ба маснуоти хунароҳои бадеии халқӣ мансуб донишмандони маснуоти дар ҳудуди онҳо тайёршавандаро муқаррар менамоянд.

Ба маснуоти хунароҳои бадеии халқӣ *маснуоте мансуб донишмандонамешаванд*, ки дар технологияи тайёр кардани онҳо истифодаи дигаргунсозии эҷодии намунаҳои типии ин маснуот имконнопазир аст, аз ҷумла:

- маснуоти бахиядӯзӣ, ки дар мошин-автоматҳо ё нимаавтоматҳои дӯзандагӣ тайёр шудаанд ва онҳо бе омезиши гулдӯзиҳои дастӣ ё бо гулдӯзии дар мошинҳои дӯзандагӣ, ки имконияти иҷро кардан ва дигаргунсозии гулдӯзии эҷодиро медиҳанд, иҷро шудаанд;

- маснуоти матой, ки тавассути суратчопкунӣ бе омезиши усулҳои дастии зинатбахшии маснуот ороиш дода шудаанд;

- маснуоти матой, қолинҳо ва маснуоти қолинӣ, ки дар мошинҳо бе омезиши қори дастӣ тайёр шудаанд;

- маснуот аз фулузот ва маснуоти заргарӣ, ки тавассути тамғазанӣ ва рехтагарӣ, ба истиснои рехтагарӣ ба моделҳои мумӣ, бе сикказанӣ, қандакорӣ, нақшдиҳӣ, тезобдиҳии минбаъда ё истифодаи усулҳои дигари дастии қоркарди зинатбахшии фулузот тайёр шудаанд;

- маснуоти сафолӣ, ки тавассути рехтагарӣ бе нақшдиҳӣ, гачкориҳои минбаъда ё бе истифодаи усулҳои дигари дастии зинатбахшии маснуот тайёр шудаанд;

- маснуоте, ки дар мошин-автоматҳои бофандагӣ бе омезиши бофти гулдӯзии дасти ороиш ё усулҳои дигари дасти зинатбахши маснуот тайёр шудаанд;

- маснуоти дигар, ки бо усулҳои механикӣ бо истифодаи чӯзҳои санъати халқӣ тайёр шудаанд.

Оид ба қарори мансубияти маснуот ба маснуоти хунароҳои бадеии халқӣ ба суд шикоят кардан мумкин аст.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2017 // <http://www.president.tj>.
2. Қарори Шӯрои Вазирони ИҶШС «Дар бораи инкишофи минбаъдаи истеҳсолоти ёрирасон ва хунароҳои мардумӣ дар кишоварзӣ» аз 16 сентябри соли 1967 // СП СССР. 1967. – № 23. – Ст.163.
3. Қарори Шӯрои Вазирони ИҶШС «Дар бораи тадбирҳои банизомдарории фаъолияти истеҳсолоти ёрирасон ва хунароҳои мардумӣ дар кишоварзӣ» аз 11 майи соли 1973 // СП СССР. – 1973. – №.12. Ст.61.
4. Қарори Шӯрои Вазирони ИҶШС «Дар бораи беҳтар намудани истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар маҳалҳои деҳот дар асоси ба таври васеъ рушд додани истеҳсолоти ёрирасон ва хунароҳои мардумӣ дар соҳаи кишоварзӣ» 1 сентябри соли 1983 // СП СССР. – 1983. – Отд.1. – № 25. – Ст.125.
5. Қонуни ИҶШС «Дар бораи корхонаҳо (иттиҳодияҳо)-и давлатӣ» аз 30 июни соли 1987, № 284-XI // <http://www.consultant.ru>.
6. Қонуни ИҶШС «Дар бораи корхонаҳо дар ИҶШС» аз 4 июни 1990 с. – № 1529-I // <http://www.consultant.ru>.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 30 майи соли 2017, № 1414 // <http://www.adlia.tj>.
8. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 30 майи соли 2017, № 1414 // Чухурият. – аз 2 июни соли 2017. – № 110-113.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 20 марти соли 2008, № 374 // АМО ҶТ. 2008, № 3, М. 193; 2009, № 5, М. 323; ...2016, № 3, М. 137; ҚҶТ аз 30.05.2017, № 1441.
11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» аз 28 июни соли 2011, №721 // АМО ҶТ. – 2011. – № 6. – М. 434.
12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи милитсия» аз 17 майи соли 2004, №41 // АМО ҶТ. 2004, № 5, М. 352; 2006, № 3, М. 148; ...2013, № 3, М. 183; М. 184; № 12, М. 884; М. 885.
13. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хунароҳои бадеии халқӣ» аз 1 августи соли 2003, № 43 // АМО ҶТ. – 2003. – № 8. - М. 466.
14. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи химоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» аз 26 июли соли 2014, №1107 // АМО ҶТ. 2014. – №7. Қ.2. М.404.
15. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг» аз 13 декабри соли 1997, № 519 // АМО ҶТ. – 1997, № 23-24, М. 352; 2001, № 4., М.143; ... 2009, № 8, М. 499.
16. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ихтироъ» аз 28 феввали соли 2004, № 17 // АМО ҶТ. – 2004. – №2. – М. 49.
17. Қонуни ҶТ «Дар бораи ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он» аз 13 ноябри соли 1998, № 726 // АМО ҶТ. – 1998., № 23-24., М. 348.
18. Кодекси гражданин ҶТ. Қисми 1. – Душанбе, 1999.
19. Кодекси гражданин ҶТ. Қисми 3. – Душанбе, 2005.

УЧАСТИЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ В ИЗБИРАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ**Имомов Х.Ш.,**ассистент кафедры конституционного права
юридического факультета Таджикского националь-
ного университета

E-mail: fardod-2012@mail.ru

Научная специальность: 12.00.02 – конституционное право; конституционное судопроизводство; муниципальное право**Научный руководитель:** Гадоев Б.С., кандидат юридических наук, доцент**Рецензент:** Диноршоев А.М., доктор юридических наук, профессор

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы участия политических партий в избирательном процессе, правовой статус партий как субъекта избирательного права и роль данной организации в осуществлении и реализации политических прав граждан Таджикистана.

Ключевые слова: избирательное право, политические партии, процесс выборов, политические права, партийная система.

ИШТИРОКИ ҲИЗБҲОИ СИЁСӢ ДАР РАВАНДИ ИНТИХОБОТ**Имомов Ҳ.Ш.,**ассистенти кафедраи ҳуқуқи конституционии
факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон

E-mail: fardod-2012@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.02 – ҳуқуқи конституционӣ; муҳофизати судии конституционӣ; ҳуқуқи муниципалӣ**Рохбари илмӣ:** Гадоев Б.С., номзади илми ҳуқуқ, дотсент**Муқарризи:** Диноршоев А.М., доктори илми ҳуқуқ, профессор

Фишурда. Дар мақола масъалаҳои иштироки ҳизбҳои сиёсӣ дар раванди интихобот, мақоми ҳуқуқи ҳизбҳо ҳамчун субъекти ҳуқуқи интихобот ва нақши ин ташкилот дар амалӣ ва таъмин намудани ҳуқуқҳои сиёсии шаҳрвандони Тоҷикистон баррасӣ карда шудааст.

Калидвожаҳо: ҳуқуқи интихобот, ҳизбҳои сиёсӣ, раванди интихобот, ҳуқуқҳои сиёсӣ, низоми ҳизбӣ.

PARTICIPATION OF POLITICAL PARTIES IN ELECTORAL PROCESS**Imomov H.Sh.,**Assistant of Department of Constitutional Law of
the Faculty of Law of the Tajik National University

E-mail: fardod-2012@mail.ru

Scientific Specialty: 12.00.02 – constitutional law; constitutional proceedings; municipal law**Research supervisor:** Gadoev B.S., Candidate of Legal Sciences, Assistant Professor

Reviewer: Dinorshoev A.M., Doctor of Legal Sciences, Professor

Annotation. Questions of participation of political parties in electoral process, the legal status of parties as a subject of the suffrage and a role of this organization in implementation and realization of the political rights of citizens of Tajikistan are considered in the article.

Keywords: The Suffrage, Political Parties, Process of Elections, Political Rights, Party System.

Предметом отрасли конституционного права являются наиболее фундаментальные общественные отношения, которыми характеризуются основы конституционного (общественного) строя государства, сущность и формы власти народа, основы правового положения личности, государственное устройство, система, порядок формирования, принципы организации и механизм деятельности органов государственной власти и местного самоуправления [7, с. 22]. Как видно из сущности конституционного права, эта отрасль связана с ключевыми общественными отношениями. Они являются базовыми для государства и общества, соответственно – для иных общественных отношений. Прежде всего на конституционно-правовом фундаменте действуют государство, общественные объединения, политические партии, граждане, должностные лица и т.д.

В научной юридической литературе общественные отношения, составляющие предмет конституционного права, называют «политическими отношениями» [13, с. 31]. В совокупности всех этих многообразных общественных отношений внутри государства и общества непосредственно участвуют и политические партии как основной субъект политико-правовых процессов.

Политические партии являются общественными объединениями и действуют на основе самоуправления, отражая исторические особенности формирования (развития) политической системы общества. Еще во времена Аристотеля и Платона в Древней Греции и в Древнем Риме стали появляться группы лиц, называющие себя «партиями». Они в основном были временными организациями в поддержку особых персон. В дальнейшем в связи со становлением и развитием политических пар-

тий данное понятие изменилось и обогатилось [10, с. 7].

Согласно статье 6 Конституции РТ: «Высшим непосредственным выражением власти народа являются всенародный референдум и выборы». Через выборы и референдум граждане реализуют власть как непосредственно, так и опосредованно, через своих представителей. Выборы играют важную роль в определении политических сил, партий и их лидеров.

Деятельность политических партий в избирательном процессе определена спецификой их правового статуса и жестко регламентирована избирательным законодательством, поэтому они играют особую роль в организации электоральных процессов.

Согласно статье 8-ой Конституции Республики Таджикистан: «В Таджикистане общественная жизнь развивается на основе политического и идеологического плюрализма» [6, с. 34]. Общественные объединения и политические партии создаются и действуют в рамках Конституции и законов.

Участие политических партий в избирательном процессе в Республике Таджикистан закрепляют и гарантируют Конституция РТ, конституционные законы «О выборах Президента РТ», «О выборах Маджлиси Оли РТ», «О выборах Местных мажлисов народных депутатов», законы РТ «О политических партиях», «О государственной регистрации юридических лиц и индивидуальных предпринимателей», «О государственной пошлине», международные правовые акты, признанные Таджикистаном, а также акты, изданные Избирательной комиссией по выборам и референдумам РТ, касающиеся проведения выборов и положения участия политических партий.

Необходимой основой деятельности политических партий является разработка проектов общественного устройства и развития, выдвигаемых для оценки их обществом. Средством для реализации этих проектов является власть, приобретаемая партией в процессе выборов. Именно с позицией власти деятельность политических партий и представляет собой одну из наиболее значимых гарантий реального народовластия как критерий демократичности государства.

Являясь объединениями граждан, политические партии представляют собой наиболее значимый институт гражданского общества, посредством которого обеспечивается не только его взаимосвязь с государством, но и учет мнений различных социальных групп, смягчение конфликтов в социальных интересах [11, с. 311].

Для участия в конституционно-правовых отношениях политические партии должны иметь правоспособность и дееспособность. Правоспособность – это предусмотренная нормами права способность (возможность) лица иметь субъективные права и юридические обязанности. Дееспособность – предусмотренная нормами права способность и юридическая возможность лица своими действиями приобретать права и обязанности, осуществлять и исполнять их [14, с. 343-344].

Приобретение политической партией своей правоспособности отличается от приобретения правоспособности физических лиц. Если у физических лиц наступает правоспособность с момента рождения, то у политических партий наступление правоспособности – с момента их государственной регистрации. Правовой факт наступления правоспособности и дееспособности политических партий определяется с момента их регистрации со стороны уполномоченного органа государства. В Республике Таджикистан уполномоченным органом, регистрирующим политические партии, является Министерство юстиции РТ.

Партии являются важными социальными образованиями, действующими в конституционно-правовых рамках, акту-

мулирующими общественное мнение, формирующими и выражающими его. В создании и деятельности политических партий большое значение оказывает демократическая избирательная система. Демократическая избирательная система призвана обеспечить становление и эффективное функционирование правового государства, гражданского общества и реализацию многопартийной системы.

Политическая партия обладает правом выдвигать кандидатов (списки кандидатов) в депутаты и на иные выборные должности. Выборы, по определению, являются институтом непосредственной демократии, поэтому легитимация политических партий с необходимостью предлагает их участие в избирательном процессе.

Выборы – важнейший компонент современной политики Республики Таджикистан. Они представляют способ формирования органов власти и управления с помощью выражения по определенным правилам (в соответствии с избирательной системой) политической воли граждан. В результате выборов избранные кандидаты наделяются властными полномочиями.

Любая избирательная кампания разворачивается в определенной социокультурной среде, в определенном месте и в определенное время, что самым непосредственным образом влияет на ее ход. основополагающим фактором, влияющим на структуру избирательной кампании, выбор технологий, реализуемых в ее ходе, является избирательное законодательство. Являясь собой правовую основу выборов, законодательство регулирует каждый этап организации и проведения избирательной кампании, задает правила ведения предвыборной борьбы [9, с. 122].

Среди ученых имеются разные точки зрения по поводу участия политических партий в процессе выборов, работы парламента, проведения предвыборной агитации и других форм участия партий. Как отмечает К.С. Гаджиев: «Принципы представительства и выборности представителей различных социальных групп в законодательные или иные органы власти по самой

логике вещей поставили вопрос об инструментах и средствах политической реализации этих принципов. В качестве таких инструментов постепенно во всех ныне индустриально развитых странах возникли и утвердились политические партии» [4, с. 175].

По мнению Барамидзе С.М.: «Деятельность политических партий изначально неразрывно связана с работой парламента, т. к. политические партии являются важным политическим звеном между обществом и государством, которое способствует формированию, выражению и осуществлению воли народа» [1, с. 89]. В качестве примера автор приводит аргументацию Волкова Е.А., по мнению которого: «За историю существования парламентаризма в России не было ни одного парламента без участия в нем политических партий. Современный российский парламента не исключение. Он формируется при активном участии партий, вследствие чего на сегодняшний день в российском правовом поле политическим партиям отводится специальное место, которое определяется законодательством о партиях» [3, с. 3-5].

По мнению германского ученого К. Хессе: «Для того чтобы функционировать в соответствии с нормами и принципами конституций, демократия нуждается в деятельности политических партий, что в свою очередь делает необходимым правовой порядок» [15, с. 90]. Английский ученый Блондел Ж пишет: «Политические партии – одно из важнейших изобретений нашего времени. Мы не можем их сравнить с электричеством, телевидением или самолетами, как частью нашей жизни. Но если бы не было политических партий, что бы из себя представляли выборы? Каким образом парламента организовывал бы свою работу? Как бы мы формировали нашу политику вообще» [2, с. 1]. По мнению французского ученого М. Дюверже: «Система партий и избирательная система – две реальности, неразрывно связанные друг с другом, подчас их трудно разделить даже с целью анализа: большая или меньшая адекватность политического представительства, например, зависит от избира-

тельной системы и системы партий, рассматриваемых в качестве элементов одного и того же комплекса, и нередко эти элементы невозможно изолировать друг от друга» [12, с. 22].

Избирательная система выступает в качестве категориальной характеристики конституционных властных отношений, фактической основой выборов, избирательного права, избирательного процесса и избирательных правовых отношений, но не является тождественной ни одному из них.

Политические партии, наряду с другими субъектами конституционно-правовых отношений, участвуют в управлении делами государства и общества. Они реализуют конституционные права граждан Республики Таджикистан на объединения и участвуют в процессе всеобщих выборов, референдумах, принятиях законопроектов, решений важных вопросов государственного и общественного значений и т. д. Надо отметить, что политические партии являются особенными общественными объединениями, в которые объединяются только граждане Республики Таджикистан, а доступа к данным организациям не имеются у иностранных граждан и лиц без гражданства.

Особую роль для участия политических партий в избирательном процессе Таджикистана играют корпоративные акты политических партий. Корпоративные акты (устав партии и партийные программы) политических партий являются внутриорганизационными актами, в которых определяется юридическая сущность участия политических партий в процессе выборов, а также положения и требования выдвижения своих (или своего) кандидатов на избираемые должности в стране.

Конституционный закон Республики Таджикистан «О выборах Маджлиси Олии РТ» определяет перечень конституционно-правовых принципов, на основе которых все участники избирательного процесса должны опираться и соблюдать их положения. Так, согласно статье 3-й конституционного закона, принципами участия граждан в выборах являются все-

общность, равноправие, прямое избирательное право и тайное голосование [8, с. 67-68].

Одной из основных форм реализации участия политических партий в избирательном процессе Таджикистана является право партий на выдвижение своих кандидатов в депутаты Маджлиси намояндагон РТ. В соответствии со статьей 30-ой конституционного закона РТ «О выборах Маджлиси Оли РТ» право на выдвижение кандидатов в депутаты Маджлиси намояндагон принадлежит политическим партиям, а также гражданам путем самовыдвижения. Политические партии вправе выдвигать кандидатами лиц, не являющихся членами политических партий. Политические партии могут выдвигать кандидата в депутаты Маджлиси намояндагон при условии, что они зарегистрированы в Министерстве юстиции Республики Таджикистан в установленном законом порядке до дня назначения выборов и представляют соответствующий документ об источниках своих доходов. В статье 31-ой конституционного закона определяется порядок выдвижения кандидатов в депутаты Маджлиси намояндагон. Согласно определению данного конституционного закона, выдвижение кандидатов в депутаты Маджлиси намояндагон по одномандатным избирательным округам начинается за 60 дней до выборов, а по спискам кандидатов – со дня назначения выборов, и завершается за 45 дней до выборов. Выдвижение кандидатов в депутаты Маджлиси намояндагон в одномандатных избирательных округах от политических партий осуществляется городскими (за исключением партийных органов города Душанбе), районными органами политических партий на их пленумах (конференциях) с указанием избирательного округа, куда выдвинут их кандидат. Городские, районные органы политических партий правомочны выдвинуть по одному кандидату по каждому избирательному округу, расположенному на территории города, района. Решение о выдвижении кандидата принимается путем тайного голосования. В случае если границы избирательного округа охватывают

территорию двух или более районов и городов, то выдвижение кандидатов от политических партий по этому округу осуществляется на совместных районных и городских пленумах (конференциях) политических партий. В этом случае по данному округу выдвигается один кандидат.

Порядок выдвижения кандидатов в депутаты Маджлиси намояндагон определяют политические партии. По выдвижению кандидата в депутаты Маджлиси намояндагон от политических партий принимается постановление и составляется протокол.

Согласно главе 4 закона РТ «О политических партиях» политические партии участвуют в выборах со следующими формами:

- самостоятельно;
  - заключая предвыборные соглашения с другими политическими партиями;
  - вступая в избирательные блоки с другими политическими партиями [5, с. 4].
- Политические партии, в соответствии с законодательством о выборах РТ, имеют право на:
- выдвижение кандидатов самостоятельно или от избирательных блоков;
  - проведение предвыборной агитации с соблюдением равных условий;
  - наблюдение за ходом выборов и определением в установленном порядке их результатов;
  - представительство в избирательных комиссиях;
  - равный доступ к государственным средствам массовой информации, а также к средствам массовой информации с участием государства.

Партийные фракции в представительных органах образуются и действуют в соответствии с нормативными актами, определяющими порядок деятельности этих органов, и уставами политических партий.

В настоящее время доминирующей тенденцией развития законодательства о выборах и законодательства о политических партиях и важнейшим направлением его совершенствования является посте-

пенная, пошаговая демократизация избирательного законодательства.

Таким образом, политические партии занимают особое место в системе общественных объединений, как и в политической системе любого демократического государства. Политическая партия является одним из видов общественных объединений, которая обладает правом самостоя-

тельно выдвигать кандидатов при проведении выборов в органы государственной власти. Главным в деятельности современных политических партий является влияние на формирование политической воли граждан, избирательный процесс и формирование и деятельность органов власти.

Литература:

1. Барамидзе, С.М. Конституционно-правовой статус политических партий: законодательное регулирование и его развитие. Диссертация кандидата юридических наук. Казань, 2012. – С. 89.
2. Blondel, J. Political Parties. A Genuine Case for Discontent? London: Random, 1978. – P. 1.
3. Волкова, Е.А. Конституционно-правовые аспекты участия политических партий в формировании и деятельности парламента России. Автореф к. ю. н. – М., 2010. – С. 3-5.
4. Гаджиев, К.С. Введение в политическую науку. – М., 1997. – С. 175.
5. Закон РТ «О политических партиях» // АМО РТ, 1998 г., № 22. – С. 4.
6. Конституция Республики Таджикистан (на таджикском и русском языках, с последними изменениями от 22 мая 2016 года). – Душанбе, 2016. – С. 34.
7. Конституционное право России. Учебный курс: учеб. пособие: в 2 т. / С.А. Авакьян. 5-е изд., перераб. и доп. – М: Норма: ИНФРА-М, 2014. – С. 22.
8. Конституционный закон Республики Таджикистан «О выборах Маджлиси Оли Республики Таджикистан» // АМО РТ, 1999 год, № 12, (с изменениями от 26.07.2014 г.). – С. 67-68.
9. Лебедев, В.А., Киреев, В.В. Суверенная демократия: проблемы партийного строительства в России XXI в. – Челябинск, 2009. – С. 122.
10. Мухаббатов, А. Политические партии: реальность и предвидение: социально политический анализ (на таджикском языке). – Душанбе: Истеъдод, 2011, – С. 7.
11. Никоненко, С.А. К вопросу о законодательном регулировании участия партий в выборах депутатов Государственной Думы Федерального Собрания РФ // Вестник ТГУ (Тамбовский государственный университет), выпуск 9 (101). – 2011. – С. 311.
12. Политические партии / Пер. с фр. Л.А. Зиминой. Изд. 5-е. – М.: Академический Проект; Гаудеамус, 2013. – С. 22.
13. Советское государственное право / Под. ред. И. Е. Фарбера. – Саратов, 1979. – С. 31.
14. Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультетов / Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – С. 343-344.
15. Хессе, К. Основы конституционного права ФРГ. – М., 1981. – С. 90.

ХУСУСИЯТҲОИ ҲУҚУҚӢ-КОНСТИТУТСИОНИИ МУРОФИАИ ИНТИХОБОТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Саидов С.А.,

ассистенти кафедраи ҳуқуқи конститутсионии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ихтисоси илмӣ: 12.00.02 – ҳуқуқи конститутсионӣ; муурофияи судии конститутсионӣ; ҳуқуқи муниципалӣ

Фиишурда. Дар мақолаи мазкур баъзе аз хусусиятҳои ҳуқуқӣ-конститутсионии муурофияи интиҳоботӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф иброз менамояд, ки сатҳи баланди қафолатнокии ҳуқуқи озодиҳои конститутсионии инсон ва шаҳрванд тақозои тақмили қонунгузорию интиҳобот, таҷрибаи муурофияи интиҳоботӣ буда, баҳри расидан ба он бояд тадқиқотҳои илмӣ дар ин самт бештар анҷом дода шаванд.

Калидвожаҳо: интиҳобот, муурофияи интиҳоботӣ, муносибатҳои интиҳоботӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд.

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИЗБИРАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Саидов С.А.,

ассистент кафедры конституционного права юридического факультета Таджикского национального университета

Научная специальность: 12.00.02 – конституционное право; конституционное судопроизводство; муниципальное право

Аннотация. В этой статье рассматриваются некоторые из конституционных характеристик избирательного процесса в Республике Таджикистан. Автор отмечает, что высокий уровень гарантий конституционных прав как личности, так и граждан должен улучшить избирательное законодательство, опыт избирательного процесса и добиться научных исследований в этом направлении.

Ключевые слова: выборы, избирательные процедуры, избирательные отношения, права и свободы человека и гражданина.

CONSTITUTIONAL AND LEGAL FEATURES OF THE ELECTORAL PROCESS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Saidov S.A.,

Junior lecturer of the Department of Constitutional Law of the Law Faculty of the Tajik National University

Scientific Specialty: 12.00.02 – constitutional law; constitutional proceeding; municipal law

Annotation. This article examines some of the constitutional characteristics of the electoral process in the Republic of Tajikistan. The author notes that the high level of guarantees of the con-

stitutional rights of both the individual and citizens should be improve the electoral legislation, the experience of the electoral process and achieve scientific research in this direction.

Keywords: Elections, Electoral Procedures, Electoral Relations, Human and Civil Rights and freedoms.

Яке аз дастовардҳои бузург ва нодири Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои аввали соҳибхитӣ давлатӣ қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад. Қабули Қонуни асосии кишвар боис гардид, ки дурнамои инкишофи пешрафти Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона муайян карда шавад [5, с. 25]. Аслан дар боби дуюми Конститутсия бо назардошти беҳтарин арзишҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, таҷрибаи пешрафтаи давлатҳои мутамадини дунё, таҳлили давлатдорӣ ва суннату одатҳои таърихии миллии тоҷикон муҳимтарин масъалаҳои ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ҳуқуқии кишвар инъикос ёфтаанд, ки кафолатҳои таъмини онҳо низ мустаҳкам гардидаанд. Аз ин рӯ, яке аз гурӯҳи мустақили ҳуқуқ озодиҳои инсон ва шаҳрвандро ҳуқуқ озодиҳои сиёсӣ ташкил менамояд, ки он дар моддаҳои 27, 28, 29, 30 ва 31 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудаанд.

Аз ин лиҳоз, амалишавии ҳуқуқ озодиҳои сиёсии шаҳрвандон имкон медиҳад, ки онҳо дар ҳаёти сиёсӣ ва идоракунии давлатӣ бевосита ва ё бавосита иштирок намоянд ва дар чорабиниҳои хусусияти сиёсидошта ширкат варзанд. Далели ин гуфтаҳо дар қисми якуми моддаи 27 Конститутсия муқаррар шудааст, ки мувофиқи он шаҳрванд ҳуқуқ дорад дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлатӣ бевосита ва ё ба воситаи вакилонаш иштирок намояд. Тибқи талаботи қисми дуюми моддаи шаҳрванд аз синни 18 ҳуқуқи дар раёйпурсӣ иштирок кардан, интиҳоб намудан, инчунин аз синни муқаррарнамудаи Конститутсия, қонунҳои конститусионӣ ва қонунҳои ҳуқуқи интиҳоб шуданро дорад. Ҳамчунин, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ озодиҳои инсон ва шаҳрвандро арзиши олии эътироф намуда, риоя ва ҳифзи онҳоро давлат кафо-

лат дода дар моддаи 6 муқаррар менамояд, ки дар Тоҷикистон халқ, баёнгарии соҳибхитӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ буда, онро бевосита ва ё ба воситаи вакилони худ амалӣ мегардонад. Ифодаи олии бевоситаи ҳокимияти халқ раёйпурсии умумихалқӣ ва интиҳобот аст [1].

Интиҳобот шакли олии изҳори иродаи халқ буда, халқ ҳамчун сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ дар интиҳобот иштирок намуда, иродаи ҳудро бевосита изҳор мекунад. Моҳияти давлати демократӣ низ дар ташкил ва гузаронидани интиҳоботи озода ва шаффоқ ифода ёфта, интиҳобот заминаи асосии ташкили ҳокимияти давлатӣ ва ба манфиати халқу миллат фаъолият кардани онҳо мебошад [6, с. 72-81].

Ҷуноне, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Пайёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 январи соли 2015 таъкид намуда буданд, ки «Якуми марти соли қорӣ дар кишварамон маъракаи муҳими сиёсӣ интиҳоботи Маҷлиси Олӣ, маҷлисҳои маҳаллӣ ва ҷамоатҳо баргузор мегардад. Ин чорабиниҳои сиёсӣ бояд дар доираи талаботи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои амалкунанда, дар сатҳи баланди ташкилӣ ва маърифати ҳуқуқӣ, шаффоқу озод, ба таври демократӣ ва бо иштироки фаъолонаи интиҳобкунандагон доир гардад. Интиҳоботи навбатӣ бояд ба омили муттаҳидкунандаи халқи Тоҷикистон, таҳкими сулҳу субот, ваҳдати милливу сарҷамъии мардуми кишвар ва болоравии эътибору обрӯи давлати мо дар арсаи ҷаҳонӣ гардад» [5, с. 116].

Аз Пайёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бар меояд, ки ҳадафҳои муҳимтарини сиёсати давлатии Тоҷикистон мустаҳкам намудани

асосҳои сохти конституционӣ, барпо намудани давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона, ки ҷавҳари онро риоя ва ҳифзи ҳуқуқку озодии инсон ташкил медиҳанд, мебошанд.

Аз ин рӯ, қайд кардан зарур аст, ки ҳуқуқи интиҳоб кардан ва интиҳоб шудани шаҳрвандон дар марҳалаҳои муҳофизати интиҳоботи амалӣ мешаванд. Муҳофизати интиҳоботи яке аз унсурҳои муҳими ҳуқуқи конституционӣ ва зухуроти демократӣ мебошад. Он дар ҳар як мамлакат мувофиқи қонунҳо, таҷрибаи бардавоми ташкил ва гузаронидани интиҳобот, манфиату иродаи интиҳобкунандагон ва речаи сиёсии мамлакат ташаккул меёбад. Ҳар як маъракаи интиҳоботи парлумони миллӣ барои амалан санҷида шудани усулҳо ва қоидаҳои тартиби ташкил ва гузаронидани интиҳобот, муайян кардани риоя шудан ва ё сарфи назар кардани қолабҳои интиҳоботи демократӣ мусоидат мекунад [3, с. 53]. Аммо аҳамияти муҳофизати интиҳобот ва ҳуқуқи интиҳобот фақат бо тартиби муайянсозии қоидаҳои ташкил ва гузаронидани маъракаи интиҳобот маҳдуд намегардад.

Муносибатҳои интиҳобот муносибатҳои мураккаби ҷамъиятӣ мебошанд, ки дар ташкилу гузаронидани он иштироки воқеии мақомоти ваколатдорӣ давлатӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, ҳаргуна дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, маҷлисҳои интиҳобкунандагон дар маҳали истиқомат ва ҷойи қор ва шаҳрвандон омили муҳим мебошад. Асоси муносибатҳои интиҳоботро меъёрҳои ҳуқуқи конституционӣ танзим менамоянд. Вале баъзе ҷузئيёт ва хусусиятҳои ташкилу гузаронидани интиҳоботро меъёрҳои ҳуқуқӣ қаблан танзим карда наметавонанд. Зеро ки муносибатҳои ҷамъиятии сиёсӣ, ки муносибатҳои интиҳоботӣ аз ин қабил мебошанд, муносибатҳои сатҳи гуногун ва мураккаб буда, дар ҳар як маъракаи интиҳобот тағйиру дигаргун шуда метавонанд. Муносибатҳои нави интиҳоботӣ вобаста ба ин ё он хусусияти давр таносуби ҷойгиршавии нерӯҳои сиёсӣ ва дигар омилҳо пайдо шуда метавонанд. Онҳо дар маърақаҳои минбаъдаи интиҳобот тақрор шуда, ба

одату анъанаҳои интиҳоботӣ табдил ёфта метавонанд. Баъзеи онҳо бошанд, тибқи аҳамият ва зарурияти онҳо бо меъёрҳои ҳуқуқӣ танзим ёфта, ба муносибатҳои устувори ҳуқуқи интиҳоботӣ табдил ёфта метавонанд [2, с. 10-11].

Баробари ин қайд кардан муҳим аст, ки низоми интиҳоботӣ ва таҷрибаи ташкилу гузаронидани маърақаҳои интиҳоботи мақомоти олий ва маҳаллии намояндагии ҳокимияти давлатии ҷумҳурӣ ҳодисаи нодир намебошад. То ноил гаштани Тоҷикистон ба соҳибхитории давлатӣ низ мақомоти шуравии намояндагии ҳокимияти давлатӣ бо роҳи интиҳоботӣ умумӣ сурат мегирифт. Ҳатто усулҳои асосии ташкил ва гузаронидани интиҳоботи Шурои Олии Совет ва Маҷлиси Олии ҳозира бо якдигар зоҳиран монанд мебошанд, вале моҳиятан онҳо фарқ мекунанд.

Ба ҳамин тариқ, низоми интиҳоботии амалкунандаи ҚТ ки бо раёипурсии соли 1999 робита дорад ва тавассути илоҳоти конституционӣ, қабули қонунҳои нави конституционӣ мазмуни ҳуқуқӣ найдо кардааст, қариб ду даҳсола инҷониб дар амал мебошад. Дар ин давра чор маъракаи интиҳоботи вакилони Маҷлиси Олий ва интиҳоботи вакилони Маҷлисҳои маҳаллии вакилони халқ ва се маъракаи интиҳоботи Президенти ҚТ баргузор гардид. Дар онҳо меъёрҳои ҳуқуқи интиҳобот аз санҷиш гузашта, асосан мукаммалии худро исбот карданд [2, с. 15]. Баробари ин баъзе норасоии он низ ошкор гардид, ки боиси тадқиқоти олимони гардидааст. Рафти минбаъдаи таҷрибаи меъёрҳои ҳуқуқи интиҳобот ноғузир ба боз ҳам мукамал гаштани онҳо мусоидат менамоянд. Бинобар ин тағйироту иловаҳои, ки бо мақсади боз ҳам тақмил ва беҳтар кардани моҳияти демократии қонунҳои конституционӣ дар бораи интиҳобот ба онҳо дохил карда мешаванд, бояд раванди муътадили рушди қонунгузории интиҳоботӣ доништа шавад.

Муҳофизати интиҳобот ягона маракаест, ки дар он ҳамаи кишрҳои ҷомеа, аҳолии маҳалҳо ва тамоми мамлакат мавзӯи гуфтугӯи ошкоро доранд. Дар раванди мувоҳиҷаҳо намояндагон

ҳамаи кишрҳои ҷомеа иштирок карда метавонанд, ва он яке аз роҳу воситаи ибрази ошкорои афкори ҷомеа мебошад. Ва сатҳи ошкоро ва кушоди ибрази назарҳо ба сифати маъракаи интиҳобот, ба интиҳоби корпуси вакилон ва мазмуну самаранокии ғаъолияти худи мақомоти интиҳоботи таъсири калон дорад. Хулоса, мурофияи интиҳобот шакли муҳимтарини демократияи бевосита буда, дар он худидораи халқ ҳарчи бештар зоҳир мегардад [2, с. 27].

Бояд гуфт, ки дар ҳар як давраи маъракаи интиҳобот қатъи ва беғаразриоя кардани қоидаҳои интиҳобот омилҳои муҳими демократия мебошад. Дар ҳамин асос аксарияти таҳқиқотчиёни падидаи низоми интиҳобот чунин мешуморанд, ки дар низоми ҳуқуқи конститусионӣ падидаи мазкур аҳамияти мустақил дорад.

Низоми интиҳобот ва ҳуқуқи интиҳобот дар маърақаҳои интиҳобот дар пайвандӣ ва якҷо амал мекунанд. Яъне дар раванди ташкилу гузаронидани интиҳоботи президентӣ, парламонӣ, мақомоти намояндагии ҳокимияти давлатӣ ва вакилони ҷамоат баробари меъёрҳои ҳуқуқи интиҳобот ҳамчунин ҳар гуна одату анъанаҳои интиҳобот, ки дар

маъракаи ташкилу гузаронидани онҳо пайдо мешаванд, якҷоя татбиқ карда мешаванд. Дар рисолаҳои мақолаҳои илмӣ олимони соҳаи ҳуқуқи конститусионӣ бештар ба ҳамин самти таъиноти низом ва ҳуқуқи интиҳобот тавачҷуҳ зоҳир карда мешавад [4, с. 473].

Бо мақсади дар санади ягонаи маҷмӯи ҳуқуқӣ (кодификатсионӣ) ҷамъ овардани меъёрҳои, ки ҳуқуқи интиҳоботи шахрвандон ва ҳуқуқи иштироки онҳоро дар интиҳобот муттаҳид месозад, ба мақсад мувофиқ аст. Дар таҷрибаи як қатор давлатҳо чунин санади ҳуқуқии сатҳи қонун ҷой дорад ва дар танзими сатҳи баланди муносибатҳои интиҳоботӣ нақши калон дорад. Дар ингуна санади меъёрии ҳуқуқӣ ҳамаи меъёрҳои интиҳоботи Президенти ҚТ, вакилони Маҷлиси Оли, вакилони Маҷлисиҳои маҳаллии вакилони халқ ва вакилони ҷамоат бояд ҷамъ оварда шаванд [4, с. 467].

Бояд хотиррасон кард, ки сатҳи баланди қафолатнокии ҳуқуқи озодиҳои конституционии инсон ва шахрванд тақозои тақмили қонунгузориҳои интиҳобот, таҷрибаи мурофияи интиҳоботӣ, инчунин таҳқиқоти илмӣ мушқилоти дар ин самт бударо ба миён мегузорад.

Адабиёт:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994. – Душанбе, 2016.
2. Имомов А. Ҳуқуқи интиҳобот ва низоми интиҳобот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2017.
3. Диноршоев А.М., Салоҳидинова С.М. Сафарзода Н.Р. Избирательное право и избирательный процесс в Республике Таджикистан. – Душанбе 2018.
4. Имомов, А. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. – Душанбе «Офсет Империя», 2017.
5. Насурдинов, Э.С., Диноршоев, А.М., Маҳмудов, И.Т. Нақши падидаи интиҳобот дар бунёди давлати демократӣ. Маҷмӯи мақолаҳо. – Душанбе, 2015.
6. Маҳмудов, И.Т., Саъдизода, Ҷ. Нақши Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тақмили низоми интиҳобот дар Тоҷикистон. // Нақши Конститутсия дар инкишофи соҳаҳои ҳуқуқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Маводҳои конфронси илмӣ-назариявӣ бахшида ба 22-юмин солгарди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон) / Зери таҳрири д.и.х., профессор А.М. Диноршоев. – Душанбе: «Эксклюзив», 2016. – С. 72-81.

ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ ВА СОҲАҲОИ ҲАМЧАВОР
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО И СМЕЖНЫЕ ОТРАСЛИ ПРАВА

ҲУҚУҚИ ПРОКУРОРӢ ЧУН СОҲАИ ҲУҚУҚ: МАТЛАБ ВА УСУЛИ
БАТАНЗИМДАРОРИИ ОН

Искандаров З.Х.,

профессори кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати
прокурорӣ факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқ

Ихтисоси илмӣ: 12.00.11 – фаъолияти судӣ; фаъолияти прокурорӣ; фаъолияти
ҳимояи ҳуқуқ ва фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ

Физиурда: Мустақилияти ҳар як соҳаи ҳуқуқ аз рӯи матлаб ва усули ба танзимдарории ҳуқуқӣ муайян карда мешавад. Оид ба соҳаи мустақил эътироф шудани назорати прокурорӣ фикру андешаҳо то ба имрӯз гуногун боқӣ мондаанд. Дар мақолаи мазкур муаллиф кӯшиш намудааст, ки соҳаи мустақил будани ҳуқуқи прокурориро бо далелҳои мушаххаси илмӣ ва фикру андешаҳои олимони асоснок намояд.

Калидвожаҳо: ҳуқуқи прокурорӣ, назорати прокурорӣ, ҳуқуқи табиӣ, санади меъёрии ҳуқуқӣ, назорати умумӣ, прокурор, айбодкунандаи давлатӣ.

ПРОКУРОРСКОЕ ПРАВО КАК ОТРАСЛЬ ПРАВА: ПРЕДМЕТ И МЕТОД ЕГО
РЕГУЛИРОВАНИЯ

Искандаров З.Х.,

профессор кафедры судебного права и прокурорского надзора юридического факультета Таджикского национального университета, доктор юридических наук

Научная специальность: 12.00.11 – судебная деятельность; прокурорская деятельность; правозащитная и правоохранительная деятельность

Аннотация: Самостоятельность каждой отрасли права определяется его предметом и методами регулирования. Относительно признания прокурорского надзора самостоятельной отраслью права до сих пор существует множество мнений. В данной статье автор сделал попытку обосновать самостоятельность прокурорского права конкретными научными фактами, идеями и размышлениями учёных.

Ключевые слова: прокурорское право, прокурорский надзор, естественное право, нормативно-правовой акт, общий надзор, прокурор, государственный обвинитель.

PROSECUTORIAL LAW AS THE INDUSTRY OF LAW: SUBJECT AND
METHOD OF ITS REGULATION

Iskandarov Z.Kh.,

Professor of the Department of Judicial Law and Prosecutor's Supervision of the Law Faculty, Tajik National University, Doctor of Legal Sciences

Scientific specialty: 12.00.11 – judicial activity; prosecutorial activities; human rights and law enforcement activities

Annotation: The independence of each branch of law is determined by its subject and methods of regulation. Regarding the recognition of prosecutor's supervision, independent branches of law still have many ideas. In this article, the author made an attempt to substantiate the independence of the prosecutor's law with concrete scientific facts, ideas and reflections of scientists.

Keywords: public prosecutor's law, public prosecutor's supervision, natural law, normative legal act, general supervision, prosecutor, state prosecutor.

Таҳти мафҳуми назорати прокурорӣ соҳаи ҳуқуқ низ фаҳмида мешавад. Соҳаи ҳуқуқ мафҳуми назарияи позитивизми ҳуқуқӣ буда, донистани матлаби батанзимдарорӣ, субъект ва объекти муносибатҳои ҳуқуқӣ, усули танзимгарии он ба манфиати такмили минбаъдаи низоми ҳуқуқӣ, қонунгузори соҳавӣ ва амалияи он мебошад. Маълум аст, ки меърияти ҳуқуқӣ чун расмиёти эътирофи ҳуқуқи табиӣ инсон, механизми риоя ва иҷро намудани ҳуқуқҳои табиӣ инсон баромад менамояд. Азбаски чунин аст, пас тамоми низоми санадҳои меъриии ҳуқуқии кишвар бояд ба талаботҳои ҳуқуқҳои фитрии инсон ҷавобгӯ буда, дар доираи меъри озодаву адолат ва баробарӣ қабул гардида, инкишоф ёбанд.

Рушди низоми ҳуқуқӣ аз ду омил асосӣ: яке, аз талаботҳои воқеии ҳаёти иҷтимоӣ ва дуюм аз фаъолияти самараноки ҳокимияти қонунгузорӣ вобастагӣ дорад. Ҳаёти иҷтимоии мардум аз талаботу ниёз ва муомилоте таркиб ёфтанд, ки қонеъ намудану мӯътадил чорӣ гаштани он танзимгарии ҳуқуқиро тақозо намуда, дар ин самт фаъолияти мақомоти қонунгузорӣ муҳим мебошад. Ҷомеа ва давлат дар навбати худ ба речаи қонуният, волоияти қонун, тартиботи ҳуқуқӣ, орому мӯътадил чорӣ гаштани муносибатҳо ҳавасманд буда, прокуратураро чун мақомот ташкил намуда, ба зиммаи он функцияи назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳоро вогузор намудааст. Барои дуруст ва саривақт иҷро намудани таъиноту вазифаҳои ба мақомоти прокуратура салоҳияти васеъ дода шуда, зимни ба ҳаёт татбиқ намудани он миёни прокурор ва объектҳои назорат муносибатҳои ҷамъиятӣ ба вуқӯъ мепайванданд, ки ниёз ба танзимгарии ҳуқуқӣ доранд. Ана ҳамин муноси-

батҳои ҷамъиятӣро ҳуқуқи прокурорӣ ба танзим мебарорад.

Соҳаи ҳуқуқ гуфта, маҷмӯи меъриҳои ҳуқуқиро меноманд, ки муносибатҳои сифатан яхелаи ҷамъиятӣро ба танзим дароварда, аз дигар соҳаҳо бо матлаб ва усули танзим фарқ мекунад. Матлаб ва усули танзим чун нишонаҳои асосии муайянкунандаи мафҳуми соҳаи ҳуқуқ шинохта шудааст [7; 4]. Муस्ताқилияти ҳар як соҳаи ҳуқуқ низ аз рӯи матлаб (предмет) ва усули (метод) ба танзимдарории ҳуқуқӣ муайян карда мешавад. Дар бораи соҳаи муस्ताқил эътироф шудани назорати прокурорӣ фикру андешаҳо то ба имрӯз гуногун боқӣ мондаанд. Дар адабиётҳо андешаҳои ибраз шуда буданд, ки мувофиқ ба он – гӯе соҳаи ҳуқуқи прокурорӣ матлаби батанзимдарории худро надошта, фаъолияти прокурор ва муносибатҳои ҳангоми назорат ба вуқӯъ меомадаро соҳаҳои дигари ҳуқуқ, ба монанди ҳуқуқи муҳофизатӣ ва ҷиноятӣ, ҳуқуқи муҳофизатӣ ва граждании ва ҳуқуқи маъмури ба танзим мебароварда бошанд [1; 10; 2, с. 13-14]. Чунин андешаву мавқеъ, имрӯз ба воқеияти ҳол, назария ва вазъи қонунгузори соҳа мувофиқат наменамояд ва манфиатбор ҳам нест. Бояд хотирнишон намуд, ки ҳанӯз солҳои 70-ми асри гузашта кӯшиши асоснок намудани эътирофи ҳуқуқи назорати прокурорӣ чун соҳаи муस्ताқили ҳуқуқ, карда шуда буд [5, с. 68-69; 11, с. 9-10; 6; 8]. Аз ин рӯ, имрӯз ҳуқуқи прокурориро чун соҳаи муस्ताқили ҳуқуқ арзёбӣ намудан, онро омӯختану тадқиқ намудан ба манфиати кор аст. Бинобар ин, мо чунин нишонаҳои асосии соҳаи ҳуқуқи прокурорӣ эътироф намудани маҷмӯи меъриҳои ҳуқуқие, ки муносибатҳои муайяни ҷамъиятӣро ба танзим мебарорад, пешниҳод ва мавриди таҳлилу омӯзиш қарор медиҳем.

Матлаби батанзимдарории ҳуқуқӣ.

Дар таъмин намудани волоияти қонун ва мустаҳкам намудани қонуният дар соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқ нақши назорати прокурорӣ калон буда, зимни амали намудани он муносибатҳои ҷамъиятӣ ба вукӯъ мепайванданд, ки танзими ҳуқуқиро талаб менамоянд. Ин пеш аз ҳама ҳамон муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошанд, ки ҳангоми назорати иҷроӣ қонун дар байни прокурор ва объектони назорат ба вучуд меоянд, тағйир меёбанд ва қатъ мегарданд.

Прокурор вазифадор аст, ки дар ҳудуди салоҳияташ назорати риояи дақиқ ва иҷроӣ яхелаи қонунҳоро дар фаъолияти вазоратҳо, кумитаву идораҳои давлатӣ, мақомотҳо, корхонаву муассисаҳо ва ташкилотҳо ба амал барорад. Барои иҷроӣ вазифаҳои қонун ба прокурор ҳуқуқ додааст, ки бо нишон додани шаҳодатномаи хизматиаш ба ҳудуди объектҳои дар боло номбаршуда ворид шуда, барои гузаронидани санҷиши иҷроӣ қонун ҳуҷжатҳои онҳоро талаб намояд, бо онҳо шинос шавад, аз шахси мансабдор ва ё шахрванд оид ба ҳолатҳои мушаххаси риояи қонун баёнот гирад ва баҳри ислоҳ намудани қонунвайронкунӣ дастур диҳад. Маъмурияти вазорату идораҳо, корхонаву муассисаҳо дар навбати худ уҳдадоранд, ки ҳамагуна талаботҳои қонунии прокурорро, аз он ҷумла саривақт ройгон додани ҳуҷжат, баёнот додан, баррасӣ намудани таклифу пешниҳодот ва дастури ӯро иҷро кунанд. Табодули баръакси ҷунин муносибат, яъне ҳуқуқи вазорату идораҳо ва уҳдадории прокурорҳо низ мавҷуд мебошад. Аз ҷумлаи уҳдадории прокурор, мисол оид ба қабул ва баррасӣ намудани аризаву шикоят, оид ба оғоз намудани таъкиботи қонунии шахси мансабдор ва ё шахс, оид ба назорати риояи ҳуқуқи вазифаҳои муқарраршудаи боздоштагон, маҳбусон, маҳкумшудагон ва шахсоне, ки дучори чораҳои маҷбурӣ шудаанд, мебошад. Ҳамин табодули ҳуқуқ ва уҳдадориҳо мазмуни муносибати ҷамъиятиро ташкил намуда, тавассути меъри ҳуқуқи прокурорӣ ба танзим дароварда шудааст. Ба ҳамин монанд му-

носибатҳои ҷамъиятӣ, ки дар байни прокурор ва субъектони дар боло номбаршуда ба вучуд меоянд, пеш аз ҳама, ва асосан тибқи қонунгузори соҳаи назорати прокурорӣ ба танзим дароварда шуда, ба сифати матлаби батанзимдарории ҳуқуқи прокурорӣ баромад менамояд. Ин муносибатҳои ҷамъиятӣ муносибатҳои ҳуқуқӣ буда, аз дигар муносибатҳо сифатан фарқ мекунанд.

Бояд қайд намуд, ки ба ҷузъ аз муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки ҳангоми назорати иҷроӣ қонун ба вучуд меоянд, муносибатҳои дигари сохторие мавҷуданд, ки ҳуқуқи назорати прокурорӣ онҳоро низ ба танзим мебарорад. Ба мисли, муносибатҳои, ки оид ба таъиноти давлатии мақомоти прокуратура, оид ба функцияи мақомоти прокуратура, оид ба принципҳои ташкил ва фаъолияти мақомоти прокуратура, низом ва сохтори прокуратура, салоҳият ва фаъолияти мақомоти прокуратура, фаъолияти прокурор дар муҳофизат, оид ба таъминоти кадрӣ, оид ба хизмат дар мақомоти прокуратура ва ғайра ба миён меоянд.

Оид ба мансубияти масалаҳои таъиноти давлатии мақомоти прокуратура, фаъолияти прокурор дар муҳофизат чинотӣ ба матлаби танзимгарии ҳуқуқи прокурорӣ андешаҳои дигар низ мавҷуд аст. Дар ҳақиқат, масалаи таъиноти давлатии мақомоти прокуратура, масалаи ҷои прокуратура миёни дигар мақомотҳои давлатӣ, принципҳои асосии ташкил ва фаъолияти мақомоти прокуратура ҷузъҳои таркибии матлаби умумии батанзимдарории ҳуқуқи конституционӣ низ мебошад. Аммо таъиноти конституционӣ, принципҳои ташкил ва фаъолияти мақомоти прокуратура, вазифаҳои он масалаҳои асосӣ буда, минбаъд маҳз тавассути меъриҳои ҳуқуқи прокурорӣ мушаххас ва инкишоф дода шуда, ба танзим дароварда шуда, ба ҳаёт татбиқ карда мешаванд. Аз ин рӯ, асосҳои конституционии назорати прокурорӣ барои ҳуқуқи назорати прокурорӣ сарчашма, манобеъ маҳсуб мешавад.

Дигар ин ки прокурор, бино ба иҷроӣ таъиноти давлатиаш – назорати иҷроӣ қонун, дар муносибатҳои муҳо-

фиавии ҷиноятӣ ба сифати иштирокчи ширкат намуда, функсияву салоҳияти ӯ аз ҷониби ҳуқуқи муҳофизаи ҷиноятӣ муқаррар карда шудааст (м. 36, 168, 279 КМЧ ҚТ). Дар ҳамин асос, таъкид бар он карда мешавад, ки муносибатҳои прокурор бо дигар иштирокчиён дар муҳофизаи ҷиноятӣ матлаби батанзимдарории ҳуқуқи муҳофизаи ҷиноятӣ буда, ҳуқуқи прокурорӣ дар ин ҷода матлаби батанзимдарории худро надорад. Оид ба ин андеша мавқеи мо чунин аст: ҳастӣ ва иштироки прокурорро дар муносибатҳои муҳофизаи ҷиноятӣ пеш аз ҳама муқаррароти қонуни соҳавии назорати прокурорӣ пешбинӣ намуда, муносибати прокурор бо дигарон оид ба предмети назорат ҳангоми таҳқиқ ва тафтиш, ваколатҳои прокурор оид ба додани розигӣ барои татбиқ намудани чораҳои пешгирӣ ва гузаронидани ҳаракатҳои тафтишӣ, тафтиши ҷиноят аз ҷониби прокуратура бо қонунгузории назорати прокурорӣ ба танзим дароварда шудааст.

Усули танзими ҳуқуқӣ. Нишонаи дигари ба сифати соҳаи ҳуқуқ эътироф намудани маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқиро усули танзими ҳуқуқии муносибатҳои муайян ташкил менамояд. Усули танзими ҳуқуқӣ гуфта, восита ва тарзҳои ҳуқуқиро меноманд, ки тавассути онҳо ба муносибатҳои ҷамъиятӣ таъсир расонида, онҳо ба низоми муайян дароварда мешаванд. Усули танзим аз рӯи чунин унсурҳои таркибӣ – сарчашмаи мустаҳкам намудани ҳуқуқ ва уҳдадорихо, мақоми байниҳамдигарии тарафҳои ин муносибат ва чораҳои таъсиррасонию тартиби татбиқ намудани онҳо, тавсиф карда мешавад.

Сарчашмаи мустаҳкам намудани меъёрҳои ҳуқуқӣ, ҳуқуқ ва уҳдадорихо. Таъинот, функсия, тартиби таъсис, вазифа, низом ва сохтори прокуратура, принципҳои ташкил ва фаъолияти прокуратура, ҳуқуқ ва уҳдадорихои субъекти муносибатҳои ҷамъиятӣ ҳангоми назорати иҷроӣ қонун пеш аз ҳама дар қонунгузории назорати прокурорӣ мустаҳкам карда шудааст. Яъне қонуни асосие, ки меъёрҳои ҳуқуқи назорати прокурорӣ дар он мустаҳкам шудаанд

муносибатҳои ҷамъиятиро ҳангоми фаъолияти онҳо ба танзим медиарорад, ин санади соҳавӣ – Қонуни конституционӣ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2005) мебошад. Фаъолияти прокурорро дар муҳофизаи ҷиноятӣ Кодекси муҳофизаи ҷиноятӣ низ ба танзим даровардааст. Вале прокурор, мақом ва таъиноти ӯро, функсияҳои ӯро, ҳуқуқ ва уҳдадорихои ӯро сараввал Қонуни конституционӣ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» муқаррар намудаасту минбаъд ӯ дар муҳофизаи ҷиноятӣ аз ҳолати ҳуқуқии прокурор чун иштирокчи муҳофизаи ҷиноятӣ (айбдоркунандаи давлатӣ) низ бархурдор шуда, тибқи тартиботи муҳофизаи амал менамояд. Вале ӯ дар муҳофизаи ҷиноятӣ ба сифати шахси мансабдори давлатӣ дар доираи салоҳияти прокурориаи айбдоркуниро аз номи давлат ба амал бароварда, айбдоркунандаи давлатӣ мебошад. Бо ба охир расидани муҳофизаи ҷиноятӣ ваколати прокурор ба итмом намерасад. Ӯ фаъолияти худро дар дигар самтҳо давом медиҳад.

Мақоми байниҳамдигарии тарафҳои ин муносибат. Муносибати байниҳамдигарии тарафҳои ҳангоми фаъолияти прокурорӣ тобишҳои гуногун дошта, дар ягон соҳаи ҳуқуқ бо чунин махсусият зоҳир намешавад. Субъектони ин муносибати ҳуқуқӣ бо ҳамдигар дар муносибати софи маъмурӣ, яъне ҳокимият ва тобеият қарор надоранд. Аз ҷониби дигар, агар мо ба меъёрҳои Қонуни конституционӣ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва амалияи назорати прокурорӣ таъна намуда, таҳлил намоем, муайян мешавад, ки дар ин муносибат баробарии том ва озодии комил низ дида намешавад. Махсусияти муносибатҳои маъмурӣ миёни прокурор ва объекти назорат дар он зоҳир мешавад, ки объекти назорат уҳдадор аст, ки талаботи прокурорро ҳатман баррасӣ намояд, вале метавонад қонеъ накунад. Хусусияти усули танзими ин муносибатҳо низ дар ҳамин ифода мешавад, ки ин ҷой кудрату тобеият нисбӣ зоҳир шуда, муносибатҳои байни прокурор ва объекти

назоратро дуруст ба танзим мебарорад ва намегузоранд, ки мустақилияти субъектони хоҷагидорӣ ва идоракунии поймол карда шавад.

Чораҳои таъсиррасонӣ ва тартиби татбиқ намудани онҳо. Унсурҳои сеюми тавсифи усули танзими муносибатҳои ҳуқуқии назорати прокурориро чораҳои ҳуқуқии таъсиррасонӣ ва тартиби татбиқ намудани онҳо ташкил менамояд. Ин чораҳоро махсус ҳуқуқи прокурорӣ пешниҳод намудааст, ки рафтори мӯътадили иштирокчиёни муносибати назорати прокурориро таъмин намуда, аз дигар чораҳо аз рӯи характер, намуд ва тартиби татбиқи онҳо фарқ менамояд. Пеш аз ҳама ба тариқи *фармоишӣ (императивӣ)* чораҳои ҳуқуқии танзимгароиро қонунгузории прокурорӣ муқаррар намудааст. Масалан, ваколатҳои прокурор оид ба ошкор ва муайян намудани қонунвайронкунӣ, чораҳои эътиноии прокурорӣ нисбат ба он (м. 23 Қонуни конституционӣ), ҳатмӣ будани иҷрои талаботи прокурор, оқибати ҳуқуқии иҷро накардани он (м. 8 Қонуни конституционӣ) ва ғайра. Сифати фармоишии чораҳои таъсиррасонии прокурорӣ *характери эътиноӣ* дошта, ба тариқи ҳатмӣ дида баромадани онро тақозо намуда, вале қонун намудани онро аз иродаи объекти назорат ва мақомоти босалоҳият вобаста менамояд.

Низоми қонунгузори назорати прокурорӣ чун нишонаи сеюми пазироии он ба ҳайси соҳаи мустақили ҳуқуқ ҳисоб мешавад. Бехуда нест, ки дар ин-

кишоф ёфтани низоми ҳуқуқӣ роли мақоми қонунгузорро алоҳида таъкид менамоянд [9, с. 9-13]. Дар соҳаи прокуратура санадҳои меъёрии ҳуқуқие қабул карда шудааст, ки маҷмӯи онҳо мазмуни низоми қонунгузори прокурориро дар бар гирифта, дар ба танзим даровардани муносибатҳои ҷамъиятӣ оид ба фаъолияти прокурорӣ нақши асосӣ дорад. Ин санадҳо аз меъёрҳои ҳуқуқӣ, ки онҳо ба соҳаҳои ҳуқуқи прокурорӣ (ба мисли назорати умумӣ, назорати фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, таҳқиқ ва тафтиш, иштироки прокурор дар суд) муттаҳид шудаанд, иборат мебошанд. Меъёрҳои ҳуқуқи назорати прокурорӣ сохтори дохилии худро дошта, аз гипотеза, диспозитсия ва санксия таркиб ёфтаанд.

Ташаккул ва инкишофи қонунгузорӣ қисми қудонашавандаи чараҳои инкишофи соҳаи ҳуқуқ аст. Ҳуқуқи позитивии давлат дар шакли санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мавҷуд буда, вобаста ба талаботҳои ҷомеа аз тарафи субъектони ҳуқуқэҷодкунӣ қабул карда мешаванд ва онҳо тақдир дода мешаванд.

Ҳамин тариқ, дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ вобаста ба зарурияти ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоиву иқтисодии давлатамон санадҳои меъёрии ҳуқуқие қабул карда шудаанд, ки зербинои қонунгузори соҳаи назорати прокурориро ташкил намуда, имрӯз вай шуруъ аз меъёрҳои конституционӣ то санадҳои зерқонуниро фаро гирифта, назорати прокурориро ҳамчун фаъолияти мустақили давлатӣ ва чун соҳаи мустақили ҳуқуқ муаррифӣ менамояд.

Адабиёт:

1. Алексеев С.С. Общая теория социалистического права (Курс лекции). – Вып. 1. – Свердловск, 1963. – 295 с.
2. Козлов А.Ф. Прокурорский надзор в Российской Федерации. Общая часть: Учебное пособие. – Екатеринбург: Изд-во Государственной юридической академии, 1994. – С. 13-14.
3. Курс советского уголовного процесса / Зери таҳрири А.Д. Бойков и И.И. Карпец. – М., 1989.
4. Марченко М.Н. Теория государства и права. – М., 1996.
5. Мелкумов В.Г. Советская прокуратура и проблемы общего надзора: дисс. ...д-ра юрид. наук. – Душанбе, 1971. – С. 68-69.
6. Раджабов С.А. Рецензии на первый учебник по прокурорскому надзору в СССР // Советское государство и право. – 1967. – № 4.

7. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи ҳуқуқ ва давлат. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни факултаи ҳуқуқшиносӣ. Нашри 2-юм. – Душанбе, 2002.
8. Тадевосян В.С. Прокурорский надзор в системе советского права / Социалистическая законность. – 1958. – № 1.
9. Холиқзода А.Ғ. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ». – Душанбе, 2017. – С. 9-13.
10. Шаргородский М.Д. Вопросы теории права. – М., 1961. – 356 с.
11. Шебанов А.Ф. Система советского социалистического права. – М., 1961. – С. 9-10.

НАҚШИ ОДАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ИСТИФОДАБАРИИ ОБҲОИ ФАРОМАРЗӢ**Рачабов М.Н.,**

мудири кафедраи ҳуқуқи байналмилалии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.х., дотсент
E-mail: rajabov.m.1973@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.10 – ҳуқуқи байналмилалӣ; ҳуқуқи аврупо

Фиишурда: Дар мақола нақши одатҳои байналмилалӣ дар танзими ҳуқуқи истифодабарии обҳои фаромарзӣ баррасӣ шуда, хусусиятҳо ва мақоми онҳо дар низоми сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалии обӣ нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: обҳои фаромарзӣ, одатҳои байналмилалӣ, танзими ҳуқуқи истифодабарӣ.

РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОБЫЧАЕВ В ПРАВОВОМ РЕГУЛИРОВАНИИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРАНСГРАНИЧНЫХ ВОД**Раджабов М.Н.,**

заведующий кафедрой международного права юридического факультета Таджикского национального университета, к.ю.н., доцент
E-mail: rajabov.m.1973@mail.ru

Научная специальность: 12.00.10 – международное право; европейское право

Аннотация: В статье анализируется роль международных обычаев в правовом регулировании использования трансграничных вод, указывается характер и их место в системе источников международного водного права.

Ключевые слова: трансграничные воды, международные обычаи, правовое регулирование использования.

THE ROLE OF INTERNATIONAL CUSTOMS IN THE LEGAL REGULATION OF USING OF THE TRANSBOUNDARY WATERS**Rajabov M.N.,**

The Head of the Department of International Law of the Law faculty of the Tajik National University, candidate of legal science, docent
E-mail: rajabov.m.1973@mail.ru

Scientific specialties: 12.00.10 – international law; european law

Annotation: The article analyzes the role of International customs in the legal regulation of using of the transboundary waters, the character and their place in the system of sources of international water law.

Keywords: transboundary waters, International customs, legal regulation of using.

Одати байналмилалӣ дар низоми сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ

мақоми хоса ва аз нигоҳи пайдоиш нахустинро ишғолд менамояд. Мафҳуми

одати байналмилалӣ дар моддаи 38-и Статути суди байналмилалии Созмони Милали Муттаҳид дар чунин шакл пешниҳод шудааст:

«одати байналмилалӣ ҳамчун исботи амалияи умумӣ, ки ба сифати меъёри ҳуқуқӣ эътироф шудааст», фаҳмида мешавад.

Дар Статути Суди байналмилалии Созмони Милали Муттаҳид ба одати байналмилалӣ ду аломат – натиҷа ё исботи амалияи умумӣ, баъдан пазируфтани ба сифати меъёри ҳуқуқ ишора шудааст, вале то имрӯз дар илм назари ягона ибраз нашудааст. Чунончӣ дар тадқиқоти А.М. Мирзоев одати байналмилалӣ ва меъёри одати байналмилалӣ ҷудонопазир истифода ва дар чунин шакл мафҳум пешниҳод шудааст: «Меъёрҳои одатии ҳуқуқи байналмилалии обӣ дар асоси таҷрибаи дурудароз ва тақроршавандаи давлатҳо, ки бо эътирофи ҳатмигии ҳуқуқии онҳо ба охир мерасад, ба вучуд меояд» [6, с. 26].

Одати байналмилалиро ба ҳайси сарчашмаи ҳуқуқи байналмилалӣ дар асоси се аломат С.В. Черниченко пазируфтааст: 1) эътирофи умумӣ; 2) татбиқи пайвастагӣ; 3) эътирофи ҳатмии қоидаи рафтор ба ҳайси уҳдадорӣ ҳуқуқӣ (*opinion juris*) [3, с. 83]. Ба андешаи А.Я.Капустин мавҷудияти одати байналмилалӣ ба ҳайси сарчашмаи ҳуқуқи байналмилалӣ дар тавсифи таҷриба бо эътирофи умум, яхела, доимӣ, қувваи ҳатмии ҳуқуқӣ баҳогузори мешавад [4, с. 72-73]. Ушаков Н.А. одати байналмилалиро дар се аломат – таҷриба, таҷассуми таҷриба дар рафтори муайяну ҳолати яхела, пазирии умуму тақроршавии қоидаи рафтор дорои қувваи ҳатмии ҳуқуқ нишон додаст [7, с. 22]. Лукашук И.И. дар он андеша аст, ки меъёри одатӣ дар ҳуқуқи байналмилалии мусир ба ду навъ тақсим мешавад. Якум, анъанавӣ, ки дар натиҷаи таҷриба ташаккул ёфтани қоидаҳои рафтори нонавишта, ки дорои эътирофи ҳатмигии ҳуқуқ аст. Дуюм, навъи нав, ки он аз меъёрҳои, ки ташкили онҳо на аз таҷрибаи дурудароз, балки эътирофи чунин қоидаи рафтор, дар ин ё он санад сабт меёбад [2, с. 105].

Ба андешаи профессор Г.С. Стародубцев одати байналмилалӣ созишномаи хомушонои субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад, ки барқарор, тағйир ва иваз кардани ҳуқуқи уҳдадорӣ тарафайнро ба вучуд меорад [5, с. 17].

Воқеан, одати байналмилалӣ дар низоми сарчашмаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар радифи шартномаи байналмилалӣ пазируфта шуда дар танзими муносибатҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ истисно нагаштааст. Зеро аз нигоҳи таърих пайдоиши одати байналмилалӣ дар муносибат ва тақроршавии амали кишварҳо вобаста аст. Гарчӣ дар таҷрибаи байналмилалӣ ташаккули меъёрҳои одати байналмилалӣ чун қоидаи рафтор марҳила ба марҳила сурат гирифтааст. Умумияти одати байналмилалӣ бо шартномаи байналмилалӣ дар он аст, ки ҳарду аз танзими муносибатҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ истисно нестанд. Баъдан ташаккули одати байналмилалӣ ва шартномаи байналмилалӣ дар асоси рафтори субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ифода ёфтааст. Инчунин вайрон кардан ё иҷро накардани муқаррароти меъёрҳои одати байналмилалӣ ва шартномаи байналмилалӣ чун ҳуқуқвайронкунии байналмилалӣ баҳогузори қарда мешаваду нисбати он ҷавобгарии байналмилалӣ-ҳуқуқӣ татбиқ қарда мешавад. Тафовути одати байналмилалӣ аз шартномаи байналмилалӣ иборат аз инҳо мебошад. Аввало, одати байналмилалӣ дар асоси эътироф, шартнома дар асоси созиш пайдо мешавад, гарчӣ дар эътирофу созиш нақши асосиро ирода ё рафтори субъект мебошад. Баъдан, аз нигоҳи шакл, одати байналмилалӣ асосан дар шакли нонавишта ва шартномаи байналмилалӣ одатан дар шакли хаттӣ ифода меёбад. Гарчи дар амалияи байналмилалӣ одатҳои байналмилалие мавҷуд аст, ки дар асоси шартномаи байналмилалӣ арзи вучуд қардаанд. Мисол, кишвар иштирокчии шартномаи байналмилалӣ нест, вале муқаррароти онро ҳамчун қоидаи рафтори ҳатмӣ ё одати байналмилалӣ эътироф қардааст ва иҷро мекунад. Тартиби иҷро кардани муқаррароти иҷроии шартномаи байналмилалӣ дар худи

он пешбинӣ ва назораташ ба роҳ монда мешавад. Одати байналмилалӣ чунин ҳолатро муайян ва пешбинӣ намесозад, Вале иҷрои он аз ҷониби субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ногузир аст. Одати байналмилалӣ одатан ба универсалӣ ва минтақавӣ навъбандӣ мегардад, вале ба ҳеҷ вачҳ одати байналмилалӣ ду тарафа намешавад. Чунин вазъ ба шартномаи байналмилалӣ ҷавобгӯ нест. Одати байналмилалӣ бо як ном дар низоми ҳуқуқи байналмилалӣ истифода мешавад, вале шартномаи байналмилалӣ бо номҳои гуногун дар танзими муносибатҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ ширкат менамоянд. Ҳамин тариқ, одати байналмилалӣ – ин санади ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад дар асоси таҷриба, муносибат ва рафтори субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ бо эътироф онҳо арзи вучуд кардааст, ки пайваста якранг тақрор ва дар танзими муносибатҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ ширкат намуда ва ба ҳайси меъёри умумии ҳуқуқи байналмилалӣ қабул шудааст. Барои одати ҳуқуқи байналмилалӣ доштани аломатҳои зайл ногузир аст:

1) Пайдоиш дар асоси муносибат, таҷриба ва рафтори субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ;

2) Пайваста ва якранг тақроршавӣ;

3) Танзими муносибатҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ;

4) Эътироф ба ҳайси меъёри ҳуқуқи байналмилалӣ.

Дар ҳуқуқи байналмилалии обӣ одати байналмилалӣ дар танзими муносибатҳои обҳои фаромарзӣ нақши муассир доранд ва васеъ истифода мешаванд.

Мисол, баҳри Каспий то шикасти давлати шӯравӣ тибқи шартнома байни ИЧШС ва Эрон ба истифодаи муштараки онҳо таалуқ дошт ва дар асоси меъёри шартномавӣ-ҳуқуқӣ танзим мешуд. Баъди шикаст, он қисмати баҳр, ки ба Руссия ва Эрон таалуқ дошт тибқи шартномаи басташудаи байни ИЧШС ва Эрон то имрӯз дар асоси падидаи ҳуқуққабулкунӣ танзим мегардад. Вале шикасти ИЧШС доираи истифодабарандагони баҳри Каспиро васеъ кард ва ба он Ҷумҳуриҳои Қазоқистон, Озёрбойҷон ва Туркменистон шомил шу-

данд. Он қисмат ё минтақаҳои баҳри Каспӣ, ки ба чор кишвар Руссия, Озёрбойҷон, Қазоқистон ва Туркменистон таалуқ доранд дар асоси одати байналмилалӣ муносибати байни онҳо танзим карда мешавад [1, с. 20-21].

Воқеан амалияи байналмилалӣ ҳолатҳои меҳнӣ меҳнад, ки ташкилшавии меъёрҳои одати байналмилалӣ дар асоси шартномаи байналмилалӣ ё баръакс меъёри одатӣ-ҳуқуқӣ ба меъёри шартномаи байналмилалӣ табдил ёфтаанд. Мисол, бо сабабҳои таърихӣ ва сиёсӣ яке аз давлатҳои назди соҳили дарёи Дунай-Олмон то соли 1999 дар шартномаи байналмилалии амалкунанда вобаста ба танзими киштигардӣ дар ин дарё ширкат намеварзид, вале бо вучуди ин, киштигардии байналмилалӣ дар қитъаи ба Олмон таалуқдоштаи дарёи Дунай дар асоси меъёрҳои мувофиқ ба меъёрҳои шартномавӣ амалӣ карда мешуд ва ба дараҷаи муайян аз ҷониби Олмон ба ҳайси меъёри одатӣ-ҳуқуқӣ эътироф карда мешуданд [6, с. 27].

Имрӯз нақши одатҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ дар танзими обҳои фаромарзӣ коҳиш нагаштанд ва аз ин нигоҳ дар як қатор санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ мустаҳкам карда шудаанд, ки дар ин бахш кодификатсияи илмӣ (ғайрирасмӣ) ва расмӣ анҷом дода шудааст. Дар анҷом додани кодификатсияи ғайрирасмии меъёрҳои одати байналмилалӣ дар танзими обҳои фаромарзӣ нақши асосиро Институти ҳуқуқи байналмилалӣ ва Ассотсиатсияи ҳуқуқи байналмилалӣ соҳиб аст. Чунончӣ, Ассотсиатсияи ҳуқуқии байналмилалӣ соли 1966 Қоидаҳои Хелсинки «Қоидаҳои истифодабарии оби дарёҳои байналмилалӣ»-ро қабул кард, ки аз 6 боб, 37 модда ва замима иборат аст.

Дар Қоидаҳои Хелсинк таваҷҷуҳи нав оид ба истифодаи сарватҳои обҳои ошомиданӣ бо номи «истифодаи адолатнокии обҳои фаромарзӣ дар ҳавз» истифода шуд, ки мазмунаш дар он ифода мегашт, ки ҳар як кишвари соҳиби ҳавз ҳуқуқ дошт, ки дар ҳудуди қитъаи дарё, ки ба он таалуқ дорад, саҳми хешро дар оби дарёи фаромарзӣ

оқилона ва адолатнок истифода намояд. Соли 2004 Ассосиатсияи ҳуқуқи байналмилалӣ Қоидаҳои Берлинро дар асоси рушд кардани ҳуқуқи байналмилалии обӣ таҳия ва қабул карданд, ки ин ҳуҷҷати байналмилалӣ на танҳо дар худ меъёрҳои одатӣ-ҳуқуқӣ ва шартномавӣ-ҳуқуқиро дар танзими муносибатҳои обҳои фаромарзӣ, балки якқаттор нави-гарихоро дар баҳши ҳифзи экологӣ, ҳуқуқи башардустӣ, ҳимояи ҳуқуқ ва озодии асосии инсон ҷо кардааст, ки он маҷмуаи нави қоидаҳои идоракунии сарватҳои обиро ба вучуд овардааст. Воқеан бо рушди муносибатҳои байналмилалии обӣ дар санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ як қаттор меъёрҳои одатҳои ҳуқуқи байналмилалӣ таҷассуми хешро ёфтаанд. Чунончӣ:

- қоидаҳо дар бораи ҳуқуқи ҳар як давлати наздизоҳил ба ҳиссаи адолатнок ва бохирадона ҷиҳати истифодабарии дарёҳои байналмилалӣ;

- оид ба уҳдадорӣ ҳар як давлат ҷиҳати пешакӣ пешниҳод намудани хабар дар бораи корҳои банақшагирифта дар қитъаи ба вай таалуқдоштаи дарёи байналмилалӣ;

- принсипи озодии киштигардӣ дар дарёҳои байналмилалӣ барои давлатҳои наздизоҳил ва ва ғайра [6, с. 28].

Ҳамин тариқ, одатҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқи байналмилалии обӣ то имрӯз мавқеи устуворро дар танзими муносибатҳои обҳои фаромарзӣ доро мебошанд ва дар он масоилҳое, ки дар танзими онҳо ширкати меъёрҳои шартномавӣ-ҳуқуқӣ канор мондааст ё ба вуқӯъ наомадааст, меъёрҳои одати ҳуқуқӣ дар танзими онҳо нақши марказиро ишғол мекунад. Меъёрҳои одати ҳуқуқӣ дар танзими обҳои фаромарзӣ вобаста ба доираи амал дар сатҳи ҷаҳонӣ ва минтақавӣ роҳандозӣ карда мешаванд ва аз нигоҳи навъ навъҳои анъанавӣ, яъне меъёри умумии ҳуқуқи байналмилалӣ ва навъи меъёри ҳуқуқи байналмилалие, ки дар шартномаи байналмилалӣ ё қарори созмонҳои байналмилалӣ ташаккулёфта, вале барои кишварҳое, ки иштирокчиин санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ нестанд ба ҳайси меъёри одатӣ-ҳуқуқӣ эътирофро талабгор аст.

Амалияи байналмилалӣ ташаккулёбии меъёрҳои одати байналмилалиро дар асоси таҷрибаи муқаррари байналмилалӣ ва таҷрибаи шартномавии кишварҳо медонад, ки чунин ҳолат табиист ба табдилгардии меъёрҳои одати байналмилалӣ ба меъёрҳои шартномави байналмилалӣ ногузир мебошад.

Адабиёт:

1. Ильин Ю.Д. Международное публичное право. Лекции. – М.: Юрист, 2005. – 206 с.
2. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: Учебник. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – 410 с.
3. Международное право: Учебник / Под ред. А.А.Ковалев, С.В.Черниченко. – М.: Омега-Л, 2006. – 832 с.
4. Международное право: учебник / Под ред. А.Я. Капустина. – М.: Гардарики, 2008. – 617 с.
5. Международное право: учебник / Отв. ред. д.ю.н., проф. Г.С. Стародубцев. – М.: ПРИОР: ИНФРА -М., 2015. – 416 с.
6. Мирзоев А.М. Ҳуқуқи байналмилалии обӣ: Воситаи таълимӣ. – Душанбе, 2016. – 120 с.
7. Ушаков Н.А. Международное право: учебник. – М.: Юрист, 2000. – 301 с.

ЛИЧНЫЕ НЕИМУЩЕСТВЕННЫЕ ПРАВА НЕДЕЕСПОСОБНЫХ И ОГРАНИЧЕННО ДЕЕСПОСОБНЫХ ЛИЦ: ТЕОРЕТИЧЕСКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ**Курбонализода Н.Ш.,**доцент кафедры гражданского права юридического факультета ТНУ, кандидат юридических наук
E-mail: Nurullo1988@inbox.ru**Научная специальность:** 12.00.03 – гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право**Научный руководитель:** Гаюров Ш.К., доктор юридических наук, профессор**Рецензент:** Курбонов К.Б., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы личных неимущественных прав недееспособных и ограниченно дееспособных лиц, анализируются гражданское законодательство и доктринальные основы и в конце предлагаются пути решения существующих проблем по данному вопросу.

Ключевые слова: личные неимущественные права, недееспособный, ограниченно дееспособные лица, осуществление, защита, личность, моральный вред, компенсация.

ҲУҚУҚҲОИ ШАҲСИИ ҒАЙРИМОЛУМУЛКИИ ШАҲСОНИ ҒАЙРИ ҚОБИЛИ АМАЛ ВА ҚОБИЛИЯТИ АМАЛАШОН МАҲДУД: ТАҲЛИЛИ НАЗАРИЯВӢ-ҲУҚУҚӢ**Курбонализода Н.Ш.,**дотсенти кафедраи ҳуқуқи граждании факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ
E-mail: Nurullo1988@inbox.ru**Ихтисоси илмӣ:** 12.00.03 – ҳуқуқи граждани; ҳуқуқи соҳибқорӣ; ҳуқуқи оилавӣ; ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ**Роҳбари илмӣ:** Гаюров Ш.К., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор**Муқарриз:** Курбонов Қ.Б., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда. Дар мақола баъзе мушкилоти ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулкии шахсони ғайри қобили амал ва қобилияти амалашон маҳдуд баррасӣ шудааст. Қонунгузори граждани ва назарияҳои илмӣ таҳлил гардида, дар фарҷом роҳҳои ҳалли мушкилоти мавҷуда пешкаш шудааст.

Калидвожаҳо: Ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулкӣ, шахсони ғайри қобили амал ва қобилияти амалашон маҳдуд, амалисозӣ, Ҳимоя, шахсият, зарари маънавӣ, ҷуброн.

PERSONAL NON-PROPERTY RIGHTS OF INCOMPETENT AND LIMITEDLY CAPABLE PERSONS: THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS**Kurbonalizoda N.Sh.,**Assistance Professor of Department of Civil Law of the Law Faculty, Tajik National University, Candidate of Legal Sciences
E-mail: Nurullo1988@inbox.ru

Scientific Specialty: 12.00.03 – civil law; entrepreneurial law; family law; international private law

Research supervisor: Gayurov Sh.K., doctor of Legal Sciences, Professor

Reviewer: Kurbonov K.B., Candidate of Legal Sciences, Assistance Professor

Annotation. In the article the problems of personal non-property rights of incompetent and limitedly capable persons are examined, civil legislation and doctrinal bases are analyzed and at the end ways of solving existing problems on this issue are proposed.

Keywords: Personal Non-Property Rights, Incompetent, Severally Competent Persons, Exercise, Protection, Personality, Moral Damage, Compensation.

В научной литературе проблематика, касаемая личных неимущественных прав человека, их видов и особенностей, способы их закрепления и осуществления, а также их охрана и защита подробно изучены. Наряду с этим данный вопрос также регулируется со стороны гражданского законодательства. Статья 1 ГК РТ, устанавливая положение об отношениях, которые регулируются гражданским законодательством, в пункте 2 части 3 указанной статьи предусматривает, что отношения, которые связаны с реализацией и защитой неотчуждаемых прав и свобод человека, а также и других нематериальных благ, т. е. личные неимущественные отношения, не связанные с имущественными, регулируются исключительно гражданским законодательством. Рассматривая вопрос о нематериальных благах, под которыми понимаются блага неимущественного характера, не обладающие экономической сущностью, т. е. блага, не имеющие стоимостного выражения, необходимо отметить, что статья 140 ГК РТ устанавливает норму о видах объектов гражданских прав, которые делит на имущественные и личные неимущественные блага, и права. Таким образом, часть 3 указанной статьи устанавливает, что к данной группе, т. е. «к личным неимущественным благам и правам относятся жизнь, здоровье, достоинство личности, честь, доброе имя, деловая репутация, неприкосновенность частной жизни, личная и семейная тайна, право на имя, право на авторство, право на непри-

косновенность произведения и другие нематериальные блага и права».

Помимо этого, необходимо отметить, что личные неимущественные блага и права обладают такими основными признаками, как отсутствие материального содержания, неотделимость от субъекта, индивидуализирование личности правообладателя, о чем свидетельствует часть 3 статьи 141 ГК РТ.

Итак, права, которые направлены на обеспечение осуществления и защиты нематериальных благ, делятся на такие группы, как: 1. Права, которые обеспечивают физическое, а также психологическое благополучие лица, к которым можно отнести право на жизнь, право на здоровье, право на физическую и психологическую неприкосновенность, право на благоприятную окружающую среду. В качестве 2 группы могут выступать права, которые способствуют индивидуализации лица, к которым можно отнести право на имя, право на отчество, право на фамилию, право на внешний облик, право на честь, право на достоинство, право на деловую репутацию. В качестве последней группы выступают права, которые обеспечивают независимость личности в социуме, например, право на неприкосновенность жилища, право на тайну телефонных разговоров, права на неприкосновенность частной жизни. Таким образом, свидетельством вышеизложенному выступает часть 1 статьи 170 ГК РТ, которая определяет перечень нематериальных благ.

В качестве яркого примера вышеизложенному выступает статья 5 Конституции РТ, которая, провозгласив жизнь, честь, достоинство человека высшей ценностью, использует всевозможные механизмы по их защите и охране. Как указывает Диноршоев А.М.: «Конституция Республики Таджикистан, объявив неприкосновенными личность, жилище, тайну переписки и др., наравне с этим определила в отраслевых законах административное, гражданское и уголовное наказание за нарушение неприкосновенности жилья, личности, чести и достоинства, переписки и свободы совести, то есть под угрозой наказания удерживает всех, как отдельных лиц, так и государственные органы, от определенных действий, посягающих на признание прав и свобод, что является одним из необходимых ограничений свободы от неуместных действий» [1].

Рассматривая вопрос о защите данных прав, мы считаем, что одним из способов их защиты является компенсация морального вреда. Рассматривая вопрос о моральной компенсации вреда, статья 171 ГК РТ устанавливает, что в случае причинения гражданину морального вреда действиями, которые нарушают его личные неимущественные права либо посягают на принадлежащие ему другие нематериальные блага, суд вправе возложить на нарушителя обязанность денежной компенсации. В процессе определения размера компенсации морального вреда суд берет во внимание степень вины нарушителя, а также иные обстоятельства, к которым должно быть уделено должное внимание. Помимо этого, данная статья устанавливает, что суд обязан также учесть степень физических и нравственных страданий, которые связаны с лицом, которому причинен вред.

Кроме данной нормы, статья 172 устанавливает, что лицо, чьи личные неимущественные права были нарушены, имеет право на возмещение морального вреда. Обоснованием вышеизложенному служит статья 33 Декларации прав и свобод человека, которая гласит, что «права жертв преступлений и злоупотребления

властью охраняются законом. Государство обеспечивает им доступ к правосудию и скорейшую компенсацию за причиненный ущерб».

Рассматривая вопрос об особенностях гражданско-правового положения лиц, признанных недееспособными либо ограниченно дееспособными, необходимо отметить, что понятия невменяемости, недееспособности и ограниченной дееспособности в первую очередь связаны с основными правами и свободами человека. Проблематика правовой оценки данных понятий всегда была актуальной в процессе правоприменительной практики любого современного государства. Необходимо отметить, что в настоящее время не только гражданское законодательство, но и уголовное также рассматривает и изучает вопросы, касаемые данной проблемы. Понятие душевного заболевания уголовным правом заменено термином психическое расстройство, под которым понимается «неспособность лица понимать значение своих действий (бездействия), руководить ими, контролировать и осознавать последствия своего поведения» [2]. Вместе с тем, анализируя уголовное законодательство, необходимо отметить, что данная отрасль, в отличие от гражданского и семейного, употребляет такие понятия, как «слабость» и «иные психические заболевания».

Вопросами дееспособности и оснований признания лица недееспособным были заинтересованы еще ученые римского права. В литературе сообщается, что полностью дееспособными считались те лица, которые обладали двумя основными правами: во-первых, правом заключать брак и создавать семью; во-вторых, правом участвовать в имущественных правоотношениях. Другим интересным фактом является то, что одним из оснований ограничения дееспособности лица в римском праве выступал факт унижения чести и достоинства кого-либо [3].

В силу болезни, по причине наличия расстройства психики, либо в связи с достижением определенного возраста человек может утратить способность руководить, осознавать и понимать сущность и

значение своих действий, вследствие чего и может быть признан недееспособным, поскольку недееспособным лицом признается человек, который не способен понимать и осознавать значение своих действий, а также руководить ими.

Состояние психического здоровья лица выступает в качестве одного из основных факторов, оказывающих влияние на гражданскую правосубъектность физических лиц, поскольку именно данное обстоятельство традиционно обуславливает причину признания лица недееспособным, либо ограниченно дееспособным.

Статья 22 Гражданского кодекса Республики Таджикистан устанавливает норму, в соответствии с которой дееспособность является способностью лица своими действиями приобретать и осуществлять гражданские права, создавать для себя гражданские обязанности и исполнять их. В полном объеме дееспособность возникает с наступлением совершеннолетия, то есть по достижении восемнадцатилетнего возраста. Касаясь вопроса об ограничении правоспособности, то часть 1 статьи 23 указанного акта устанавливает, что ограничение дееспособности допускается только в случаях и в порядке, установленных законом.

Таким образом, наличие у лица психического расстройства, которое значительно ограничивает уровень его социального привыкания, при этом лишает его возможности понимать значение своих действий, либо руководить ими, служит основанием для его признания недееспособным.

Что же касается вопроса об ограничении дееспособности, то статья 31 ГК РТ устанавливает, что лицо, которое вследствие «злоупотребления спиртными напитками, наркотическими средствами, сильнодействующими или другими одурманивающими веществами ставит себя или свою семью в тяжелое материальное положение, может быть ограничен судом в дееспособности в порядке, установленном гражданским процессуальным законодательством». В этом случае данное лицо вправе самостоятельно совершать мелкие

бытовые сделки, при том, что над ним устанавливается попечительство. Кроме того, часть 2 статьи 35 ГК РТ устанавливает, что «суд обязан в течение трех дней со времени вступления в законную силу решения о признании гражданина недееспособным или об ограничении его дееспособности сообщить об этом органу опеки и попечительства по месту жительства такого гражданина для установления над ним опеки или попечительства».

Таким образом, рассматривая вопрос о личных неимущественных правах недееспособных и ограниченно дееспособных лиц, необходимо отметить о том, что в соответствии со статьей 170 ГК РТ, наряду с другими гражданами данные лица также обладают субъективными правами, такими как право на жизнь и здоровье, достоинство личности, личную неприкосновенность, честь и доброе имя, деловую репутацию, неприкосновенность частной жизни, личную и семейную тайну, прав свободное передвижения, выбора места пребывания и жительства, право на имя, право на авторство, иные личные неимущественные права, которые принадлежат им с момента рождения. Единственное ограничение касательно данного вопроса заключается в том, что они не имеют право самостоятельно осуществить или защищать свои личные неимущественные права. В соответствии с гражданским законодательством от имени недееспособных и ограниченно дееспособных лиц защита и охрана их прав и свобод, а также законных интересов осуществляют их законные представители, т. е. их опекуны или попечители. Также необходимо отметить, что гражданское законодательство предусматривает личные права даже в отношении умершего человека, свидетелем чему выступает статья 170 ГК РТ, которая устанавливает, что «в случаях и в порядке, предусмотренных законом, личные неимущественные права и другие нематериальные блага, принадлежавшие умершему, могут осуществляться и защищаться другими лицами, в том числе наследниками правообладателя».

Кроме того, личные неимущественные права недееспособных и ограниченно дееспособных лиц защищаются в соответствии с гражданским законодательством также на основе статьи 171 названного нормативного акта, который определяет, что если гражданину причинен моральный вред (физические и нравственные страдания) действиями, нарушающими его личные неимущественные права либо посягающими на принадлежащие гражданину другие нематериальные блага, а также в других случаях, предусмотренных законом, суд может возложить на нарушителя обязанность денежной компенсации указанного вреда. При определении размера компенсации морального вреда суд принимает во внимание степень вины нарушителя и иные заслуживающие внимания обстоятельства. Суд должен также учитывать степень физических и нравственных страданий, связанных с индивидуальными особенностями лица, которому причинен вред.

Специфика нарушения личных неимущественных прав недееспособных и ограниченно дееспособных лиц заключается лишь в том, что в результате нарушения их прав в основном страдают их близкие люди (члены семьи, дети супруги и т. д.), поскольку, например, недееспособный гражданин в силу своего психического состояния не осознает и не понимает суть и значение оскорбления, и тем более не имеет возможности их защитить. Кроме того, оскорбление недееспособных лиц также влияет на снижение авторитета определенной семье в обществе. В данном случае в качестве основной жертвы выступают его родственники и члены семьи, которые в первую очередь испытывают

нравственное унижение и страдание. Таким образом, с учетом вышесказанного считаем необходимым дополнить статью 171 ГК РТ отдельным пунктом, который бы устанавливал следующее: «Члены семьи и другие близкие родственники недееспособных и ограниченно дееспособных лиц, чьи личные неимущественные права были нарушены, имеют право обратиться в суд с требованием о компенсации морального вреда за нарушение их личных неимущественных прав».

Республика Таджикистан, будучи демократическим и правовым государством, в статье 1 своей Конституции провозгласила себя также и социальной республикой, основополагающей задачей которой является создание необходимых условий, обеспечивающих достойную жизнь и свободное развитие каждого человека. Помимо этого, на основе статьи 5 указанного акта человек, его права и свободы признаны высшей ценностью, защита и охрана которых составляют основную группу обязанностей, возложенных на государство. Как отмечает Саидов И.И., личность – это любое физическое лицо, которое государство обязано защищать не зависимо от любых обстоятельств, в том числе и состояния его дееспособности [4]. На этой основе мы делаем вывод о том, что каждое лицо, каждый человек, независимо от каких-либо отличий, в том числе и своего психического состояния, фактора его недееспособности, либо ограничения дееспособности, представляет собой ценность для государства, обладает правами и свободами и имеет право на достойный уровень жизни, и, равно как другие члены общества, находится под его защитой и опекой.

Литература:

1. Конституция Республики Таджикистан.
2. Гражданский кодекс Республики Таджикистан. – Ч. 1.
3. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод.
4. Диноршоев, А.М. Права человека. Учебное пособие. – Душанбе, 2010.
5. Ермакова, Е.П. Гражданское и гражданское процессуальное право в России и зарубежных странах. Тенденции развития и перемены. – М.: МАКС Прес., 2011. – С. 111.
6. Махмудов, М.А., Менглиев, Ш.М. Римское частное право (на тадж. яз). – Душанбе,

2004. – С. 5-26.

7. Саидов, И.И. Развитие личных и политических прав человека в Таджикистане: историко-правовой и общетеоретический анализ. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Душанбе, 2015. – С. 22-23.

**АСОСҶОИ КОНСЕРТУАЛИИ ЧИНОЯТҶО МУҚОБИЛИ МАНФИАТҶОИ
ХИЗМАТ ДАР КОРҶОНАҶОИ ТИЧОРАТӢ****Назаров А.К.,**

мудири кафедраи криминалистика ва
фаъолияти экспертизаи судии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
E-mail: avazjonn@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.08 – ҳуқуқи ҷиноятӣ ва криминалогия; ҳуқуқи иҷроӣ ҷазои
ҷиноятӣ

Муқарриз: Шарипов Т.Ш., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Ҷишурда. Дар мақола асосҳои концептуалии ҷиноятҳои муқобили манфиатҳои хизмат дар корхонаҳои тиҷоратӣ таҳлил шудааст. Муаллиф объекти ҷинояти мазкурро таҳлил намуда, онро омили асосии ба низом даровардани қонунгузориҳои ҷиноятӣ ватанӣ ҳисобидааст. Ҳамзамон пешниҳодҳои алоҳидаи ҳудро доир ба тақмили сохтори Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон манзур сохтааст.

Калидвожаҳо: ҷиноят, корхонаи тиҷоратӣ, қонунгузориҳои ҷиноятӣ, манфиатҳои хизмат.

**КОНСЕРТУАЛНЫЕ ОСНОВЫ ПРЕСТУПЛЕНИЕ ПРОТИВ ИНТЕРЕСОВ СЛУЖБЫ
В КОММЕРЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЯХ****Назаров А.К.,**

зав. каф. криминалистики и судебно-экспертной
деятельности юридического факультета ТНУ,
кандидат юридических наук, доцент
E-mail: avazjonn@mail.ru

Научная специальность: 12.00.08 – уголовное право и криминалогия; уголовно-исполнительное право

Рецензент: Шарипов Т.Ш., доктор юридических наук, профессор

Аннотация. В статье анализируются концептуальные основы преступления против интересов службы в коммерческих организациях. Проанализирован объект указанных преступных посягательств как основной критерий систематизации отечественного уголовного законодательства, сформулированы отдельные предложения по усовершенствованию структуры Особенной части УК РТ.

Ключевые слова: преступление, коммерческая организация, уголовное законодательство, интересов служб.

**THE CONCEPTUAL BASIS OF A CRIME AGAINST THE INTERESTS OF SERVICE IN
COMMERCIAL ORGANIZATIONS****Nazarov A.K.,**

Head of the Department of criminalistics and forensic activity of the law Faculty of TNU, Candidate of Legal Sciences Assistant Professor
E-mail: avazjonn@mail.ru

Scientific Specialty: 12.00.08 – criminal law and criminology; criminal-executive law

Reviewer: Sharipov T.Sh., Doctor of Law, Professor

Annotation. The article analyzes the conceptual basis of a crime against the interests of service in commercial organizations. The analysis object specified criminal encroachments as the main criterion for systematization of domestic criminal legislation has been analyzed, and certain proposals have been formulated to improve the structure of the Special Part of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan.

Keywords: Crime, Commercial Organization, Criminal Legislation, Interests of Services.

Амалӣ намудани ислоҳот ҷиҳати гузариш ба сохти нави ҷамъиятиву давлатӣ бе таъсис ва такмили асосҳои мӯътамади ҳуқуқӣ, пойгоҳи бозътибори қонунгузорӣ, аз ҷумла, қонунгузорию ҷиноятӣ, имконнопазир мебошад.

Рӯй овардан ба гузашта, ба пайдоиш ва рушди қонунгузорию ҷиноятӣ Тоҷикистон ба таъмини рушди устувори меъёрҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ оянда мусоидат бояд кунад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад. Ҳаёт, кадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазиранд. Ҳуқуқу озодии инсон ва шаҳрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд.

Яке аз вазифаҳои асосии сиёсати давлат дар соҳаи мубориза бар зидди ҷинояткорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин ислоҳоти пурраи қонунгузорию ҷиноятӣ мебошад, ки он бо роҳи қабули Кодекси ҷиноятӣ нав амалӣ карда шуд.

Қонунгузорию ҷиноятӣ дар таҳкими истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва иҷрои вазифаҳои марбут ба гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ рӯй оварда, ба иҷрои меъёр ва муқаррароти Конститутсияи нави ҷумҳурӣ, ки роҳҳои асосии рушди халқи тоҷикро дар бунёди ҷомеаи ҳуқуқӣ, демократӣ ва дунявӣ муайян мекунанд, нақши бузург мебозанд.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари ҳуқуқҳои асосии шаҳрвандон ҳуқуқ ба моликиятро мустаҳкам кардааст. Ҳар кас ҳақ дорад соҳиби моликият ва мерос бошад. Давлат ҳифзи баробари ҳамаи шаклҳои

моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро қафолат медиҳад.

Ғайр аз ин, муносибати молу мулкӣ яке аз асосҳои устувори таъминоти мӯътадили амали иқтисодӣ ҳар як давлат ба шумор меравад. Яке аз роҳҳои ҳифзи ҳуқуқу озодии шаҳрвандон, инчунин манфиатҳои ҷомеа ва давлат, ҳифзи ҳуқуқи ҷиноятӣ ба шумор меравад. Чуноне ки маводҳои таҷрибаи судӣ нишон медиҳанд, ҷиноятҳо дар соҳаи ҷаҳолияти иқтисодӣ ҷиноятҳои нисбатан паҳншуда ба шумор мераванд ва аксарияти шумораи ҷиноятҳои дар ҚТ ба қайдгирифташударо ташкил медиҳанд.

Тағйироте, ки дар соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ҳаёти ҷомеа ва давлат ба вуқӯъ меоянд, барои ба миён омадани тамоюлҳои нав дар сохтор ва динамикаи ҷинояткорӣ, чи ба таври мусбат ва чи ба таври манфӣ таъсир мерасонанд. Дар айни замон, намудҳои нави ҷиноятҳо ва шаклу тарзҳои ҷаҳолияти ҷинояткорӣ ба миён омада истодаанд, ки онҳо муқаррар намудани ҷавобгарии ҷиноятиро барои чунин кирдорҳо талаб мекунанд.

Яке аз намуди алоҳидаи ҷиноятҳо дар соҳаи ҷаҳолияти иқтисодӣ ин ҷиноятҳои муқобили манфиатҳои хизмат дар корхонаҳои тичоратӣ ба ҳисоб меравад. Ҷиноятҳои муқобили манфиатҳои хизмат дар корхонаҳо аз дигар ҷиноятҳои, ки дар боби 27 Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуданд, фарқ мекунанд. Фарқи яқини онҳо дар он аст, ки ҷиноятҳои номбурда вобаста ба ҷаҳолияти иқтисодӣ ва ба муқобили манфиатҳои корхонаҳои тичоратӣ содир мешаванд ва гурӯҳи дуҷуми ҷиноятҳои номбаршуда аз тарафи субъектони

махсус содир мешаванд. Ба гурӯҳи ҷиноятҳо муқобили манфиатҳои хизмат дар корхонаҳои тижоратӣ ва дигар ташкилотҳо ҷиноятҳои зерин шомил мешаванд:

1. Ғайриқонунӣ ба даст овардани маълумоти дорой сирри тижоратӣ ё бонкӣ (м. 277 КҶ ҚТ).

2. Ифшои сирри тижоратӣ ё бонкӣ (моддаи 278 КҶ ҚТ).

3. Ришвадиҳии тижоратӣ (моддаи 279 КҶ ҚТ).

4. Ришвадиҳӣ ба иштирокчиён ё ташкилотчиёни мусобиқаҳои касбии варзишӣ ва озмунҳои намоиши тижоратӣ (моддаи 280 КҶ ҚТ).

5. Сӯиистифодаи ваколат аз ҷониби кормандони ташкилотҳои тижоратӣ ва дигар ташкилотҳо (моддаи 295 КҶ ҚТ).

6. Сӯиистифодаи ваколат аз ҷониби аудиторҳо, судяҳои ҳакамӣ (моддаи 296 КҶ ҚТ).

7. Аз ҳадди ваколат гузаштани кормандони хадмоти муҳофизати хусусӣ ва детективӣ (моддаи 297 КҶ ҚТ).

Яке аз проблемаҳои асосии концептуалии ҷиноятҳои мазкур мавқеи худро дар низоми КҶ ҚТ наёфтани онҳо мебошад.

Дар қонунгузориҳои ҷиноятҳои Федератсияи Русия ва Ҷумҳурии Қазоқистон боби алоҳида дар самти ҷиноятҳо муқобили манфиатҳо дар корхонаҳои тижоратӣ пешбинӣ шудааст, ки ин ҳолат дар Кодекси ҷиноятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дида намешавад. Масалан, тибқи Кодекси ҷиноятҳои Ҷумҳурии Қазоқистон нисбат ба ҷиноятҳо муқобили манфиатҳои хизмат дар корхонаҳои тижоратӣ боби 8 «Ҷиноятҳо муқобили манфиатҳои хизмат дар корхонаҳои тижоратӣ» ва боби 13 «Ҷиноятҳо муқобили манфиатҳои хизмати давлатӣ»-ро пешбинӣ мекунанд, ки шабех ба Кодекси ҷиноятҳои Федератсияи Русия мебошад. Қонунгузориҳои ҷиноятҳои Ҷумҳурии Ўзбекистон бошад, ба монанди Кодекси ҷиноятҳои Ҷумҳурии Қазоқистон ва Федератсияи Россия бобҳои алоҳидаро дар самти ҷиноятҳо муқобили манфиатҳо дар корхонаҳои

тижоратӣ надорад. Ин ҷиноятҳо ба мисли қонунгузориҳои ҷиноятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар боби ҷиноятҳо дар соҳаи фаъолияти иқтисодӣ ва ҷиноятҳо ба муқобили тартиби идорақунӣ пешбинӣ шудааст.

Қонунгузориҳои Ҷумҳурии Қирғизистон нисбат ба ҷиноятҳо муқобили манфиатҳои хизмат дар корхонаҳои тижоратӣ шакли махсусро пешбинӣ мекунад, ки қисман ба қонунгузориҳои ҷиноятҳои ватании мо шабоҳат дорад. Тибқи Кодекси ҷиноятҳои Ҷумҳурии Қирғизистон ҷиноятҳо муқобили манфиатҳои хизмат дар корхонаҳои тижоратӣ дар боби 23 бо номи «Ҷиноятҳо дар муассисаҳо ва ташкилотҳои ғайридавлатӣ» оварда шудааст, ки он дар фасли «Ҷиноятҳо дар соҳаи фаъолияти иқтисодӣ» пешбинӣ шудааст.

Ин муқаррарот аз тарафи ҳуқуқшиносон пешниҳодҳои позитивиро дар ин самт муқаррар мекунанд. Масалан, А.В. Ташкинов ва С. Гордейчик пешниҳод мекунанд, ки ҷиноятҳо муқобили манфиатҳо дар корхонаҳои тижоратиро аз фасли ҷиноятҳо дар соҳаи иқтисодиёт хориҷ карда, онро дар радифи ҷиноятҳо муқобили ҳаёт ва саломатӣ ва ё ҷиноятҳо муқобили ҳуқуқу озодиҳои конституционӣ дар боби алоҳида ҳамроҳ кард. Инро олимони мазкур бо он асоснок мекунанд, ки манфиатҳои хизмат дар корхонаҳои тижоратӣ вобаста ба объекти хелишон ба гурӯҳи ҷиноятҳо муқобили шахсият равона карда шудаанд ва хусусияти иқтисодиро дар бар намегиранд. Гарчанде ки дар ин гурӯҳи ҷиноятҳо хусусиятҳои иқтисодӣ бошад ҳам, аммо мақсади асосии онҳо ба муқобили манфиатҳои шахсият равона карда шудааст [7, с. 10-24].

Ба ақидаи Д.А. Гришина ва А.В. Шнитенкова бошад, ҷиноятҳо муқобили манфиатҳо дар корхонаҳои тижоратиро дар боби ҷиноятҳо ба муқобили манфиатҳои хизматӣ ҳамроҳ бояд карда шавад [2, с. 9].

Гурӯҳи дигари олимони он ақида ҳастанд, ки ин ҷиноятҳо қисман ба ҳуқуқу озодиҳои конституционии

инсон ва шахрванд таҷовуз меоранд ва хуб мешавад, ки ин ҷинойтхоро ба ин гурӯҳ шомил кунем. Масалан, тавре аз амалия бармеояд дар рафти содир шудани ҷинойтҳои мазкур на танҳо ба муносибатҳои иқтисодӣ, балки ба дигар муносибат низ таҷовуз оварда мешаванд. Масалан, тибқи моддаи 3 Қонуни ҚТ “Дар бораи сирри тиҷоратӣ” аз 18 июни соли 2008 сирри тиҷоратӣ – махфияти иттилооте, ки имконият медиҳад ба дорандаи он дар ҳолати мавҷуда ё имконпазир даромадашро зиёд гардонад, ба хароҷоти беҳуда роҳ надиҳад, мавқеашро дар бозори мол, кор ва хизматрасонӣ нигоҳ дорад ё худ ғоиди дигари тиҷоратӣ ба даст орад; иттилооти дорои сирри тиҷоратӣ– иттилооти илмӣ-техникӣ, технологӣ, истехсолӣ, молиявию иқтисодӣ ё худ дигар иттилооти дорои арзиши воқеӣ ё имконпазири тиҷоратӣ, ки бинобар сабаби онро надонистани шахсони сеюм, ки наметавонанд ин иттилоотро дар асоси қонун озодона дастрас намоянд ва нисбати он дорандаи чунин иттилоот низоми сирри тиҷоратиро қарор кардааст. Аз ин бармеояд, ки сирри тиҷоратӣ як навъи сирри шахсиро фаро мегирад, ки ин бевосита ба категорияи ҳуқуқи озодихоии инсон ва шахрванд дохил карда мешавад.

Ба ақидаи мо хуб мешуд, ки агар ҷинойтҳо муқобили манфиатҳо дар корхонаҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳо дар боби алоҳида ва берун аз боби ҷинойтҳо дар соҳаи иқтисодиёт дар Қисми махсуси Кодекси ҷинойтии ҚТ пешбинӣ карда мешуд. Чунин муқарраротро дар қонунгузори баъзе давлатҳо дидан мумкин аст. Масалан, дар Кодекси ҷинойтии ФР ин гурӯҳи ҷинойтҳо дар боби алоҳида пешбинӣ карда шудаанд. Чунин ақидаро бисёре аз олимони дастгирӣ намеkunанд. Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ оид ба ин масъала ақидаҳои гуногун мавҷуд аст. Ба ақидаи Волженкин Б.В. қарор намудани боби мустакил дар Қисми махсуси қонунгузори ҷинойтӣ ғайримақсаднок аст. Ӯ қайд мекунад, ки таркиби ҷинойтҳои номбурда метавонанд ҷойи худро дар дигар бобҳои қонунгузори

ёбанд [1, с. 284]. Мавқеи худро муаллиф бо он асоснок мекунад, ки объекти ҷинойтҳо муқобили манфиатҳои корхонаҳои тиҷоратӣ арзиши махсус надорад. Изосимов С.В. ақидаеро тарафдорӣ мекунад, ки мутобиқи он, дар боби ҷинойтҳо дар соҳаи фаъолияти иқтисодӣ, объекти ягона вучуд надорад, аз ин лиҳоз, қарор кардани боби мустакил бо номи манфиатҳои корхонаҳои тиҷоратӣ нодуруст аст [4, с. 9].

Нисбати масъалаи ҷойгир кардани боби мазкур дар Қисми махсуси ҚЧ ҚТ муаммоҳои зиёдеро низ ба миён варданашон мумкин аст. Пеш аз ҳама, бояд объекти таҷовузи шахрвандро муқаррар кард, ки дар мавриди содир шудани ҷинойтҳои дар боло зикршуда ба кадом манфиатҳо ва ё муносибатҳо, ки аз қониби Кодекси ҷинойтии ҚТ ҳифз карда мешаванд, таҷовуз карда мешавад.

Тавре маълум аст, объекти ҷинойтҳои мазкур тибқи муқаррароти ҚЧ амалкунандаи ҚТ муносибатҳои иқтисодӣ ба ҳисоб мераванд. Аммо дар қонунгузори ҷинойтии ҚТ ҷинойтҳо вучуд доранд, ки аз рӯи таркибашон қисман ба ин гурӯҳи ҷинойтҳо шабоҳат доранд. Масалан, ҳуди ришвагирӣ, ришвадихӣ ё ин ки сӯиистиғодаи ваколатҳо дар боби 30 Кодекси ҷинойтии ҚТ “Ҷинойтҳо ба муқобили ҳокимияти давлатӣ ва манфиати хизмати давлатӣ” пешбинӣ шудаанд аз рӯи мазмунашон ба м. 279 ҚЧ ҚТ “Ришвадихии тиҷоратӣ” ва моддаи 280 ҚЧ ҚТ “Ришвадихӣ ба иштирокчиён ва ё ташкилотчиёни мусобиқаҳои касбӣ, варзишӣ ва озмунҳои намоишии тиҷоратӣ” монандӣ доранд.

Аз он ки ҷинойтҳо муқобили манфиатҳои хизмат дар корхонаҳои тиҷоратӣ хусусияти иқтисодиро низ дар бар мегиранд, бештар вобаста ба объекташон ва тарафи объективашон ба боби 30 Кодекси ҷинойтии ҚТ “Ҷинойтҳо ба муқобили ҳокимияти давлатӣ ва манфиати хизмати давлатӣ” наздикӣ доранд. Хуб мешуд, ки ҷинойтҳои мазкурро пас аз боби 30 дар боби алоҳида пешбинӣ мекарданд ва ё ин ки тибқи амалияи қонунгузори баъзе аз давлатҳои хориҷӣ мумкин аст дар боби 30 пас аз “Ҷинойтҳо ба

муқобили ҳокимияти давлатӣ ва манфиатҳои хизмати давлатӣ” ин гурӯҳи ҷиноятҳоро шомил намоянд.

Масъалаи дигаре, ки пас аз ин пешниҳод бармеояд ин масоили техникаи қонунгузорӣ мебошад. Чунки соҳти қонунгузори ҷиноятӣ то ба имрӯз ба ду қисм тақсим кардани бобро пешбинӣ накардааст. Аммо зикр кардан ба маврид аст, ки мутобиқи банди 1 ва банди 6 моддаи 34 Қонуни ҚТ “Дар бораи санадҳои меъёрӣ- ҳуқуқӣ” аз 26 март соли 2009 боби санади меъёрии ҳуқуқии ҳаҷмаш калон мумкин аст ба параграфҳо тақсим карда шавад.

Тавре таҷрибаи ҷаҳонӣ татбиқи қонунгузори ҷиноятӣ нишон медиҳад, дар шоҳигарии Россия чунин муқаррароти Кодекс вучуд дошт. Масалан, дар маҷмӯа

(улоҷения) дар бораи ҷазоҳои ҷиноятӣ ва ислоҳии соли 1845 баъзе бобҳои он ба параграфҳо тақсим карда мешуд. Ногуфта намонад, ки пас аз ҳароҳ кардани ҷиноятҳои мазкур дар боби алоҳида ва ё шомил кардани он дар боби 30 масъалаи ивазшавии номи боб ба миён меояд. Аз тарафи олимони соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ оид ба ин масъала фикрҳои муҳталиф мавҷуд ҳастанд, масалан, «Ҷиноятҳо дар соҳаи идора» [1, с. 11], «Ҷиноятҳо муқобили хизмат ва ё идора» [6, с. 546], «Ҷиноятҳои хизматӣ» [5, с. 12]. Ҳамаи гуфтаҳои болоро ба асос гирифтани мумкин аст. Дар сурати дар боби алоҳида пешбинӣ кардани онҳо бо номи “Ҷиноятҳо муқобили манфиатҳо дар корхонаҳои тиҷоратӣ” номгузорӣ кард.

Адабиёт:

1. Волженкин, Б.В. Служебные преступления. М, 2000.
2. Гришин, Д.А. Уголовная ответственность за преступления в сфере интересов службы в коммерческих и иных организациях: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Тюмень, 2008.
3. Егорова, Н.А. Теоретические проблемы уголовной ответственности за преступления лиц, выполняющих управленческие функции (управленческие преступления). – Волгоград: Перемена, 2006.
4. Изосимов, С.В. Преступления против интересов службы в коммерческих и иных организациях. Автореферат дис. ... к. ю. н. – 1998.
5. Ремизов, М.В. Дифференциация уголовной ответственности за преступления против интересов публичной службы (гл. 30 УК РФ): дис. ... канд. юрид. наук. – Ярославль, 2004.
6. Солдатова, Л.А. Злоупотребление полномочиями и превышение полномочий: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Ульяновск, 2002.
7. Ташкинов, А.В. Уголовно-правовая политика государства в борьбе с преступлениями против интересов службы в коммерческих и иных организациях: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Нижний Новгород.
8. Шнитенков, А.В. Ответственность за преступления против интересов службы: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Омск, 2006.

МИНБАРИ ОЛИМОНИ ЧАВОН – ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ**РЕГЛАМЕНТАЦИЯ КАТЕГОРИИ «ПРАВОСУБЪЕКТНОСТЬ» В СОВРЕМЕННОМ ПРАВЕ****Курбонализода Н.Ш.,**

ассистент кафедры гражданского права юридического факультета Таджикского национального университета

Научная специальность: 12.00.03 – гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право**Научный руководитель:** Гаюров Ш.К., доктор юридических наук, профессор**Рецензент:** Курбанов К.Ш., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы регламентации категории «правосубъектность» в современном праве. Категория «правосубъектность» теснейшим образом связана с правовым положением гражданина. В зарубежных государствах правовая регламентация правосубъектности физических лиц осуществляется на законодательном уровне как в кодифицированных, так и в не кодифицированных законах, причем нормы, составляющие данный институт, закреплены в разных разделах законодательства. Анализ законодательства различных стран мира показывает, что универсального подхода к вопросу правосубъектности не существует, различные законодатели регламентируют его по-разному, с учетом особенностей правовой системы в целом, особенностей культуры и обычаев общества.

Ключевые слова: правоспособность, ответственность, обязательства, несовершеннолетние, физические лица, гражданско-правовой статус личности, дееспособность, эмансипация, сделка, заключение брака, малолетние.

ТАНЗИМИ КАТЕГОРИЯИ «ҚОБИЛИЯТИ СОҲИБҲУҚУҚӢ» ДАР ҲУҚУҚШИНОСИИ МУОСИР**Курбонализода Н.Ш.,**

ассистенти кафедраи ҳуқуқи граждани факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ихтисоси илмӣ: 12.00.03 – ҳуқуқи граждани; ҳуқуқи соҳибқорӣ; ҳуқуқи оилавӣ; ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ**Роҳбари илмӣ:** Гаюров Ш.К., доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор**Муқарриз:** Қурбанов Қ.Ш., номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент

Физиурда. Дар мақолаи мазкур танзими категорияи «қобилияти соҳибҳуқуқӣ» дар илми ҳуқуқшиносии муосир мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Категорияи «қобилияти соҳибҳуқуқӣ» алоқамандии мустақкам бо ҳолати ҳуқуқии шахрвандро дорад. Дар давлатҳои хориҷӣ ин ҳолат тавассути қонунҳо ба танзим дароварда шудааст, ки дар натиҷаи тадқиқот муайян гардид, ки он дар ҳар давлат бо намуди гуногун маавриди танзим қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: ҳолати ҳуқуқӣ, уҳдадорӣ, ҷавобгарӣ, но болиғ, шахсони ҷисмонӣ, ҳолати шахсӣ-ҳуқуқии шахс, эмансипатсия, шартномаи никоҳ.

REGULATING THE CATEGORY OF "LEGAL PERSONALITY" IN MODERN WORLD

Kurbonalizoda N.Sh.,

Assistant of the Department of Civil Law of the Law Faculty of the Tajik National University

Scientific specialty: 12.00.03 – civil law; entrepreneurial law; family law; international private law**Research supervisor:** Gayurov Sh.K., Doctor of legal Sciences, Professor**Reviewer:** Kurbonov K.Sh., Candidate of legal Sciences, Assistant Professor

Annotation: The article is considered questions of regulation of the category of "legal personality" in modern law. The category of "legal personality" is closely connected with the legal status of a citizen. In foreign countries, legal regulation of the legal personality of individuals is carried out at the legislative level, both in codified and non-codified laws, and the norms that make up this institution are fixed in different sections of the legislation. Analysis of the legislation of various countries shows that there is no universal approach to the issue of legal personality, different legislators regulate it in different ways, taking into account the peculiarities of the legal system as a whole, the peculiarities of the culture and customs of the society.

Keywords: Legal Capacity, Responsibilities, Obligations, Minors, Individuals, Civil Status of the Individual, Legal Capacity, Emancipation, Transaction, Marriage, Juveniles.

Институт гражданской правосубъектности является одним из важнейших институтов гражданского права. Несмотря на это легального определения понятия правосубъектности на сегодняшний день не существует. В теории же права правосубъектность определяется как способность лица выступать в качества субъекта прав и обязанностей.

Категория «правосубъектность» теснейшим образом связана с правовым положением гражданина. В зарубежных государствах правовая регламентация правосубъектности физических лиц осуществляется на законодательном уровне как в кодифицированных, так и в не кодифицированных законах, причем нормы, составляющие данный институт, закреплены в разных разделах законодательства.

Наибольшую специфику в части регулирования гражданско-правового статуса личности до настоящего времени сохраняют почти все арабские государства, где основным источником правового регулирования в этой сфере являются нормы мусульманского права, и только в некоторых из них гражданско-правовой статус лично-

сти устанавливается специальными законами. В частности, в Ираке и Иордании применительно к мусульманам (независимо от их пола) этот вопрос регламентируется в законах о личном статусе лица, а мусульманская доктрина применяется только в качестве субсидиарного источника. В свою очередь, к представителям немусульманского населения в Ираке применяются нормы их личного права во всех случаях, за исключением наследственных правоотношений [2]. По такому же принципу решается вопрос о личном статусе граждан и в ряде других стран, в том числе в Малайзии, где каждая из этноконфессиональных общин руководствуется своим собственным правом [15].

В странах Центральной Азии, где источниками правовых норм является практика западноевропейского законодательства, в частности нормы Римского частного права, гражданско-правовой статус личности регламентирован в определенных законах.

Рассматривая законодательное закрепление гражданско-правового статуса личности в современных европейских гос-

ударствах, И.А. Михайлова считает необходимым отметить значительные расхождения не только в содержании установленных законом прав и обязанностей физических лиц, но и в терминологии, используемой в этой сфере. В частности, категория правоспособности и дееспособности граждан различаются далеко не везде. В государствах, воспринявших англо-саксонскую правовую систему, они определяются одним термином «правовая способность», не смотря на то, что юридическая доктрина и судебная практика оперируют двумя смежными понятиями: «пассивная правовая способность» и «активная правовая способность», вкладывая в их содержание тот же смысл, который соответствует используемым в отечественной правовой системе категориям право- и дееспособности граждан [14].

Анализ европейских правовых систем позволяет привести немало подобных примеров, но еще больше изъятий из принципа равной правосубъектности физических лиц содержало законодательство США, долгое время носившее откровенно расово-националистический характер. Только в 1964 г. был принят специальный федеральный закон, запрещающий дискриминацию по признаку расы, цвета кожи, религии, пола и национального происхождения, однако он не распространялся на целый ряд учреждений и организаций, в том числе на частные учебные заведения, торговлю внутри штатов и некоторые другие сферы деятельности [13].

В гражданском законодательстве современных зарубежных государств уделяется много внимания вопросам дееспособности физических лиц, приобретение которой в полном объеме традиционно связывается с достижением определенного возраста. При этом практически повсеместно полная дееспособность физических лиц наступает с достижением ими возраста 18 лет [1, 2, 9, 10], но из этого правила имеются исключения. Так, ст. 402 ГК Филиппин 1949 г. признает полностью дееспособными только лиц, достигших 21 года [3], причем для филиппинок установлено дополнительное ограничение: они не

могут покинуть родительский дом без согласия отца или матери до достижения ими возраста 23 лет, если только они делают это с целью замужества либо уже имеют профессию.

Еще одним основанием приобретения полной дееспособности несовершеннолетними в большинстве государств является заключение брака, причем в ряде стран прекращение брака не влечет за собой прекращения дееспособности, приобретенной в связи с его заключением. А в случае признания брака недействительным, в одних государствах законодательство предусматривает конкретные правила (например, п. 2 ст. 9 ГК Эстонии, п. 2 ст. 34 ГК Украины и др.) по вопросу о сохранении полученной заключением брака дееспособности, а законодательство других стран делегирует решение данного вопроса в судебные органы.

Если же брак признается недействительным, то законодательство одних государств относит решение этого вопроса полностью на усмотрение суда [4], в то время как другие предусматривают более конкретные правила (например, п. 2 ст. 9 ГК Эстонии, п. 2 ст. 34 ГК Украины и др.).

Объем и содержание гражданской дееспособности несовершеннолетних в законодательствах различных стран также различается. Проанализировав законодательство ряда стран можно выделить три основных подхода к определению объема дееспособности несовершеннолетних:

1) признание всех несовершеннолетних полностью недееспособными;

2) установление различных по объему и содержанию ограничений дееспособности до достижения совершеннолетия независимо от возраста;

3) выделение среди несовершеннолетних нескольких возрастных групп, различающихся по объему дееспособности.

В первом случае лицо считается полностью недееспособным до достижения им совершеннолетия, а его управление и пользование его имуществом возлагается на его родителей, а в случае смерти последних назначается специальный опекун. Такой механизм распространяется не толь-

ко на имущество, которое ребенок приобрел своим трудом, но также и на подаренное или завещанное ему имущество, с условием, что родители не будут пользоваться этим имуществом, что не исключает фактическую реализацию последними полномочий по управлению таким имуществом. Такой подход устанавливается в ст. 387 ГК Франции.

В других странах данный вопрос регламентирован иначе. Например, в Германии, Эстонии и Туркменистане недееспособным признается ребенок, не достигший семилетнего возраста, но, вместе с тем, ГК Эстонии признает за ним возможность самостоятельно совершать мелкие сделки. Существенные различия отмечаются и в определении объема дееспособности лиц в возрасте от 7 до 18 лет. Признавая их ограниченно дееспособными, Германское гражданское уложение, например, предусматривает возможность самостоятельного совершения такими лицами сделок, которые приносят им «правовую выгоду»; сделок, совершенных в пределах средств, предоставленных несовершеннолетнему его законным представителем или с согласия последнего другим лицом для исполнения данной конкретной сделки или на «карманные расходы», а также сделок, «совершаемых в ходе эксплуатации предприятия, на ведение которого было получено согласие законного представителя» [14].

ГК Эстонии, напротив, резко ограничивает дееспособность несовершеннолетнего возможностью распоряжаться его собственными денежными средствами, которые предоставлены ему в этих целях законным представителем или третьим лицом с согласия последнего) [7]. Еще более консервативны в этом отношении ГК Туркменистана и ГК Грузии, признающие действительность сделок, совершенных ограниченно дееспособным лицом, только если они направлены к выгоде несовершеннолетнего.

Несколько иной механизм, довольно эффективно обеспечивающий охрану и защиту субъективных прав и законных интересов несовершеннолетних лиц, содер-

жит законодательство США, предусматривающее возможность таких субъектов аннулировать заключенный ими договор, причем право на признание договора действительным американские юристы рассматривают как личное право несовершеннолетнего. Любые слова или действия, которые явно демонстрируют желание несовершеннолетнего отказаться от договора, могут означать его аннулирование, кроме соглашений, связанных с заключением брака, содержанием детей, ссудами на образование и некоторых других многочисленных договоров, утвержденных судом [16].

Но и среди законодателей, дифференцирующих объем дееспособности несовершеннолетних, нет единства в решении ряда важных вопросов. Во-первых, по-разному определяется нижняя граница недееспособности, которая варьируется от 6 лет в Чехии, Узбекистане (ст. 29 ГК), Армении (ст. 29 ГК), 7 лет в Азербайджане (ст. 28 ГК). ГК Монголии вообще не предусматривает недееспособности по возрасту, говоря об ограниченной дееспособности лиц до 14 лет. Во-вторых, весьма существенно различается объем полномочий, самостоятельно реализуемых несовершеннолетним. Законодательство почти всех стран рассматриваемой группы признает право малолетних до 14 лет совершать мелкие бытовые сделки, причем ГК Украины содержит необходимое пояснение: «Сделка считается мелкой бытовой, если она удовлетворяет бытовые потребности лица, соответствующие его физическому, духовному и социальному развитию и касается предмета, имеющего незначительную стоимость», а ГК Казахстана, внося уточнение о том, что подобные сделки должны исполняться при самом их совершении, этим и ограничивается [14].

Однако, в целом ряде государств за малолетними лицами признается право самостоятельно совершать сделки, направленные на безвозмездное получение выгоды, а также сделки по распоряжению средствами, предоставленными законным представителем или с согласия последнего третьим лицом для определенной цели или

для свободного распоряжения. В свою очередь, за лицами в возрасте от 14 до 18 лет в государствах рассматриваемой группы признается гораздо больший объем гражданской дееспособности: они вправе самостоятельно распоряжаться своим заработком, осуществлять права на результаты интеллектуальной деятельности, заключать договор банковского вклада (счета) и распоряжаться денежными средствами, находящимися на нем. ГК Украины расширяет круг их правомочий за счет признания права быть участником (учредителем) юридических лиц, в то время как ГК Армении и некоторых других стран допускают для данной возрастной группы только возможность по достижении 16 лет быть членами кооперативов. За лицами, достигшими 16 лет, ГК Латвии признает право составлять завещание обо всем своем свободном имуществе, т.е. приобретенном личным трудом, безвозмездно предоставленным или переданным родителями в свободное управление [8].

Вопрос об эмансипации является еще одним важным вопросом, не нашедшим единого универсального решения в законодательстве зарубежных стран. Первым важным аспектом в рассмотрении данного вопроса является то, что в ряде государств не допускается данная процедура – эмансипация – характерна для стран, в которых установлены общие ограничения дееспособности до достижения лицом совершеннолетия. Существуют и альтернативные пути регулирования данного вопроса. Примером может служить ГК Эстонии, предоставляющий несовершеннолетнему, достигшему 15 лет, право заниматься хозяйственно-предпринимательской деятельностью по решению органа опеки. Орган опеки принимает данное решение с согласия законного представителя, который способен совершать любые необходимые для этого сделки, кроме тех, для заключения которых законному представителю требуется согласие органов опеки.

В тех правовых системах, которые предусматривают институт эмансипации, различаются не только ее основания и порядок, но и объем прав, предоставляемых

эмансипированному лицу. Так, весьма консервативен в этом отношении ГК Филиппин, который предусматривает возможность эмансипации только для лиц, достигших 18 лет (полностью дееспособными, как уже отмечалось, филиппинцы становятся по достижении 21 года). Однако эта эмансипация ограничивается тем, что несовершеннолетнему предоставляется возможность управлять своей собственностью, но осуществлять заимствования, отчуждать или обременять имущество они могут только по согласованию с родителями или попечителями. Аналогичные правила предусмотрены ГК Италии, который закрепляет необходимость согласования совершаемых эмансипированным несовершеннолетним сделок с его попечителем. ГК Франции, признавая за эмансипированным несовершеннолетним право совершать любые гражданские сделки и освобождая его от родительской власти, в то же время устанавливает запрет на занятие предпринимательской деятельностью, четко определяя, что «эмансипированный несовершеннолетний не может быть коммерсантом» [14].

Вопрос об эмансипации несовершеннолетних достаточно последовательно решает ГК Украины, предоставляя лицу, достигшему 16 лет и работающему по трудовому договору, а также несовершеннолетнему, зарегистрированному в качестве матери или отца ребенка, право обратиться с заявлением о признании его полностью дееспособным. При этом украинскому законодателю удалось избежать противоречия, присущего ГК РФ в части, касающейся предпринимательской деятельности несовершеннолетнего: согласно п. 3 ст. 35 ГК Украины вопрос о полной дееспособности может быть поставлен в отношении шестнадцатилетнего лица, которое желает заниматься предпринимательской деятельностью, и при наличии письменного согласия родителей (усыновителей), попечителя или органа опеки и попечительства данный субъект может быть зарегистрирован как предприниматель, приобретая с момента этой регистрации дееспособность в полном объеме. Приобретение

ретенная таким образом полная дееспособность распространяется на все гражданские права и обязанности и сохраняется в случае прекращения трудового договора или осуществления предпринимательской деятельности [14].

Анализ законодательства Республики Таджикистан показывает, что в вопросе эмансипации существуют противоречия. В статье 22 «Дееспособность гражданина» Гражданский кодекс РТ признает полностью дееспособным лицо, достигшее 18-летнего возраста. В части 2 этой же статьи указывает на приобретение полной дееспособности со времени вступления в брак, с оговоркой «в случае, когда законом допускается вступление в брак до достижения восемнадцати лет». Обратившись к семейному законодательству, мы обнаружим, что вступление в брак до достижения 18 лет возможно (в 17 лет) по решению суда. В статье 28 ГК РТ «Эмансипация» речь идет о том, что несовершеннолетний, достигший шестнадцати лет, может быть объявлен полностью дееспособным органом опеки и попечительства, если он работает по трудовому договору, в том числе по контракту, или с согласия родителей, усыновителей или попечителя, занимающийся предпринимательской деятельностью. Получается, если лицо в 16 лет объявлено полностью дееспособным, то оно может, в том числе, и заключить брак, не достигая при этом и 17 летнего возраста. Таким образом, в целях недопущения таких «нестыковок» между отраслями законодательства, мы предлагаем внести заключение брака в основания эмансипации и унифицировать возраст признания лица полностью дееспособным (независимо от основания), определив 17-летний возраст.

Важное значение для характеристики института гражданской правосубъектности физических лиц в современном гражданском законодательстве имеют вопросы, связанные с их гражданско-правовой ответственностью, к решению которых применяются два основных подхода:

1) дифференциация ответственности физических лиц в зависимости от возраста

и оснований ограничения дееспособности;

2) признание всех физических лиц субъектами гражданско-правовой ответственности независимо от указанных выше факторов с закреплением механизма субсидиарной ответственности их родителей, опекунов и иных законных представителей.

Более широкое распространение получил первый из названных подходов (в том числе и в РТ), хотя интерпретируется он по-разному; так, в некоторых странах закреплены положения о невозможности привлечения кого-либо к ответственности за вред, причиненный малолетним или лицом, не способным понимать значение своих действий. Например, в Израиле ребенок до 12 лет не рассматривается в качестве лица, способного знать и оценивать обстоятельства, которые могут привести к причинению вреда (п. «в» ст. 5 Ордонанса о возмещении вреда от 12 февраля 1981 г.), соответственно к нему не может быть предъявлен иск в отношении его незаконных действий и их последствий (п. «а» ст. 9 Ордонанса) [11]. Согласно Гражданскому Кодексу Франции, тот, кто причинил ущерб другому лицу, будучи в состоянии душевного расстройства, не обязан его возмещать. ГК Грузии (ст. 996) и ГК Туркменистана (ст. 1031), занимающие аналогичную позицию, содержат существенную оговорку: «Если лицо само довело себя до такого состояния применением алкогольных напитков, оно не освобождается от ответственности, кроме случаев, когда оказалось в таком состоянии не по своей вине» [14].

По законодательству многих стран ответственность за вред, причиненный малолетними, несут их родители или усыновители; за вред, причиненный недееспособными, – лица, осуществляющие над ними надзор; частично дееспособные несовершеннолетние несут ответственность самостоятельно, а в случае недостаточности принадлежащего им имущества и доходов законодательство предусматривает субсидиарную ответственность их законных представителей. Но при этом некоторые страны не придерживаются такого

порядка ответственности несовершеннолетних. Так, например, законодательства Грузии (ст. 994 ГК) и Туркменистана (ст. 1092 ГК) устанавливают ответственность несовершеннолетнего в зависимости от его способности понимать значение своих действий.

В Израиле вопрос об ответственности граждан решается дифференцированно в зависимости от категории возникшего обязательства. Лицо, не достигшее возраста 18 лет, может быть привлечено к гражданской ответственности за совершенные им незаконные действия, но к нему не может быть предъявлен иск, вытекающий прямо или косвенно из договора, заключенного с его участием (п. «б» ст. 9 Ордонанса о возмещении вреда от 12 февраля 1981 г.). Принципиально иной подход к решению вопроса о гражданско-правовой ответственности лиц, не обладающих дееспособностью в полном объеме, демонстрирует ГК Латвии, согласно которому убытки, причиненные ребенком до достижения семилетнего возраста, душевнобольным или дееспособным лицом в состоянии беспамятства или расстройста

умственной деятельности, подлежат возмещению из их имущества, при условии, что они не лишаются средств, необходимых для их содержания (ст. 1780). Если при этом граждане и организации, на которых возлагалось осуществление надзора за упомянутыми лицами, допустили небрежность, то за убытки, причиненные их подопечными, они несут ответственность своим имуществом [14].

Анализ законодательства различных стран мира показывает, что универсального подхода к вопросу правосубъектности не существует, различные законодатели регламентируют его по-разному, с учетом особенностей правовой системы в целом, особенностей культуры и обычаев общества. Но в одной позиции большинства законодателей одинакова: «трансформация предусмотренных нормами права прав и обязанностей, составляющих содержание общего и специального статусов, в права и обязанности гражданина как участника различных конкретных правоотношений (отражающих его правовое положение) невозможна без признания за физическим лицом правосубъектности» [12].

Литература:

1. Гражданский закон Латвийской Республики от 28 января 1937 г.
2. Гражданский кодекс Азербайджана от 28 декабря 1999 года.
3. Гражданский кодекс Республики Филиппин от 30 августа 1950 г.
4. Гражданский кодекс Туркменистана от 17 июля 1998 г.
5. Гражданский кодекс Армении от 5 мая 1998 г.
6. Гражданский кодекс Узбекистана от 21 декабря 1995 г.
7. Гражданский кодекс Эстонии от 23 марта 2013 г.
8. Гражданский кодекс Латвийской Республики от 23 января 1937 г.
9. Закон Израиля о внесении изменений в семейное право от 12 марта 1959 г.
10. Закон о лицах и семье Республики Болгарии от 23 июля 1949 г.
11. Ордонанс о возмещении вреда от 12 февраля 1981 г. // Гражданское законодательство Израиля. – С. 380.
12. Белькова, Е.Г. О категориях «Правосубъектность» и «Праводеспособность» // Известия БГУ. – 2006. – № 6. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/o-kategoriyah-pravosubektnost-i-pravodeesposobnost> (дата обращения: 10.10.2017 г.).
13. Гражданское и торговое право зарубежных государств: В 2 т. – М., 2004. – Т. I. – С. 117.
14. Михайлова, И.А. Гражданская правосубъектность физических лиц: проблемы законодательства, теории и практики. Дисс. раб. на соис. учен. степ. доктора юрид. наук. – Москва, 2007.

15. Правовые системы стран мира; Энцикл. справ. / Отв. ред. А. Я. Суханов. – М., 2003. – С. 288, 292.
16. Barnes, A.J., Bowers, T., Metzger, M.B. Business Law & the regulatory environment: concepts & cases. – Boston, 1989. – P. 244.

ТАСНИФИ ШАРТНОМАҲО ДАР СОҲАИ ИСТИФОДАИ САРВАТҲОИ ЗЕРИЗАМИНӢ

Буриев А.Р.,

ассистенти кафедраи ҳуқуқи нақлиёт ва ҳуқуқи истифодаи сарватҳои табиӣи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
E-mail: akmal-1988@mail.ru
Тел.: + (992) 907-52-33-33.

Ихтисоси илмӣ: 12.00.03 – ҳуқуқи граждани; ҳуқуқи соҳибкорӣ; ҳуқуқи оилавӣ; ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ

Ғишурда. Дар мақолаи мазкур ба таври муфассал таснифи шартномаҳо дар соҳаи истифодаи сарватҳои зеризаминӣ таҳлил шудааст. Муаллиф маҳакҳои нави таснифотро дар соҳаи шартномаҳои истифодаи сарватҳои зеризаминӣ дар асоси назарияи ҳуқуқи граждани, экологӣ ва ҳуқуқи сарватҳои зеризаминӣ иҷунин қонунгузорию граждани, экологӣ, маъмурӣ, сарватҳои зеризаминӣ ва ҳифзи муҳити зист пешниҳод намудааст.

Калидвожа: тасниф, маҳак, шартнома, сарватҳои зеризаминӣ, истифодабарандагони сарватҳои зеризаминӣ, қитъаи қабри замин, истифодаи сарватҳои зеризаминӣ.

КЛАССИФИКАЦИЯ ДОГОВОРОВ В ОБЛАСТИ НЕДРОПОЛЬЗОВАНИЯ

Буриев А.Р.,

ассистент кафедры транспортного права и права пользования природными ресурсами юридического факультета Таджикского национального университета
E-mail: akmal-1988@mail.ru
Тел.: + (992) 907-52-33-33.

Научная специальность: 12.00.03 – гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право

Аннотация: В статье подробно проанализирована классификация договоров в сфере недропользования. Автор представил новые классификации договоров в области недропользования на основе теории гражданских, экологических и минеральных прав, а также законодательств гражданского, экологического, административного, недропользования и охраны окружающей среды.

Ключевые слова: классификация, критерий, договор, недра, недропользователи, участок недр, пользование недрами.

CLASSIFICATION OF CONTRACTS IN THE FIELD OF SUBSOIL USING

Buriev A.R.,

Assistant of the Department of transport Law and Right to Use Natural Resources of the Law Faculty of the Tajik National University
E-mail: akmal-1988@mail.ru
Phone: + (992) 907-52-33-33

Scientific specialty: 12.00.03 – Civil Law; Entrepreneurial Law; Family Law; International Private Law

Summary. This article analysed in detail the classification of contracts in the sphere of subsoil use. The author presented new classifications of contracts in the sphere of subsoil use on the basis of the theory of civil, ecological and mineral rights, as well as civil, environmental, administrative, subsoil use and environmental protection laws.

Keywords: Classification, Criteria, Contract, Subsoil, Subsoil Users, Subsoil Plot, Using Subsoil.

Зарурати ташкили таснифбандии дахлдори шартномаҳо дар соҳаи истифодаи сарватҳои зеризаминӣ на танҳо барои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҶТ), балки барои дигар давлатҳои ИДМ баҳснок мебошад. Аз ин лиҳоз коркарди назариявӣ (ва қонунгузорӣ) дар ин соҳа дар солҳои охир ба тариқи ғаъл пешбари гардида истодааст. Таснифот (аз калимаи латинии *classis* – дараҷа ва *facere* – тақсимот) ин «ҳолати махсуси истифодаи амалиети мантиқии тақсими ҳаҷми мафҳум, ки маҷмӯи як навъи тақсимодро нишон медиҳад (тақсими як синф ба намудҳо, тақсими ин намудҳо ва ғ.)» [14, с. 445]. Таснифот ин тақсимномаи «баъзе предметҳо ва мафҳумҳои якранг ба синфҳо, шӯъбаҳо ва ғайра аз рӯи нишонаҳои умумӣ» [3, с. 176-184] мебошад. Инчунин таҳти мафҳуми «таснифот» тибқи Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ «ба навъҳо ҷудо кардани чизҳо» фаҳмида мешавад [13, с. 445].

Қонуни ҶТ «Дар бораи сарватҳои зеризаминӣ» аз 20 июли соли 1994, № 984 [4] қонуни мазкур асосҳои ҳуқуқии омӯзиш, ҳифз ва истифодабарии сарватҳои зеризаминиро муқаррар намуда, муносибатҳоро дар ин соҳа танзим менамояд. Ҳамзамон ҳангоми таҳлили таснифи шартномаҳои мазкур бояд ба мафҳумҳои асоси диққати махсус дода, ки ҳангоми таснифот аҳамияти асосӣ дорад:

- сарватҳои зеризаминӣ – қисми қаъри замин, ки поён аз қабати хок ва дар мавриди набудани он дар таги бахрҳо, кӯлҳо, дарехо ва дигар обанборҳо то умқи дастрас, ки қабати онҳо барои гузаронидани қорҳои геологӣ ва истифодаи маъданҳои

қоиданок дар асоси комёбиҳои илмию техникӣ дастрас аст;

- истифодабарандагони сарватҳои зеризаминӣ – шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки мувофиқи Қонуни мазкур иҷозати гузаронидани қорҳои геологӣ ва истихроҷи маъданҳои қоиданокро доранд;

- истифодабарандагони муваққатии сарватҳои зеризаминӣ – шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки мӯҳлати маҳдуди истифодаи сарватҳои зеризаминиро доранд;

Тадқиқи мафҳуми «сарватҳои зеризаминӣ» вазифаи бисер мураккаб ва муҳимро дар бар мегирад, ки бо ҳолатҳои зерин маънидод карда мешавад:

Якун, ин имконият медиҳад, ки мо доираи муносибаҳоро, ки ба қонунгузори сарватҳои зеризаминӣ дохил мешавад, дуруст муайян кунем. Мафҳуми «сарватҳои зеризаминӣ» яке аз тафсириҳои ҳуқуқии асосӣ ба ҳисоб меравад, ки аз мазмуни он доираи муносибатҳои танзимшаванда ва роҳҳои инкишофи қонунгузори сарватҳои зеризаминӣ, инчунин дигар соҳаҳои ба ин алоқаманд вобастагии калон дорад;

Дуюм, мазмуни истилоҳи «сарватҳои зеризаминӣ», ки дар қонун пешбинӣ шудааст, барои фаҳмидани моҳият ва хусусиятҳои идоракунии давлатӣ дар соҳаи истифода ва ҳифзи сарватҳои зеризаминӣ, инчунин функцияҳои мақомотҳои идоракунанда бағояи муҳим аст;

Сеюм, маълумоти дақиқ доштан оиди мазмуни сарватҳои зеризаминӣ ба мо имконият медиҳад, ки мо сохтори ҳуқуқии ҳифзи сарватҳои зеризаминиро мукамал намуда, самтҳои инкишофи

қонунгузори оиди сарватҳои зеризаминӣ муайян намоем [16].

Бо дарназардошти ҷамъбасти назарияҳо ақидаи Р.Р. Ямалетдиновро ба назар гирифта мафҳуми навбатии сарватҳои зеризаминиро муайян мекунем. Сарватҳои зеризаминӣ ҳамчун объекти ҳифзи ҳуқуқӣ – ин як қисми муҳити зист буда, дар қабати замин ва дар зери объектҳои обӣ дар ҳадди сарзамини ҚТ ҷойгир мешавад, ки мавҷудияти дохилии онро аз қабилҳои обҳои зеризаминӣ ва фазои зеризаминӣ, қанданиҳои ғоиданок дар қабати замин ва объектҳои зеробии ба тартиб ва мақсади пешбининшудаи қонун истифодашаванда ва восеъшавии он то дастрас будан тамоми намуд истифодабариро дар бар мегирад [16].

Дар назарияи ҳуқуқи кӯҳӣ имкониятҳои гуногун барои таснифбандии шартнома дар соҳаи истифодаи сарватҳои зеризаминӣ ба амал бароварда шуда истодааст. Одатан, ба сифати шартҳои муайянқунандаи ташаккулебии намудҳои шартномаи мазкур пешниҳод гардидаанд: 1) ҳуқуқи моликият ба маҳсулотӣ бадастовардашуда; 2) вазъи ҳуқуқи муносибатҳои байниҳамдигарии давлат ва истифодабарандаи сарватҳои зеризаминӣ; 3) речаи андозӣ [14, с. 525].

Вобаста аз шартномаи овардашуда, танҳо ду роҳи ҳал вучуд дорад: агар ҳуқуқи моликияти ба маҳсулоти ба дастовардашуда ба сармоягузор супорида шавад, пас ҳангоми истифодабарии речаи маъмурӣ-ҳуқуқии сарватҳои зеризаминӣ созишномаи литсензионӣ баста мешавад, ҳангоми речаи граждани-ҳуқуқӣ – созишномаи консенсионӣ; агар ҳуқуқ ба маҳсулоти ба дастовардашуда ба сармоягузор супорида нашавад, пас контракт барои пешниҳоди хизматрасонӣ е созишнома оид ба тақсими маҳсулот баста мешавад.

Мо чунин мешуморем, ки чунин таснифбандӣ ба дараҷаи дахлдор ба пуррагӣ ва равшанӣ ҷавобгӯ намебошад, азбаски оид ба гузаштани ҳуқуқи моликият ба маҳсулоти бадастовардашуда дар ҳаҷми пурра (дар ҳолати аввал) ва дар ҳаҷми нопурра (дар

ҳолати дуюм) метавон сухан ронд. Пас, дар ин ҷо набояд ба ҳайси маҳаки асосӣ гузаштан е ин ки нагузаштани ҳуқуқи моликияти эътироф намуд, ки дар ин е он ҳолат ҳуқуқи моликияти истифодабарандаи сарватҳои зеризаминӣ гузашт карда мешавад. Дигар ин контракти хизматрасонӣ мебошад, ки он ба ҳайси воситаи иловагӣ е ерирасон ба шартномаи асосӣ – консессия е созишнома оид ба тақсими маҳсулот ба шумор меравад. Дар умум оид ба мавҷудияти чунин шартномаҳо дар соҳаи истифодабарии қарри замин, ба монандӣ, созишномаи консенсионӣ, созишнома оид ба тақсими маҳсулот, контракти хизматрасон (контракт оиди пешниҳоди хизматрасонӣ), эътироф намуд.

Дар таҷрибаи табиатистифодабарии ҷаҳонӣ намудҳои гуногуни шартнома оид ба истифодабарии сарватҳои зеризаминӣ вучуд дорад: ин зерпудрат (субподряд), «додани ҳиссаи сармоя», созишнома оид ба тақсими маҳсулот, консессияи классикӣ, консессияи намуди «роялти – андоз ба ғоида», корхонаи якҷоя, шартнома оид ба ерии техникӣ ва дигарон [8, с. 19]. Баробари ин тамоми шартномаҳо метавон ба се каторияи умумӣ ҷудо намуд:

- шартномаҳои консенсионӣ;
- созишнома оид ба тақсими маҳсулот;
- шартномаҳои хизматрасон.

Дар баробари онҳо дигар намудҳои таснифбандии шартнома оид ба истифодабарии қарри замин ҷой дорад. Масалан, Д. Джостон яке аз таҳқиқбарандагони номдор дар бахши шартномаи истифодабарии сарватҳои зеризаминӣ, тамоми созишномаҳо дар соҳаи бадастории сарватҳои зеризаминӣ ба ду намуд ҷудо менамояд: 1) низоми консенсионӣ ва 2) низоми контракти (қарордодӣ). Ба сифати асоси чунин тақсимнамоӣ олим ҳуқуқи моликият ба сарватҳои зеризаминиро истифода менамояд. Низоми консенсионӣ моликияти хусусиро ба захираҳои минералӣ, азон ҷумла ҳоло ба даст оварда нашуда ва низоми қарордодӣ ҳуқуқи моликият ба сарватҳои аз ҷониби сармоягузор ба

даст оварда шударо ифода менамояд [2, с. 46].

Дар навбати худ вобаста аз воситаи пардохтнамоии хизматрасонии сармоягузoron тадқиқбаранда ду шакли низоми қарордодӣ: созишнома оид ба тақсими маҳсулот ва созишномаи хизматрасониho чудо менамояд. Тибқи шартҳои пардохт тавассути додани қисми маҳсулоти бадаст овардашуда (масалан, нефт) ба сармоягузор ба амал бароварда мешавад ва танҳо баъд аз гузаштани ҳиссаи сарват, сармоягузор ҳуқуқи моликиятиро нисбати он ба даст меорад. Пудратчи тибқи созишномаи хизматрасонӣ пардохтро барои хизматҳои худ дар намуди қисми даромад аз фурӯши сарватҳои зеризаминӣ ба даст меорад. Қарордоди хизматрасонӣ дар навбати худ ба ду намуд вобаста аз ғирифтани маблағ аз ҷониби пудратчӣ («қарордодҳои соф» қарордоди хизматрасони бе таваккал) е вобаста аз натиҷаи самаранок (қарордоди хизматрасонӣ бо таваккал) [1, с. 231] чудо мешавад.

Ҳиссаи арзандаи худро дар илм оид ба масъалаҳои танзими ҳуқуқии созишнома оид ба тақсими маҳсулот олимон зерин гузоштаанд: Н.Н. Вознесенская, Б.Д. Ключин, М.И. Махлина, Р.Н. Салиева, А.Ф. Стругов, О.М. Теплов, А.Ф. Шарифуллина. Масъалаҳои чудогонаи танзими ҳуқуқии созишнома оид ба тақсими маҳсулот аз ҷониби мутахассисони зерин омӯхта шудааст: С.М. Богданчиков, Н.Г. Доронина, В.Н. Кокин, Л. Кочарян, С.А. Сосна. Таҷже, оид ба масъалаҳои амалисозии созишнома оид ба тақсими маҳсулот як қатор асарҳои олимони-иқтисодчиен ба монанди В.А. Грушин, М.К. Клубничкин, А.А. Конопляник, А.И. Перчик, М. Субботин, А.Н. Токарев мавҷуд аст. Дар адабиет мафҳумҳои гуногун оид ба созишнома оид ба тақсими маҳсулот ҷой дода шудааст. Созишнома оид ба тақсими маҳсулот (анг. Production Sharing Agreement)-намуди махсуси шартнома оид ба таъсис додани корхонаи муштарак ба шумор меравад. Одатан созишнома оид ба тақсими маҳсулот ин шартномаи басташудаи байни ширкати хо-

риҷии истихроҷкунанда (пудратчӣ) ва корхонаи давлатӣ (тарафи давлат) буда, пудратчиро уҳдадор мекунад, ки ӯ корҳои кашофию ҷустуҷӯи гузаронад ва мувофиқи шартҳои созишнома дар ҳудуди минтақаи муайяншуда (қаламрави қарордодӣ) истифодаи онро ба роҳ монанд.

Дар ҳуқуқ, шакли муносибатҳои шартномавӣ вобаста ба истифодабарии сарватҳои зеризаминӣ, низоми алтернативии иҷозатномавӣ (ғайришартномавӣ) дар м. 12 Қонуни ҚТ «Дар бораи сарватҳои зеризаминӣ» мустаҳкам карда шудааст. Дар ҳуқуқи руси шакли муносибатҳои шартномавӣ вобаста ба истифодабарии сарватҳои зеризаминӣ, низоми алтернативии иҷозатномавӣ (ғайришартномавӣ) дар м.12 Қонуни ҚТ «Дар бораи сарватҳои зеризаминӣ» мустаҳкам карда шудааст.

Баробари ин тақсим намоии расмӣ намудҳои истифодабарии сарватҳои зеризаминӣ ба шартномавӣ (гражданӣ-ҳуқуқӣ) ва маъмури (литсензионӣ), инчунин мустаҳкам намои қонунгузории таснифбандии шартнома дар доираи речаи шартномавии истифодабарии сарватҳои зеризаминӣ, дар ҳуқуқ ҷой надорад. Тавре, ки дар болозикр намудем, қонун оид ба сарватҳои зеризаминӣ ду намуди шартномаи истифодабарии сарватҳои зеризаминиро чудо менамояд: созишнома оид ба тақсими маҳсулот ва қарордоди хизматрасонӣ (бо таваккал ва бетаваккал). Баробари ин танҳо созишнома оид ба тақсими маҳсулот асоси қонунгузорӣ барои амалигардонӣ (бастан, иҷрокунӣ) дорад, ки расман намуди ягонаи шартнома оид ба истифодабарии сарватҳои зеризаминӣ дар ҚТ мебошад.

Бояд қайд намуд, ки дар таҳрири аввалинаи Қонун дар бораи сарватҳои зеризаминӣ ба сифати намуди шартнома оид ба истифодабарии сарватҳои зеризаминӣ қонунгузор чунин шартномаҳои ба монандӣ, концессия, созишнома оид ба тақсими маҳсулот, қарордод барои пешниҳоди хизматрасониho муқаррарнамуда буд. Дар охир шартномаи концессионӣ аз

қонун истисно гардида буд.

Тадқиқбарандаи рус, аниқтар А.И. Перчик таснифбандии шартнома оид ба истифодабарии сарватҳои зеризаминиро мутобиқи се асос пешниҳод менамояд:

1) Ҳуқуқи моликият ба маҳсулоти ба дастовардашуда;

2) Речаи ҳуқуқи муносибати ҳуқуқӣ байни давлат ва истифодабарандаи сарватҳои зеризаминӣ; Речаи андозӣ.

Ҳар яке аз ин асосҳо ду роҳи ҳалли худро дорад. Инак, ҳуқуқи моликият ба маҳсулоти ба дастовардашуда метавонад дар давлат е консенсионер ба вучуд ояд. Речаи ҳуқуқие, ки нисбати муносибати байни давлат ва истифодабарандаи сарватҳои зеризаминӣ татбиқи мегардад метавонад маъмури ё ин ки граждани-ҳуқуқӣ бошад. Ба сифати речаи андозии алтернативӣ А.И. Перчик речаи андозӣ ва тақсими маҳсулотро номбар менамояд. Мутобиқи чунин маҳакҳо, олим чунин мешуморад, ки метавон ҳашт намуди шартнома оид ба истифодабарии сарватҳои зеризаминиро ҷудо намуд, «вале, айни замон воқеан танҳо се тои онҳо амал менамоянд: созишномаи литсензионӣ, созишнома оид ба тақсими маҳсулот ва қарордод барои пешниҳоди хизматрасонӣ (бо таваккал ва бетаваккал)» [9, с. 400].

Муаллиф бо чунин таснифбандии шакли шартнома розӣ нест. Чунки шартнома ин созиши ду субъекти баробар мебошад, лекин дар шартномаи истифодабарии сарватҳои зеризаминӣ муносибат байни субъекти дорои ҳоқимияти олий ва шахси хусусӣ ба миён меояд. Пас, аз он бармеояд, ки маҳаки дуҷумла нодуруст аст ва наметавонад барои таснифбандии шартномаҳо татбиқи гардад.

Маҳаки сеҷум бошад, яъне речаи андозӣ аз андозҳо ва пардохтҳои ҳатмие иборат мебошад, ки аз ҷониби истифодабарандаи сарватҳои зеризаминӣ барои ҳуқуқи истифодабарии онҳо, пардохт карда шавад. Речаи андозӣ метавонад умумӣ, яъне истифодабарандаи сарватҳои зеризаминӣ, бояд тамоми андоз ва пардохтҳоро тибқи қонунгузории

амалқунанда пардохт намояд, ё маҳсул бошад.

Речаи андозии маҳсулоти ду намуди истисноро назар ба речаи умумӣ пешниҳод менамояд:

1) истифодабаранда танҳо қисми андозро пардохт менамояд;

2) ставкаи андозии татбиқшаванда метавонад барои тамоми давраи амали шартномаи истифодабарии сарватҳои зеризаминӣ татбиқи гардад.

Тақсими маҳсулот ҳеч гоҳ намуди речаи алтернативии пардохти андоз ба ҳисоб рафта наметавонад, аз баски яке аз шаклҳои пардохт тибқи шартномаи гарждани-ҳуқуқиро дорад. Дигар тадқиқбаранда А. Сапожников, чунин ақидаро дар назар дорад, ки ба ҳайси маҳаки асосии таснифбандии шартномаҳо дар соҳаи истифодаи сарватҳои зеризаминӣ ду асос баромад менамояд:

- субъекти ҳуқуқи моликият ба маҳсулот ва воситаи истеҳсолот;

- воситаи ба амал барории ҳисобот байни давлат ва сармоягузор [11, с. 36].

С. Дяченко, барои фарқнамоии шартномаҳои истифодабарӣ, ҳуқуқи моликият ба маҳсулоти истеҳсолшуда, воситаи истеҳсолот, таҷҳизонидан ва сохтмон, сохтори ҳисобот байни давлат ва истифодабаранда, инчунин тааллуқ доштани ҳуқуқи истисноӣ барои истифодабарии сарватҳои зеризаминиро пешкаш менамояд [2, с. 45].

Танзими шартномавии истифодаи сарватҳои табиӣ, бо ёрии Созишнома оид ба тақсими маҳсулот баамал бароварда мешавад. Масъалаҳои танзими ҳуқуқи созишнома оид ба тақсими маҳсулот дар рисолаҳои олимони зерин баррасӣ шудааст: А.Ф. Шарифуллин [15, с. 24], В.Н. Кокин [6, с. 250], В.Н. Лисица [7, с. 186], М.И. Клеандров [5, с. 213]. В.Н. Лисица дар асараш «Созишномаҳои байналмилалӣ сармоягузорӣ (шартномаҳо, қарордодҳо)» муайян мекунад, ки созишнома оид ба тақсими маҳсулот яке аз созишномаҳои сармоягузории байналмилалӣ ба ҳисоб меравад, созишнома оид ба тақсими маҳсулотро ба қатори созишномаҳои сармоягузории намуди дигар баррасӣ мекунад, инчунин масъалаи муайянқунии табиати

ҳуқуқии созишномаро мухтасар баррасӣ мекунад. Дар асари В.Н. Кокин диққати асоси ба таҳлили ҳуқуқии замина ва самтҳои асосии ҳимояи ҳуқуқи сармоягузор ҳангоми истифодаи сарватҳои табиӣ дар шароити созишнома оид ба тақсими маҳсулот равона карда шудааст. Қисми зиёди асарҳои А.Ф. Шарифулин ба баррасии масъалаҳои танзими ҳуқуқии иҷроии созишнома, андозбандӣ, тақсими моликият ва маҳсулот бахшида шудааст, ҳамзамон муаллиф шартҳои асосии созишномаро таҳлил намуда, хислати ҳуқуқии созишномаро тадқиқ мекунад, хислати созишнома оид ба тақсими маҳсулотро бо шартномаҳои баҳаммонанд муқоиса мекунад.

Аммо таҳлили пурраи аломатҳои граждани-ҳуқуқӣ, омӯзиши масъалаҳои

хислати ҳуқуқӣ, тадқиқоти мафҳумҳо, танзими ҳуқуқии бастанӣ созишнома оид ба тақсими маҳсулот, алалхусус дар сатҳи минтақавӣ, омӯзиши вазъи ҳуқуқии тарафҳои созишнома, муайян намудани шартҳои бастанӣ созишнома, таҳлили созишнома оид ба тақсими маҳсулот дар алоқамандӣ бо тағйиротҳои навтарини қонунгузорӣ гузаронида нашудааст. Ҳангоми таҳлили хислати ҳуқуқии созишнома, мутахассисон, чун қоида хусусияти омехтагии онро нишон медиҳанд, аммо мушаххасан дар ҷиҳати ифодаи ефтани унсурҳои ҳуқуқии хусусӣ-ҳуқуқӣ ва умумӣ-ҳуқуқии созишнома оид ба тақсими маҳсулотро муайян намекунанд ва таҳлили пурраи ҷобачогузори ин унсурҳоро намегузаронанд [12].

Адабиёт:

1. Джонстон, Д. Международный нефтяной бизнес: налоговые системы и соглашения о разделе продукции. – М., 2003. – 231 с.
2. Дьяченко, С. Нефтяные концессионные соглашения // Нефть, газ и право. – 1996. – № 4. – С. 45.
3. Зивс, С.Л. Источники права. – М., 1981. – С. 176-184.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сарватҳои зеризаминӣ» аз 20 июли соли 1994, № 984 // Ахбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1994, № 15-16, мод. 235; Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1995, № 22, мод. 259; соли 2008, № 1, қ- 2, мод. 16, № 12, қ-2, мод. 1005; соли 2010, № 12, қ-1, мод. 822; соли 2013, № 12, мод. 892.
5. Клеандров, И.М. Правовое регулирование предпринимательских (хозяйственных) отношений в сфере поиска и оценки месторождений нефти: дис. ...канд. юрид. наук. – Тюмень, 2004. – 213 с.
6. Кокин, В.Н. Защита прав инвестора при недропользовании на условиях соглашения о разделе продукции в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2002. – 250 с.
7. Лисица, В.Н. Международные инвестиционные соглашения (договоры, контракты): дис. ...канд. юрид. наук. – Новосибирск, 2003. – 186 с.
8. Миловидов, К.П. Контрактные отношения в нефтедобывающей отрасли // Нефть и бизнес. – 1995. – № 5. – С. 19.
9. Перчик А.И. Горное право. – М., 2001. – 400 с.
10. Перчик, А.И. Горное право: учебник. 2-е изд., переруб. и доп. – М.: Изд. дом «Филология три», 2002. – 525 с.
11. Сапожников, А. Раздел продукции, горная аренда и концессия в обязательном праве // Нефть, Газ и Право. – 1999. – № 3. – С. 36.
12. Соглашение о разделе продукции // Материал из Википедии — свободной энциклопедии [Электронный ресурс]. http://ru.wikipedia.org/wiki/Соглашение_о_разделе_продукции (санаи муроҷиат: 03.03.2013).
13. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ: иборат аз 2 ҷилд, ҷилди I- А – Н. Душанбе, 2008. С. 304.

14. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. 4-е изд. – М.: Политиздат, 1981. – 445 с.
15. Шарифуллина, А.Ф. Соглашения о разделе продукции: понятие, заключение, реализация. Автореферат: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2000. – 24 с.
16. Ямалетдинов, Р.Р. Недра как объект правовой охраны [Электронный ресурс]. <http://www.yurclub.ru/docs/pravo/0903/7.html> (санаи дастрасӣ: 03.10.2017 г.).

ПРОБЛЕМАҲОИ БАРТАРАФ НАМУДАНИ МОНЕАҲОИ ТАФТИШӢ МАРБУТ БА ТАФТИШӢ ЧИНОЯТҲОИ БО ХАРИДУ ФУРӢШИ ОДАМОН АЛОҚАМАНД**Раҷабов К.Д.,**

ассистенти кафедраи криминалистика ва фаъолияти экспертизаи судии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
E-mail: Komron231823@gmail.com

Ихтисоси илмӣ: 12.00.12 – криминалистика; экспертизаи судӣ, фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ

Ҷамъаи асар. Дар мақолаи мазкур мушкилоти бартараф намудани монеаҳои тафтишотӣ вобаста ба тафтиши ҷиноятҳои ба хариду фурӯши одамон алоқаманд мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: зиддият, хариду фурӯши одамон, монеаҳои тафтишотӣ, бетарафӣ.

ПРОБЛЕМЫ УСТРАНЕНИЯ ПРЕПЯТСТВИЙ РАССЛЕДОВАНИЮ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С ТОРГОВЛЕЙ ЛЮДЬМИ**Раджабов К.Д.,**

ассистент кафедры криминалистики и судебно-экспертной деятельности юридического факультета Таджикского национального университета
E-mail: Komron231823@gmail.com

Научная специальность: 12.00.12 – криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемы устранения препятствий расследованию преступлений, связанных с торговлей людьми.

Ключевые слова: противодействие, торговля людьми, препятствование расследованию, нейтрализация.

PROBLEMS OF REMOVING OBSTACLES TO INVESTIGATING OF CRIMES, RELATED WITH HUMAN TRAFFICKING**Rajabov K.D.,**

Assistant of the Department of Criminalistics and Forensic Activities of the Law Faculty of the Tajik National University
E-mail: Komron231823@gmail.com

Scientific Specialist: 12.00.12 – Criminalistics; Forensic Examination; Operative Search Activity

Summary. This article examines the problems of removing obstacles to the investigation of crimes related with human trafficking.

Keywords: Counteraction, Human Trafficking, Obstacles of Investigation, Neutralization.

Хариду фурӯши одамон ба чамъият хавфнокии махсус дошта, ба поймол кардани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд равона шуда, дорои ҷузъҳои таҳдид нисбат ба амияти миллӣ ва тартибу субботи устувории вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии давлат мебошад. Бо дарназардошти хавфӣ махсусан калони чамъиятӣ доштани ин ҷиноят ҷомеаи ҷаҳонӣ мавқеи худро нисбат ба хариду фурӯши одам муайян намуда, онро ҳамчунин ба таври ҷиддӣ поймол намудани ҳуқуқу озодиҳои инсон шуморидааст [4, с. 70].

Тибқи талаботи моддаи 18 Конститутсияи ҚТ “дахлнопазирии шахсро давлат кафолат медиҳад” ва дар асоси ин яке аз вазифаҳои асосии давлат ва қонунгузорӣ, ин ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои шахс аз ҳама гуна таҷовузҳои ҷиноятӣ маҳсуб меёбад. Ин намуди ҷиноят монандӣ дигар ҷиноятҳои байналмилалӣ аз қабилӣ терроризм, экстремизм, муомилоти гардиши ғайриқонунии воқеаҳои набадор ва ҷиноятҳои иқтисодии хусусияти коррупсионӣ дошта дар замони муосир авҷ гирифта истодааст.

Дар ҷараёни ошкор ва тафтиш намудани ҷиноятҳои бо хариду фурӯши одам алоқаманд, монеаҳо дар фаъолияти кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бахусус дар фаъолиятҳои кории таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор таъсири манфӣ мерасонад, ки онҳо дар амалияи тафтишӣ дар шаклҳои гуногун зоҳир мегарданд. Бояд қайд намуд, ки субъектоне ҷиноятӣ оид ба хариду фурӯши одамро содиркунанда бо мақсади кирдорҳои ҷинояткоронаи худро пинҳон намудан, монеаҳои тафтишӣ эҷод менамоянд.

Яке аз хусусиятҳои муҳими парвандаҳои ҷиноятӣ оид ба хариду фурӯши одам, дар он ифода мегард, ки субъектоне монеакунанда на танҳо шахсон содиркунандаи ҷиноятӣ хариду фурӯши одамон, балки ҷабрдидагон низ шуда метавонанд. Чунин монеаҳои тафтишӣ дар шаклҳои гуногун зоҳир мегарданд:

➤ Саркаши намудан аз пешниҳод намудани ариза бо роҳи баҳонаҷуӣ;

➤ Даст кашидан аз ошкор намудани субъектоне содиркунандаи ҷиноят.

Омӯзиши адабиётҳои ҳуқуқӣ вобаста ба ин масъала аз он шаходат медиҳанд, ки ҳолатҳои зерин боиси саркаши намудани ҷабрдидагон аз додани нишондод дар мавриди тафтишӣ ҷиноятӣ хариду фурӯши одамон шуда метавонанд:

➤ майлу хоҳиши ошкор нанамудани маълумотҳои, ки боиси паст шудани шаъну шарафи ҳуди ҷабрдида мегарданд, аз ҷумла оиди фаъолияти, ки сабаби содир шудани ҷиноят нисбати ҷабрдида шудаанд (чунин ҳолат бештар ба нафароне тааллуқ дорад, ки ба ғайришағӣ машғуланд);

➤ тарси қасд гирифтани шахсоне, ки ба хариду фурӯши одамон машғуланд, яъне субъектоне, ки ин намуди ҷиноятро содир мекунанд;

➤ ба тақдири худ тан додани ҷабрдида, ки аз шароити ҷомеа бар меояд ва ба муҳити ишғолнамудааш розӣ шудан;

➤ аз тарси интиқоми субъектоне ин гуна ҷиноятро содир карда;

➤ бовари надоштан ҷиҳати ҳамкорӣ бо мақомоти ҳифзи ҳуқуқ;

➤ муносибати бепарвоёна доштан бо субъектоне ҷиноятӣ хариду фурӯши одамро содиркунанда;

➤ таъсири омилҳои дигари психологӣ, аз ҷумла бори дигар ба хотир овардани он ҳолате, ки ҷабрдида аз саргузаронидааст;

➤ майлу хоҳиши аз кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ пинҳон кардани ҷиноятҳои дигари содиршуда, аз ҷумла ҷиноятҳои, ба савдои одамон алоқманданд, масалан:

➤ ғайриқонунӣ гузаштан аз сарҳади давлатӣ;

➤ дидаю дониста истифодаи ҳуҷжатҳои қалбақӣ;

➤ нигоҳдоштани маводҳои нашъадор;

➤ вайрон кардани қонунгузорию муҳоҷиратию давлате, ки ба он ворид мешавад ё низомии муайяншудаи буди бошро дар он вайрон мекунанд.

Масъалаҳои дар боло зикршуда аҳамияти муҳими криминалистикаро доро буда, табиатан ин ва ё он тарзи содиршавии ҷиноят, инчунин хусусиятҳои унсурҳои алоҳидаи онро муайян мекунанд. Монанди дигар намудҳои ҷиноятӣ

бо тичорат алоқманд, чинояти хариду фурӯши одамон, низ ба қонуниятҳои муайяни муносибатҳои бозоргонӣ, дар навбати аввал ба қонунҳое, ки чун талабот ва пешниҳодот, инкишофёбӣ, даромаднокӣ, зарурияти бақайдгирӣ ва рекламақунонии молҳо ва хизматрасониҳо тобеъ мебошанд [5, с. 124].

Бо мақсади бартарафнамоии монеаҳо ба тафтиши чиноятҳои марбут ба хариду фурӯши одам, ки аз тарафи чабрдидагони хариду фурӯши одам ба миён меояд, ба муфаттиш ва ё корманди фаврӣ-чустучӯӣ дар мадди аввал зарурати муайяннамоии монеаҳо ба тафтишот зарур аст.

Аз ҳамин сабаб зарур аст, ки пурсиши чабрдида дар ҳар яке аз ҳолати қайдшуда амалӣ карда шавад. Зимнан бояд қайд намуд, ки гирифтани маълумот аз чабрдидаи ин чиноят натавонанд бо пурсиши ӯ муайян карда мешавад, инчунин аломатҳои зоҳирӣ низ имконпазиранд, ки инъикоскунандаи ҳолати ботинии он мебошанд, аз қабилӣ имову ишорат (ҳаракат), қиёфасозии (мимика) рӯй, ҳолатифи суҳанронӣ, бо ифодагардии эҳсосоти зоҳирӣ андеша (ашкрезӣ, стресс) ва ғ. Ҳангоми пурсиши чабрдида оиди одамрабоёни муайян додани нишондоди бардуруғ ба вучуд ояд, ин маъноӣ онро дорад, ки чабрдида метавонад маълумотҳои маълумқунандаи шахсон ба ин гуна кирдор даст задаро пешниҳод намояд, аммо тарс аз субъектони ин чиноятҳоро содиққунанда ва нобоварии он аз мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, барои дуруст нишондод додан монеаҳои тафтиширо ба вучуд меорад.

Барои ба даст овардани маълумоти муҳим ва ошкор намудани субъектони чиноятӣ мазкур, ҳамчунин бартарафнамоии ҳолатҳои дар боло қайд шуда, монеаҳои тафтишотӣ метавонад дар натиҷаи омӯзиши шахсияти чабрдидаи хариду фурӯши одамон бартараф карда шавад (аз ҷумла, чунин унсурҳо, мисли вазъияти умумии ҳаётӣ, навъи фаъолият, тарзи зисту зиндагонӣ, камбудҳои иҷтимоӣ, майл ва ҳавас, мавҷудияти доғи судӣ ва ғ.).

Дар ҳолати дуруст ба роҳмондани тактикаи пурсиш бо мақсади ба боварии

чабрдида даромадани муфаттиш, чалбнамоии шахсонро, ки чабрдида эҳтиром менамояд ва бовар мекунад, ба пурсиши пешакӣ имкон мебошад, дар мадди аввал аз шумораи шахсонӣ ғайри мақомоти давлатӣ, ки ба он кӯмаки руҳӣ расонидаанд, дигар чабрдидахоро, ки ба тафтишот мусоидат намудаанд, инчунин дар ҳолати ниҳой хешовандон ва ё дӯстони чабрдида, бояд чалб карда шавад.

Яке аз асосҳо ва ё чихати муҳими тағйирёбии муносибати чабрдидаи хариду фурӯши одам нисбати шахси тафтишбаранда дар рафтори ҳуди муфаттиш зоҳир мегардад. Дар ҳолати ҷоринамоии муносибати руҳӣ муфаттиш метавонад усулҳои тактиқии умумиро истифода намоянд, ки онро илми криминалистика муқарар кардааст, аммо муфаттиш дар ҳама ҳолат бояд муносибати эътимоднок дар зоҳирнамоии эҳтиром ва баёни ғамхорӣ нисбати чабрдидаи хариду фурӯши одамро дошта бошад. Ҳангоми нишондодҳои чабрдидагони хариду фурӯши одамон нисбати одамрабоён мақомоти таҳқиқ ва тафтишоти пешакиро зарур аст, ки маълумотҳоро оиди одамрабоёни алоҳида, дигар чабрдидагон, шохидон, ҳамчунин сабтҳои видеоии воқеаҳои чиноятӣ марбут ба хариду фурӯши одамро пешниҳод намоянд, ки ин ҳолатҳои зикршуда таъкидқунандаи бераҳмиву сангдили дигар одамрабоён нисбати чабрдидагони хариду фурӯши одамон мебошад, ҳамчунин ба чабрдида фаҳмонида шавад, ки бо нишондодҳои дурусташ метавонад миқдори зиёди дигар чабрдидагони хариду фурӯши одамро, ки аз чунин амалӣ чиноятӣ дар ҳавф ҳастанд раҳой менамояд.

Ҳангоми бартарафнамоии монеаҳои тафтиши дар ин самт бавучуд оянда бо сабабҳои набудани хоҳиши ошкорқунии маълумоте, ки боиси пастзании шаъну шараф мегарданд, махсусан мисли фаъолияти фоҳишагарӣ, бояд ба чабрдида фаҳмонда шавад, ки ин маълумот сирри шахсии ҳаёти ӯ мебошад, ки ошкорнамоии он танҳо бо розигии он сурат мегирад.

Монеъаи дигари тафтишотие, ки ҷабрдидаи ин ҷиноят эҷод мекунад, ин бо тарс аз одамрабоён асос ёфтааст, ки ин ҳам бошад аз ҷониби субъектони амаликунандаи тафтиши пешаки ба таври шарҳдиҳии меъёрҳое, ки дар қисми 3 моддаи 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Дар бораи ҳимояи давлатии иштирокчиёни муурофияи судии ҷиноятӣ» нисбати ҷабрдида, ҳешовандон ё дигар шахсони наздики он пешбини шудааст бартараф карда мешавад [3].

Дигар монеъаи тафтиши, ки ба сифати асоси он хоҳиши пинҳон намудан аз мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ин ҳуқуқвайронкунии содирнамуда шуда метавонад, ки бо фаҳмондадиҳии муқаррароти қонунгузорӣ бартараф карда мешавад, яъне оиди озод намоии шахс аз ҷавобгарии ҷиноятӣ дар робита бо сабаби пушаймони аз кирдораш, аз ҷумла мувофиқи моддаи 72 КҶ ҚТ, яъне шахсоне, ки бори аввал ҷиноятӣ начандон вазнин содир кардаанд, агар шахс пас аз содир намудани ҷиноят ихтиёри омада, ба гуноҳи худ иқроӣ шавад....., мусоидати он ба мақомоти тафтиши пешакӣ дар ошкорнамоӣ ва тафтиши ҷинояте, ки аз тарафи одамрабоён содир гаштааст мумкин аст аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда шавад [2].

Аз таҳлили асрҳои илмии олимони рус, Белкин Р.С., Андреев С.В., Бертовский В.Л. ва Образцов В.А. бар меояд, ки аз ҳама бештар паҳнғаштаи монеаҳои тафтишӣ ин саҳнагузори ҷиноятӣ (криминальная инсценировка) маҳсуб меёбад, ки онро олимони дар боло зикршуда дар умум «намоиши ҷиноятӣ» (криминальным спектаклем) меноманд, ки дар назди саҳнагузорӣ ҷиноятӣ бо таъриии пешакии саҳнаи таъринамуда, ки он аз қиссаи бардуруғ асос мегирад ба субъектони таъқиби ва дигар шахсон, бо мақсади онҳоро ба гумроҳи бурдан ва қабули ҳолати воқеъии номуносиб, иштибоҳан, вале ба сиффати манфиати саҳнагузор муносиб буданд [6, с. 85].

Ба андешаи Белкин Р.С. усули саҳнагузорӣ метавонад барои вайроннамоӣ ва ошкор нашудани ҷиноятҳои бо хариду фурӯши одамон алоқаманд сабаб гардад [1, с. 132].

Хариду фурӯши одамон умуман метавонад дар зерӣ фаъолияти соҳибкорӣ, хайрия ва дигар фаъолиятҳои қонуни саҳнагузорӣ карда шавад. Барои ин мақсадҳо шахсони ин гуна ҷиноятҳоро содиркунанда, метавонанд шахсони ҳуқуқии қонунӣ ва сохта таъсис диҳанд, ки аз номи шахсони дигар ба қайд гирифта шудаанд (бесарпаноҳу бепарасторон, майзадагон, фавтидагон ва ғ.) инчунин бо истифодаи шиносномаҳои гумшуда ё дуздаи, ё ин ки умуман ба қайд гирифта нашуда, яъне танҳо бо ҳуччатҳои сохтакорӣ мавҷуд буда.

Бояд қайд намуд, ки субъектони ин ҷиноят барои ба даст овардани равонид ба давлатҳои муқарраршуда бо мақсади ҳамлу нақли ҷабрдида аз усулҳои гуногуни саҳнагузорӣ истифода мебаранд. Барои гирифтани равониди меҳнатӣ ва ё меҳмонӣ метавонанд аз даъватномаҳои сохташуда ё қалбакии шаҳрвандон, муассисаҳо, идораҳо ва ташкилотҳои таъноти давлатӣ истифода намоянд. Бо таври қонунӣ гардони ҳамлу нақли ҷабрдида субъектони ин ҷиноят, метавонанд аз нақшаҳои гуногун ба хусус акди ниқоҳҳои қалбакӣ, фарзандҳои истифода баранд, ҳамчунин бо мақсади руйпушнамоии ин ҷиноят ва ғайриқонунӣ гузаштан аз сарҳади давлатӣ аз тарафи одамрабоён метавонанд аз ҳуччатҳои қалбакӣ бо номҳои сохта истифода намоянд [7, с. 58-85].

Ҳангоми ғайриқонунӣ гузаштан аз сарҳади давлатӣ аз тарафи одамрабоён ва истифодаи ҳуччатҳои қалбакӣ бо номи сохташуда, тавсия карда мешавад, ки барои шиносӣ сурати шахсони мазкур ба кормандони дидбонгоҳҳои сарҳадие, ки аз онҳо тахминан сарҳадро гузаштаанд, пешниҳод гарданд. Маълумотҳое, ки боиси ошкорнамоӣ саҳнагузорӣ субъектони ин ҷиноят мегарданд, метавон дар натиҷаи азназаргузаронӣ ва гирифтани сабтҳои видеоӣ аз системаҳои видеои-назоратие, ки дар фурудгоҳҳо ва истгоҳҳои роҳи оҳан насб гаштаанд ба даст оварда мешавад.

Бояд қайд намуд, ки монеъаи тафтишӣ аз ҷониби субъектони ҷиноятӣ бо хариду фурӯши одамон алоқамандро содиркунанда, ҳамчунин безарар гардо-

нии онҳо ба сифати унсури мустақили сохтори методикаи хусусии тафтиши ҷиноятҳои марбут ба хариду фурӯши одам баромад мекунад. Ин зухурот боиси монеагардии натаанҳо рафти тафтишот мегардад, инчунин шумораи ҷиноятҳои латентиро меафзонад. Аз ҳамин лиҳоз пешниҳод менамоем, ки дар амалияи тафтиши ҷиноятҳои бо хариду фурӯши одам алоқаманд тарзҳои тактикии пурсиш, ки илмӣ криминалистика дар қисми тактикаи криминалисти муайян намудааст ба тариқи васеъ истифода

шаванд аз он ҷумла тарзҳои тактикии пурсиш ҷабрдидагони ҷиноятӣ мазкур ва гумонбаршуда, инчунин ҷиҳати бар-тараф намудани монеаҳои тафтиши во-баста ҷиноятӣ мазкур шарҳи қонунгузо-ри Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он ҷумла меёрхое, ки дар қисми 3 моддаи 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Дар бораи Ҳимояи давлатии иштирокчиёни муҳофизати судии ҷиноятӣ» нисбати ҷабрдида, ҳешовандон ё дигар шахсони наздики он ва ё меёрхое, ки дар моддаи 72 КҶ ҚТ пешбини шудааст.

Адабиёт:

1. Белкин, Р.С. Очерки криминалистической тактики. – Волгоград, 1993. – С. 132.
2. Кодекси Ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2007.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳимояи давлатии иштирокчиёни му-ҳофизати судии ҷиноятӣ» аз 29 декабри соли 2010. // Сайти электронӣ: <http://mmk.tj>.
4. Мачидзода, Ҷ.З., Назаров, Н.Ҷ. Ҷинояткорӣ мутаваққил ва трансмиллӣ. – Ду-шанбе, 2014. – С. 70.
5. Назаров, А.К. Механизми содиршавии ҷиноятҳои ба ҷинояти савдои одам алоқаманд // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон (Маҷаллаи илмӣ-амалӣ). – №2 (02). – 2016. – С. 124 с.
6. Андреев, С.В., Бертовский, В.Л., Образцов, В.А. К вопросу о понятии, содержа-нии и видах криминальной инсценировки как предмета криминалистической дискуссии // «Черные дыры» в российском законодательстве. – 2004. – № 4. – С. 85.
7. Хамдамов, А.А., Камалов, О.А., Расулев, У.Э., Улугбеков, Б.А., Холходжаев, М.К., Инагамова, М.К. Методика расследования торговли людьми. – Тошкент, 2015. – С. 58-85.

ЧАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ БАРОИ РИШВАДИҲИИ ТИҶОРАТӢ ДАР ҶТ**Шарипов М.М.,**

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи ҷиноятии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ихтисоси илмӣ: 12.00.08 – ҳуқуқи ҷиноятӣ ва криминалогия; ҳуқуқи иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ**Рохбарии илмӣ:** Сафарзода А.И., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
Муқарриз: Мирзоаҳмедов Ф., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ

Ҷишурда. Дар мақола масоили тавсифи ҳуқуқи ҷиноятии ришвадиҳии тиҷоратӣ бо дарназардошти паҳлуҳои баҳсноки он мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Муаллиф татқиқ намудааст, ки бо дар назардошти хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноятӣ мазкур нуктаи назари олимонро барраси намуда, хулосаи мантиқии ҳудро баҳри тақмили қонунгузори ҷиноятӣ пешниҳод намояд.

Калидвожаҳо: қонунгузори ҷиноятӣ, кодекси ҷиноятӣ, ришва, ришвадиҳии тиҷоратӣ, ҷавобгарӣ, ғайриқонуни додани муқофот, ғайриқонуни расонидани хизмат, ғайриқонуни гирифтани муқофот.

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА КОММЕРЧЕСКИЙ ПОДКУП В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**Шарипов М.М.,**

соискатель кафедры уголовного права юридического факультета Таджикского национального университета

Научная специальность: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право**Научный руководитель:** Сафарзода А., кандидат юридических наук, доцент
Рецензент: Мирзоаҳмедов Ф., кандидат юридических наук

Аннотация. В статье анализируются правовые аспекты коммерческого подкупа с учетом их спорных аспектов. Автор статьи, исследуя точки зрения других ученых на природу и степень общественной опасности коммерческого подкупа, предлагает свое научное заключение в целях улучшения уголовного законодательства.

Ключевые слова: уголовное законодательство, уголовный кодекс, подкуп, коммерческий подкуп, ответственность, незаконное вознаграждение, незаконное предоставление услуг, незаконное получение вознаграждения.

CRIMINAL LIABILITY FOR COMMERCIAL BRIBERY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**Saripov M.M.,**

Postgraduate student of the Department of Criminal Law of the Law Faculty, Tajik National University

Scientific Specialty: 12.00.08 – criminal law and criminology; criminally-executive law

Research supervisor: Safarzoda A.I., Candidate of Legal Sciences, Assistant Professor

Reviewer: Mirzoakhmedov F., Candidate of Legal Sciences

Annotation. The article analyzes legal aspects of commercial bribery taking into account its disputable moments. The author of the article, examining the points of view of other scientists on the nature and degree of public danger of commercial bribery, suggests his scientific conclusion with a view to improving criminal legislation.

Keywords: Criminal Legislation, Criminal Code, Bribery, Commercial Bribery, Liability, Illegal Remuneration, Illegal Service Provision, Illegal Receiving of Reward.

Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд ҶТ) муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми худ ба Маҷлиси Олии ҶТ санаи 22-юми декабри соли 2016 баён намуда буданд, ки «Фаромӯш набояд кард, ки мубориза ба муқобили коррупсия фақат вазифаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ нест. Дар ин мубориза тамоми аҳли ҷомеа, ҳар як шаҳрванд ва ҷомеаи шаҳрвандӣ низ бояд бетараф набояд. Танҳо дар ҳамин сурат мо метавонем сатҳи коррупсияро дар мамлакат коҳиш диҳем» [10].

Дар асоси банди 2.1. боби 2-и Стратегияи миллии рушди ҶТ барои давраи то соли 2030 яке аз таҳдидҳои асосӣ дар рушди Тоҷикистон нокифоя будани шароит барои фазои соҳибкорӣ, ки дар танзими барзиёд ва ғайрисамаранок, коррупсия, сарбории аз ҳад зиёди андозӣ ва душвориҳои маъмурикунонии андоз, сатҳи баланди монополизатсия, муҳофизати заифи ҳуқуқҳои молумулкӣ ва ҳуқуқҳои соҳибкорон ифода меёбад. Аз ин рӯ, ришвадиҳии тичоратӣ ҳамчун як намуди ҷиноятӣ коррупсионӣ монеаи рушди иқтисодии ҶТ эътироф шудааст [15].

Баъди ба даст овардани истиклолият ҶТ ба марҳилаи нави рушд раҳсипор шуда, ба иқтисоди бозарғони қадамҳои нахустӣ худро гузошт. Аз ҳамон давра сар карда дар Тоҷикистон ба амлбаровардани фаъолияти соҳибкорию тичорати қонунан иҷозат дода шуд. Конститутсияи ҶТ низ моддаи 12 худро ба ин самт бахшидааст, ки тибқи он давлат фаъолияти озоди иқтисоди ва соҳибкороиро барои ҳар як шахс дар ҳудуди Тоҷикистон кафолат медиҳад. Ҳар як инсон дар доираи қобилияти шахсӣ ва молиявӣ метавонад ба ҳамагу-

на фаъолияти иқтисоди ва соҳибкорои, ки қонунгузорию кишвар иҷозат додаст ва ё манъ накардааст, машғул шавад. Таҷрибаи наҷандон зиёди амали намои фаъолияти соҳибкорои тичорати нишон дод, ки субъектони мушахас ба киро-дорҳои зидди ҳуқуқи бо истифода аз мавқеи худ даст ба ҷиноят мезананд кодекси ҷиноятӣ ҶТ ин таҳавулот ё рӯйдоди навро маҳкум намуда моддаи алоҳидаи худро 279-ро ба ин масъала бахшидааст [3].

Дар асоси моддаи 279 Кодекси ҷиноятӣ ҶТ барои ришвадиҳии тичоратӣ ҷавобгарии ҷиноятӣ муқаррар шудааст, ки тибқи он тахти ришвадиҳии тичоратӣ ғайриқонуни додани пул, қоғазҳои қиматнок ё дигар молу мулк ба шахсе, ки дар корхонаи тичорати ё дигар корхона вазифаи идоракуниро ба ҷо меорад, ҳамчунин вобаста ба мақоми ишғолнамудаи ин шахс ғайриқонуни расонидани хизмати дорои хусусияти молу мулки ба ӯ барои амали анҷомдодааш (беамалиаш) ба манфиати ришвадиҳанда фаҳмида мешавад [3]. Қонунгузор ришвадиҳии тичоратиро ҳамчун тарзи даҳлати ба ҷамъият хавфноки зидди ҳуқуқӣ ба ҷараёнҳои идоракунӣ, аз ҷумла вобаста ба идоракунии моликият, фаъолияти ташкилот, воҳидҳои сохторӣ ва кормандони он, баҳо медиҳад. Хавфнокии ришвадиҳии тичоратӣ дар таъсиррасонии зидди ҳуқуқӣ ба ҷараёнҳои идоракунӣ ҳангоми қабули қарор ва баамалбарории салоҳияти худ аз тарафи субъектони фаъолияти иқтисоди ифода меёбад [1, с. 40-46]. Ҳамин тавр, соҳаи амали ришвадиҳии тичоратӣ – ин фаъолияти ташкилотҳои тичоратӣ ва дигар ташкилотҳо, ки бо қонун манъ нагардидааст ва бо иҷро намудани

функсияҳои идоракунии дар ташкилотҳои ишорашуда алоқаманд мебошад ба ҳисоб меравад. Масъалаи хавфнокии ришвадиҳии тичоратиро баррасӣ намуда, қайд кардан зарур аст, ки ришвадиҳии тичоратӣ ба сифати яке аз шаклҳои ифодаёбии коррупсия дар баҳши хусусӣ баромад менамояд [13, с. 56-59].

Ба баррасии гурӯҳе аз ҷиноятҳои таваҷҷуҳ зоҳир карда, С.Д. Красноусов ва Сафаров А.И. қайд менамояд, ки «хатари маҳсусро «коррупсияи дохилӣ» соҳиб аст, вақте ки қарорҳои идоракунии дар ташкилотҳои баҳши хусусӣ бо мақсадҳои қабул карда мешаванд, ки на танҳо ба манфиатҳои ҷомеа ва давлат муҳолифат мекунанд, балки ба манфиатҳои дурнамоии ҳуди корхона ва кормандони он зиёновар мебошанд» [8, с. 160, с. 126-129].

Ришвадиҳии тичоратӣ кирдори ба ҷамъият хавфноке мебошад, ки ба фаъолияти муқаррарии муносибатҳои бозоргонӣ ҳалал ворид мекунад, баробарии шаҳрвандонро дар назди конун, ки ҷӣ дар ташкилотҳои давлатӣ ва ҷӣ ташкилотҳои тичоратӣ қору фаъолият доранд, вайрон менамояд, фаъолияти муътадили идоракунии ҳадамотҳои тичоратиро барҳам мезанад, дар риоя гардидани қонунҳо ва уҳдадорҳои ҳуқуқӣ аз тарафи ашхосе, ки дар ташкилотҳои тичоратӣ функсияи идоракуниро иҷро менамоянд, монеа эҷод мекунад. Дар робита ба ин, криминализиатсияи ҷунин кирдор, ба монанди ришвадиҳии тичоратӣ, дар шароити муносири рушд мантиқӣ ва асоснок ба назар мерасад.

Санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки ба мубориза бо коррупсия равона гардидаанд, давлатҳоро уҳдадор менамоянд, ки мутобиқи низоми ҳуқуқи ин давлатҳо барои ришвадиҳии ҷавобгарии ҷиноятӣ пешбинӣ намоянд, инҷунин мафҳуми «ришвадиҳӣ»-ро бо роҳи тақсим намудани он ба «ришвадиҳии фаъол» ва «ришвадиҳии ғайрифавъол» муайян кунанд.

Масалан, Конвенсияи Шӯрои Аврупо аз 27 январи соли 1999, № 173 «Оид ба ҷавобгарии ҷиноятӣ барои коррупсия (ETS N 173)» ришвадиҳии

фаъолро дар баҳши хусусӣ ҳамчун ваъда, пешниҳод ва ё таклифи ғаразноки бевосита ва ё бавоситаи ҳар гуна афзалияти ғайриқонунӣ дар рафти баамалбарории фаъолияти тичоратӣ ба дилхоҳ шахс, ки корхонаҳои баҳши хусусиро идора мекунанд ва ё дар онҳо ба ин ва ё он сифат қор мекунанд, барои ҳуди ин ашхос ва ё ҳама гуна ашхоси дигар бо мақсади он, ки ин ашхос амали муайянеро анҷом диҳанд ва ё аз анҷоми амали муайян худдорӣ намоянд (м. 7), ришвадиҳии ғайрифавъол – ҳамчун пурсиш ва ё талабкунии бевосита ва ё бавоситаи ҳар гуна афзалияти ғайриқонунӣ ва ё ваъдаи ҷунин афзалият барои худ ва ё ҳама гуна ашхоси дигар, ё ин ки қабули пешниҳод ва ё ваъдаи ҷунин афзалият дар рафти фаъолияти тичоратӣ аз тарафи ҳама гуна ашхосе, ки корхонаҳои баҳши хусусиро идора менамоянд ва ё дар онҳо ба ин ва ё он сифат қор мекунанд барои анҷом додан ва ё анҷом надодани ҳама гуна амал бо вайронкунии вазифаҳои худ (м. 8) муайян шудааст [4].

Муқаррароти ба ин монанд ҳамҷунин дар моддаи 21 Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид муқобили коррупсия, ки бо Резолютсияи Ассамблеяи Генералии СММ аз 31 октябри соли 2003, № 58/4 қабул гардидааст, пешбинӣ шудааст [5]. Қонунгузор ришвадиҳии тичоратиро ҳамчун тарзи даҳолати ба ҷамъият хавфноки зиддиҳуқуқӣ ба ҷараёнҳои идоракунии, аз ҷумла вобаста ба идоракунии молиқият, фаъолияти ташкилот, воҳидҳои сохторӣ ва кормандони он баҳогузори намуд. Ба ақидаи С.Д. Макаров ва А.И. Сафаров ба сифати объекти ришвадиҳии тичоратӣ «муносибатҳои хизмати бо санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ танзимшударо миёни ташкилоти тичоратӣ ва ё дигар ташкилот (ки мақомот ва ё муассисаи давлатӣ намебошад)» ва хизматчи он, ки ташкилот ба ӯ салоҳияти муайянеро дар соҳаи қабули қарорҳои муҳими ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ аз ном ва ба манфиати ташкилот бо дигар ашхос мансуб донистааст» баррасӣ менамояд [11, с. 67, с. 94-99]. Объекти ҷинояти мазкурро тартиби муқарраршудаи амалигардонии функсияҳои худ аз тара-

фи кормандони соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқӣ, ки шахси мансабдор ба ҳисоб намераванд, ташкил медиҳад.

Предмети ришвадиҳии тичоратӣ пул, қоғазҳои қиматнок, дигар молу мулк, инчунин хизматрасонии хусусияти молу мулкидошта мебошад. Тибки банди 13 Қарори Пленуми Суди Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҷрибаи суди оид парвандаҳои ҷинояти марбут ба гирифтани, додани пора ва ришвадиҳии тичоратӣ» аз 19.12.2008 таҳти № 11 предмети ӯ ришвадиҳии тичоратӣ дар баробари маблағҳои пулӣ, қоғазҳои қиматнок ӯ дигар амвол инчунин фоида ӯ хизматрасонии хусусияти амволидошта, ки беподош расонида мешаванду аммо бояд пардохт карда шаванд (пешниҳод намудани роҳхатҳои сайёҳатӣ, таъмири манзили истиқоматӣ, сохтмони бӯстонсарой ва ғайра), шуда метавонанд. Таҳти мафҳуми фоидаи хусусияти амволидошта бошад паст кардани арзиши амволи додамешуда, объектҳои хусусишаванда, кам кардани пардохти иҷора, маблағи фоизи истифодаи ссудаи (қарзи) бонкӣ, фаҳмида мешавад. Инчунин лозим аст, ки муайян карда шавад, ки барои иҷроиши кадом ҳаракати мушаххас (беҳаракатӣ) шахси мансабдор ӯ шахсе, ки вазифаҳои идоракуниро дар корхонаи тичоратӣ ӯ дигар корхона анҷом медиҳад, предмети ришвадиҳии тичоратиро аз шахси манфиатдор гирифтааст. Вақти додани онҳо (то ӯ баъди содир намудани ҳаракат (беҳаракатӣ) ба манфиати шахси ришвадиҳанда) ба банду басти кирдори содиршуда таъсир намерасонад [9].

Мутобиқи моддаи 140 Кодекси граждании ҶТ объектҳои ҳуқуқи граждани метавонанд неъматҳо ва ҳуқуқи молу мулки ва шахсии ғайри молу мулки бошанд. Ба неъмату ҳуқуқи молу мулкӣ (молу мулк) инҳо дохил мешаванд: чизу чора, пул, аз ҷумла асъори хоричӣ, қоғазҳои қиматнок, қору хизматҳо, иттилоот, амал натиҷаи фаъолияти зехни, номи фирма, тамғаи мол ва воситаҳои дигари фардикунонии маҳсулот, ҳуқуқи молу мулкӣ ва молу мулки дигар [6].

Президенти ҶТ низоми пулии мамлакатро муайян мекунад ва пули

миллии Тоҷикистон воситаи қонунии пардохт ба шумор меравад, ки қабули он аз руи арзиши эътибории худ дар қаламрави ҶТ ҳатмист (м. 155 КГ). Ҳолатҳо, тартиб ва шартҳои истифодаи асъори хоричӣ дар қаламрави ҶТ бо қонун муайян карда мешавад. Намудҳои молу мулке, ки арзишҳои асъори эътироф карда мешаванд ва тартиби бо онҳо анҷом додани аҳдҳо тибки қонун дар бораи танзими асъор ва назорати асъор муайян карда мешаванд [6].

Дар моддаи 157 Кодекси граждании ҶТ муқаррар шудааст, ки қоғазҳои қиматнок ҳучате мебошад, ки бо риояи шакли муқарраргардида ва реквизитҳои ҳатми ҳуқуқи молу мулкиро тасдиқ менамояд, ки татбиқ ӯ гузашт кардани онҳо танҳо дар сурати нишон додани он имконпазир аст. Молу мулк ҳамчун предмети ришвадиҳии тичоратӣ метавонад речаи мухталифи ҳуқуқӣ дошта бошад, он метавонад ба шахс тибки ҳуқуқи моликият ва ӯ соҳибият таалуқ дошта бошад, метавонад аз муомилот гирифта шавад ва ӯ дар муомилот маҳдуд карда шавад. Речаи ҳуқуқи чунин молу мулк ба банду басти ҷинояти баррасишаванда таъсир намерасонад ва ҳангоми шароитҳои дахлдор дар ҳаракатҳои гунаҳгор метавонад аломатҳои ҷинояти дигар ҷой дошта бошад (масалан, дуздӣ, вайрон намудани тартиби муомилоти навъҳои алоҳидаи молу мулк ва ғ.) [6].

Мутобиқи моддаи 140 КГ хизматрасонӣ ба объектҳои ҳуқуқи граждани мансуб мебошад. Хизматрасонӣ ҳамчун объекти ҳуқуқи граждани дар иҷро намудани амалҳои муайян ифода меёбад. Таҳти хизматрасонии хусусияти молу мулкидошта бояд иҷро намудани амал ва ӯ амалигардонии фаъолияти муайян новобаста аз мавҷудияти натиҷаи моддӣ фаҳмида шавад, ки таҳти баҳодиҳии молу мулкӣ дар шакли пулӣ қарор гирифта метавонад ва ба тариқи музднок расонида шуда, хусусияти шахсӣ надоранд [6].

Расонидани хизмати хусусияти молу мулкидошта дар анҷом додани амалҳоеро ифода меёбад, ки ба қонеъгардонидани талаботи шахс равона

гардида, дорои ифодаи арзишӣ мебошад, инчунин пардохти чунин амалҳои ба манфиати шахс иҷрошавандаро дар бар мегирад.

Ба чунин хизматрасониҳо масалан таъмири ҳучра, автомобил, ҳамлу нақли молу мулк, пешниҳоди хизматрасониҳои туристӣ ва солимгардонӣ ва ғайра дохил мешаванд. Хизматҳои хусусияти ғайримолумулкӣ (ғайримоддӣ) дошта наметавонанд предмети ришвадиҳии тичоратӣ бошанд. Ба чунин хизматҳои инҳо мансуб мебошанд: пешниҳоди ягон ҳуқуқ бидуни навбат, баҳо ва тавсифи мусбӣ, аз ҷумла дар воситаҳои ахбори омма, реклама, ва ғайра.

Молу мулк (пул, қоғазҳои қиматнок, дигар молу мулк) ва хизматҳои хусусияти молумулкидошта, ба сифати предмети ришвадиҳии тичоратӣ танҳо дар он ҳолате баромад карда метавонанд, агар онҳо хусусияти ғайриқонунӣ дошта, барои ашхоси онҳоро қабулқунанда тухфаи ғайриқонунӣ ба ҳисоб раванд. Ҳама гуна бадастовариҳои мукофот (подош) дар намуди молу мулк ва ё хизматрасонии хусусияти молу мулки дошта, ки бевосита дар қонун, санади дигари қонунгузорӣ, ҳуҷҷатҳои таъсирии шахси ҳуқуқӣ ё ин, ки бо шартҳои шартномаи коллективӣ ва ё меҳнатӣ пешбинӣ нашудааст, ғайриқонунӣ доништа мешавад.

Дар моддаи 279 КҶ ду кирдори ҷиноятии мустақил муқаррар шудааст: яқум, ғайриқонуни додани мукофот (пул, коазҳои қиматнок ё дигар молу мулк, инчунин ғайриқонуни расонидани хизмати дорои хусусияти молу мулки ва дуҷум, ғайриқонуни гирифтани мукофот (пул, қоғазҳои қиматнок ё дигар молу мулк), инчунин ғайриқонунӣ истифода бурдани хизматрасонии дорои хусусияти молу мулки. Ҳардуи кирдорҳои ҷиноятии зикршуда дар таносуб ва шарикӣ зарурӣ қарор дошта, ғайриқонунӣ гирифтани мукофот худ аз худ додани онро низ талаб мекунад [3].

Тарафи объективии ғайриқонунӣ гирифтани мукофот дар қабул қардани чунин мукофот аз тарафи қорمانди соҳибқори инфиродӣ ва ё шахси ҳуқуқӣ ифода меёбад. Қабул қардани

мукофотпулии ғайриқонунӣ метавонад дар ҳама гуна шакл амалӣ карда шавад, чӣ шахсан аз тарафи худ қорманд ва чӣ ҳешовандон ва ё дигар ашхос тибқи дастур ва ё бо розигии ӯ. Таркиби ҷинояти баррасишаванда расмӣ мебошад ва аз лаҳзаи аз тарафи шахси функцияи идорақуниро иҷроқунанда қабул қардани ҳатто қисми мукофотпулӣ хотимаёфта ба ҳисоб меравад. Зимнан муҳим нест, ки ба манфиати мукофотдиҳиҳанда ягон амал анҷом дода шудааст ё на. Дар сурати қабул нақардидани мукофотпулӣ амалҳои шахсе, ки ришвадиҳиро содир намудааст, бояд ҳамчун суиқасд ба ришвадиҳии тичоратӣ банду баст қарда шавад. Ба ақидаи С.В. Максимов ва А.И. Сафаров масъалаи лаҳзаи хотимаёбии ришвадиҳии тичоратиро баррасӣ намуда, қайд мекунад, ки таҳти он бояд аз тарафи порағиранда қабул қардани ақалан қисми молу мулки ба ӯ пешниҳодшаванда (ҳуқуқ ба он) фаҳмида шавад. Лаҳзаи хотимаёбии кирдоре, ки дар шакли истифодабарии ғайриқонунии хизматрасониҳо содир қарда мешавад, бояд лаҳзаи оғози аз тарафи порағиранда ба даст овардани ҳосиятҳои фоидаовар аз амалиёти хусусияти молу мулкидошта, ки ба манфиати ӯ содир қарда мешавад, доништа шавад [12, с. 8-16, с. 20-24].

Тибқи банди 11 Қарори зикршудаи Пленуми Суди Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди ҳал намудани масъалаи оиди дар ҳаракати шахс мавҷуд будани аломати ҷинояти бо моддаи 279 КҶ ҚТ пешбинишуда, бояд ба назар гиранд, ки таҳти мафҳуми қорхонаи тичоратӣ тибқи моддаи 50 КГ ҚТ ташкилоте (шахси ҳуқуқие) фаҳмида мешавад, ки мақсади асосии фаъолияти он ба даст овардани фоида мебошад (масалан, ширкату ҷамъиятҳои хоҷағидорӣ, кооперативҳои истеҳсолӣ, қорхонаи воҳид) [9]. Ҳамзамон, бояд дар назар дошт, ки қорхонаи воҳид мутобиқи моддаи 124 КГ ҚТ ташкилоти тичоратӣ буда, ҳуқуқи ба амволи вобастақардаи молик (муассис), ки нисбати он ӯ танҳо фаъолияти хоҷағидорӣ ё идорақунии оперативиро ба амал мебарорад, соҳиб

шуданро надорад (моддаҳои 125, 127 КҶ ҚТ) [6].

Тахти мафҳуми ташкилоти ғайритиҷоратӣ, ки тобеи мақомоти ҳокимияти давлатӣ ё мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва муассисаи давлатӣ намебошад, тибқи қонунгузори граждани чамъиятҳои матлубот ва иттиҳодияҳои чамъиятӣ ё ташкилоти динӣ, сармояи хайрия ва дигар сармояҳо ва инчунин муассисае, ки аз ҷониби моллик барои амалӣ гардонидани вазифаҳои идоракунии, иҷтимоӣ - фарҳангӣ ё дигар фаъолияти хусусияти ғайритиҷоратӣ дошта таъсис дода шудааст, фаҳмида мешаванд (моддаҳои 50, 132 КҶ ҚТ) [6]. Тибқи банди 15 Қарори зикршудаи Пленуми Суди Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон додани пора ё мукофоти ғайриқонунӣ ҳангоми ришвадиҳии тиҷоратӣ, ҳамчунин гирифтани он аз ҷониби шахси мансабдор ё шахсе, ки вазифаҳои идоракуниро дар корхонаи тиҷоратӣ ё дигар корхона анҷом медиҳад, аз лаҳзаи қабули ҳатто як қисми ашёи қиматноки додамешуда, хотимаёфта доништа мешаванд [9].

Дар ҳолате, ки шахси мансабдор ё шахсе, ки вазифаҳои идоракуниро дар корхонаи тиҷоратӣ ё дигар корхона анҷом медиҳад, гирифтани предмети пора ё ришваи тиҷоратино рад намудааст, порадиҳанда ё шахсе, ки предмети пора ё ришваро медиҳад, барои сӯиқасд ба ҷинояти бо моддаи 320 КҶ ҚТ ё ин ки бо қисми дахлдори моддаи 279 КҶ ҚТ пешбинишуда ба ҷавобгарӣ кашида мешавад [3].

Агар додани ашёи қиматдори маслиҳатгардида бо сабабҳои аз иродаи ашхосе, ки қӯшиш мекарданд предмети пора ё ришваро диҳанд ё гиранд вобастанабуда, анҷом наёфта бошад, кирдори содирнамудаи онҳо бояд ҳамчун сӯиқасд ба гирифтани ё додани пора ё мукофоти ғайриқонунӣ ҳангоми ришвадиҳии тиҷоратӣ банду баст карда шавад.

Нияти ихтисорнамудаи шахс дар бораи додани (гирифтани) маблағи пулӣ, қоғазҳои қиматнок, дигар амвол ё пешниҳод намудани имконияти ғайриқонунӣ истифода бурдани хизматрасонии хусусияти моддӣ дошта, таркиби

ҷиноятро оиди сӯиқасди гирифтани ё додани пора ё ришвадиҳии тиҷоратӣ ташкил намедиҳад, агар шахс барои амалӣ гардонидани ин нияташ ягон ҳаракатҳои мушаххасро иҷро накарда бошад.

Барои банду бастии ҷинояти мазкур тарзҳои ғайриқонунӣ гирифтани мукофот, ки метавонанд гуногун бошанд, аҳамият надоранд. Ҷунин мукофот метавонад ба таври ошкоро гирифта шавад ва ё ба таври пинҳонӣ, ҷӣ аз тарафи худӣ корманд ва ҷӣ тавассути миёнаравҳо. Он метавонад аз даст ба даст, ба воситаи интиқоли почтавӣ ва ё бонкӣ ва дигар тарзҳо ба даст оварда шавад. Дар шакли пинҳонӣ ҷунин мукофот мумкин аст зерӣ ниқоби мукофотпулии қонунӣ (масалан, дивидендҳо, мукофотпулиҳо, дигар пардохтҳо) ва ё қонунӣ ба даст овардани молу мулк, аз ҷумла воситаҳои пулӣ (масалан, тухфа ба хотири зодрӯз, подоши суғуртавӣ, гонорар ва ғ.) ба даст оварда шавад.

Молу мулк ва ё хизматҳои қабулгардида бояд бо кирдор дар алоқаи (робитаи) бевосита қарор дошта, гирифтани онҳо бо ҳаракат ё (беҳаракатӣ) қабулкунанда, ки бо салоҳияти ӯ рабт дорад, алоқаманд бошад. Дар айни ҳол ҷунин кирдор бояд дорои аломатҳои зерин бошад:

- ҳаракат ё (беҳаракатӣ) ба манфиати шахси мукофотпулии ғайриқонунӣ пешниҳодкунанда ан ҷом дода мешавад;

- ҳаракат ё (беҳаракатӣ) дар робита ба кори аз тарафи қабулкунандаи мукофотпулии ғайриқонунӣ иҷрошаванда анҷом дода мешавад;

- ҳаракат ё (беҳаракатӣ) баръало имкон дорад ба манфиатҳои соҳибмулк ва ё муштариёни он зарар расонад.

Кирдор дар ҳолате ба манфиати пешниҳодкунандаи мукофотпулии ғайриқонунӣ содиршуда ба ҳисоб меравад, вақте, ки амал ва ё беамалӣ бевосита барои ин шахс ва ё дигар шахси нишондодаи он (ҷисмонӣ ё ҳуқуқӣ), ки ба манфиати он мукофотпулии ғайриқонунӣ пешниҳод гардидааст, анҷом дода мешавад.

Кирдор дар ҳолате дар робита ба кори аз тарафи қабулкунанда мукофотпулии ғайриқонунӣ анҷомдодашуда ҳисобида мешавад, ки амал ва ё беамалӣ, ки барои анҷом додани он мукофотпулии ғайриқонунӣ пешниҳод карда шудааст, ба доираи салоҳияти ин шахс, ҳуқуқ ва вазифаҳои хизмати ӯ дохил мешавад. Дар айни замон чунин шахс набояд шахси мансабдор бошад. Ба манфиати шахси мукофотпулии ғайриқонуниро пешниҳодкунанда анҷом додани амалҳое, ки ба доираи салоҳияти ӯ дохил набуда, ба салоҳияти шахси дигар мансуб мебошанд, таркиби ҷинойти ришвадиҳии тичоратиро ташкил намедихад, вале метавонад аломатҳои ҷинойти дигарро дошта бошад.

Ҷавобгарӣ танҳо дар он ҳолате ба вучуд омада метавонад, ки агар кирдор баръало имконияти расонидани зарарро ба манфиати соҳибмулк ва ё муштариёни ӯ дошта бошад. Хусусияти зарар аҳамият надорад: он метавонад моддӣ, ғайримоддӣ (ташкилӣ), маънавӣ ва дигар бошад. Дар айни ҳол расонидани зарари воқеӣ ба манфиатҳои соҳибмулк ва муштариёни ӯ талаб карда намешавад, ки ӯ чунин кирдор имконияти расонидани зарарро дошта бошад. Инчунин аҳамият надорад, ки ҳаракатҳое, ки барои онҳо мукофотпулии ғайриқонунӣ гирифта шудааст, амалан анҷом ёфтаанд ё на.

Қобилияти кирдор (имконият) оиди расонидани зарар ба манфиатҳои соҳибмулк ва ё муштариёни он маънои онро дорад, ки дар натиҷаи аз тарафи шахси гунаҳгор содир намудани амалҳои (беамалии) муайян метавонад ҳама гуна зарар ба манфиати соҳибкори инфиродӣ, соҳибмулки шахси ҳуқуқӣ, ки дар он ҷо гунаҳгор кор мекунад, инчунин дигар ашхоси ҳуқуқӣ ва ҷисмонӣ расонида шавад.

Тибқи моддаи 279 КҶ танҳо ришвадиҳӣ таҳти ҷазо қарор дорад, созиш оиди додан-гирифтани мукофот бояд то лаҳзаи содир намудани кирдор ба манфиати мукофотдиҳанда ҷой дошта бошад. Тахвили мукофот метавонад баъдтар сурат гирад, алақай баъди анҷом

додани амалҳои қайду шартшуда. Аммо мукофот (дар фарқият аз порахӯрӣ) ҷинойт ба ҳисоб намеравад: агар мукофот қаблан шарт нашуда бошад, ҷавобгарӣ барои ришвадиҳии тичоратӣ аз байн меравад [3].

Ҷинойти мазкур аз лаҳзаи аз тарафи қабулкунанда гирифтани ҳадди ақал қисми молу мулк таҳвилшаванда, аз лаҳзаи қабули ҳуҷҷатҳое, ки пардохти молу мулк ва хизматрасониро тасдиқ менамоянд, аз лаҳзаи оғози расонидани хизмати хусусияти молумулкидошта, хотимаёфта ба ҳисоб меравад. Агар шахс мукофотпулии ғайриқонуниро бо сабабҳои аз ӯ вобастанабуда ба даст наоварда бошад, пас амалҳои ӯ бояд ҳамчун суиқасд ба содир намудани ҷинойти зикршуда банду баст карда шавад.

Дар он ҳолате, ки агар кирдори барои мукофот содиршуда инчунин аломатҳои ҷинойти дигарро дар бар гирад, ҷавобгарӣ бояд аз рӯи маҷмӯи ҷинойтҳои содиршуда ба вучуд ояд.

Тарафи субъективии гирифтани мукофотпулии ғайриқонунӣ дар содир шудани кирдор бо қасди бевосита ифода меёбад. Қорманд дарк менамояд, ки пул, қоғазҳои қиматнок ё дигар молу мулк ва хизматрасонии дорои хусусияти молу мулкиро барои амали анҷомдода (беамалӣ) ба манфиати ришвадиҳанда, ки бо вазифаи хизмати ӯ алоқаманд мебошад ва баръало имкон дорад ба манфиатҳои соҳибмулк ва ё муштариёни ӯ зарар расонад, содир кунад ва мехоҳад молу мулк ва хизматрасонии зикршударо қабул намояд.

Ангеза ва мақсади гирифтани мукофотпулии ғайриқонунӣ метавонад гуногун бошад ва ба банду бастии ҷинойти мазкур таъсир намерасонад.

Субъекти гирифтани мукофотпулии ғайриқонунӣ қорманди соҳибкори инфиродӣ ва ё шахси ҳуқуқӣ, ки шахси мансабдор намебошад ба ҳисоб меравад. Агар қорманде, ки мукофотпулии ғайриқонуниро гирифтааст шахси мансабдор бошад, пас ҳаракатҳои ӯ бояд ҳамчун гирифтани пора банду баст карда шавад (м. 319 КҶ) [3].

Мутобиқи моддаи 1 Кодекси

меҳнати ҶТ таҳти корманд (корманди кироя) – шахсе фаҳмида мешавад, ки бо корфармо дар асоси шартномаи меҳнати басташуда дар муносибатҳои меҳнатӣ қарор дорад [7]. Тарафи объективи пешниҳод намудани мукофотпулии ғайриқонунӣ дар таҳвили (супоридани) чунин мукофот ба гиранда ифода меёбад. Тарзҳои пешниҳод намудани мукофотпулии ғайриқонунӣ гуногун мебошад ва ба тарзҳои гирифтани чунин мукофот, ки дар боло баррасӣ шуда буданд мувофиқ, мебошад.

Ҷинояти мазкур аз лаҳзаи додани ҳатто як қисми мукофот ба гирандаи он, хотимаёфта ба ҳисоб меравад. Агар предмети мукофотпулии ғайриқонунӣ аз тарафи корманд, ки ба ӯ мукофотпулии ғайриқонунӣ таъин шудааст, қабул нагардида бошад, ҷавобгарӣ барои суиқасд ба ҷинояти мазкур ба вучуд меояд.

Тарафи субъективи додани мукофотпулии ғайриқонунӣ дар қасди бевосита ифода меёбад. Гунаҳгор дарк менамояд, ки пул, қоғазҳои қиматнок, дигар молу мулк ва ё хизматрасонии хусусияти молумулкидоштаро барои ба манфиати ӯ аз тарафи корманд анҷом ёфтани амалҳои муайян, ки бо вазифаҳои хизмати ӯ иртибот дорад ва он метавонад баръало ба манфиатҳои соҳибмулк ва ё муштариёни ӯ зарар расонад, пешниҳод мекунад ва оқибатҳои онро мехоҳад.

Ангеза ва мақсади пешниҳоди мукофотпулии ғайриқонунӣ метавонад гуногун бошад ҳам ба банду бастии ҷинояти мазкур таъсир намерасонад. Субъекти додани мукофотпулии ғайриқонунӣ ҳама гуна шахси ҷисмонии мукаллафе мебошад, ки ба синни шонздаҳсолагии расидааст. Ба қатори онҳо ҳамчунин он ашхосе мансуб мебошанд, ки дар баробари гирандаи мукофотпулии ғайриқонунӣ корманди ҳамон як соҳибкори инфиродӣ ва ё шахси ҳуқуқӣ ба шумор мераванд.

Аз ҷумла, агар мукофотпулии ғайриқонунӣ ба шахси мансабдор бо суиқасда аз ваколатҳои хизмати ӯ пешниҳод шуда бошад (масалан, ба корманди соҳибкори инфиродӣ ва ё дигар шахси ҳуқуқӣ хизматрасонии хусусияти молумулкидошта пешниҳод ме-

гардад, ки предмети ришвадихии тиҷоратиро ташкил медиҳад) ҷавобгарӣ барои маҷмӯи ҷиноят ба вучуд меояд (барои ришвадихии тиҷоратӣ ва суиқасда аз ваколатҳои хизматӣ).

Субъектони гирифтани мукофотпулии ғайриқонунӣ ва додани мукофотпулии ғайриқонунӣ ҳангоми гирифтани додани чунин мукофот метавонанд аз ашхоси ғайр истиқода баранд, ки онҳо ба сифати миёнарав баромад мекунад. Чунин ашхос (миёнаравҳо) барои шарикӣ дар содир намудани ришвадихии тиҷоратӣ (ё ин ки дар шакли гирифтани мукофотпулии ғайриқонунӣ ва ё дар шакли додани мукофотпулии ғайриқонунӣ) ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд [14, с. 159].

Қисми 2 моддаи 279 КҶ ҷавобгариро барои ришвадихии тиҷоратии такроран содиршуда пешбинӣ менамояд. Ришвадихии тиҷоратӣ дар он ҳолате такроран содиршуда эътироф мешавад, ки агар шахс дар ҷараёни муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан ва ё бардошта шудани доғи судӣ барои ҷинояти қаблан содиркарда бори дигар ба ҷинояти мазкур даст зада бошад [3].

Агар корманд барои анҷом додани амалҳои муайян мукофотпулии ғайриқонунӣ гирифта бошад, ки барои анҷом додани онҳо ваколат надошт ва ё худро ҳамчун шахси дигар муарифи карда бошад ё ин, ки барои пешниҳод кардан ба корманди ваколатдор, ки дар воқеъ қасди додани онҳоро надорад, ваъда дода бошад, чунин ҳаракатҳо бояд ҳамчун қаллобӣ (м. 247 КҶ) банду баст карда шаванд [3]. Агар ришвадихии тиҷоратиро айнан тавзеҳ диҳем, пас ин ҳаракат, моҳиятан, таркиби ниҳонии ҷиноят – гирифтани пораро ташкил намедиҳад. Дар ин вазъият фитнаангез барои ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ муроҷиат намудан ҳеҷ гуна бурҳон дар ихтиёр надорад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ нуқтаи назаре мавҷуд аст, ки тибқи он моҳияти ришвадихии тиҷоратӣ маҳз дар кӯшиши бебарори додани пул, қоғазҳои қиматнок ва м.и. ифода меёбад, яъне аз тарафи объективӣ ҳаракатҳое, ки дар хусуси онҳо дар моддаи 279 Кодекси ҷиноятии ҶТ суҳан меравад, аз суиқасд ба додани пора ҳеҷ гуна тафовут надоранд [3].

Адабиёт:

1. Глазко, И.С. В сборнике: Уголовный закон: современное состояние и перспективы развития // Всероссийской научно-практической конференции с международным участием, посвященной 20-летию принятия Уголовного кодекса РФ. – Воронеж: Воронежский экономико-правовой институт. – 2016.
2. Конститутсияи ҚТ 6 ноябри соли 1994 дар раӢйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 юни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо тариқи раӢйпурсии умумихалқӣ ба он таъғиру иловаҳо ворид карда шудаанд.
3. Кодекси ҷиноятии ҚТ аз 21 майи соли 1998. http://base.mmk.tj/view_sanad-hoview.php?showdetail=&sanadID=23.
4. Конвенсияи Шӯрои Аврупо аз 27 январӣ соли 1999, №173 «Оид ба ҷавобгарии ҷиноятӣ барои коррупсия (ETSN 173)» // <http://www.business-anti-corruption.ru/about/about-corruption/coe/>.
5. Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид муқобили коррупсия, ки бо Резолютсияи Ассамблеяи Генералии СММ аз 31 октябри соли 2003, № 58/4//www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/corruption.shtml.
6. Кодекси граждании ҚТ 30 юни 1999. http://base.mmk.tj/view_sanad-hoview.php?showdetail=&sanadID=335.
7. Кодекси меҳнати ҚТ аз 23 июли 2016// http://base.mmk.tj/view_sanad-hoview.php?showdetail=&sanadID=364.
8. Красноусов, С.Д. Коммерческий подкуп как форма коррупции в частном секторе (понятие и противодействие). – М., 2014. – 160 с; Сафаров, А.И. Проблемы определения общественной опасности должностных преступлений в сфере предпринимательской деятельности // Вестник Таджикского национального университета. Серия гуманитарных наук. – Душанбе, 2014. – № 3/5(142). – С. 126-129.
9. Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҷрибаи судӣ оид парвандаҳои ҷиноятӣ марбут ба гирифтани додани пора ва ришвадихии тичоратӣ» аз 19.12.2008. – таҳти № 11.
10. Паёми Президенти ҚТ, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҚТ аз 22.12.2016, шаҳри Душанбе// <http://www.president.tj/node/13739>.
11. Макаров, С.Д. Уголовная ответственность за коммерческий подкуп: Учебное пособие / С.Д. Макаров. – Иркутск, 2001. – 67 с. Сафаров, А.И. Коррупционные преступления в сфере предпринимательской деятельности по законодательству Республики Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета. – 2015 – Т. 1. – № 4 (51). – С. 20-24.
12. Максимов, С.В. Уголовная ответственность за злоупотребление полномочиями лицами, выполняющими управленческие функции в коммерческих и иных организациях, и коммерческий подкуп / С.В. Максимов // Уголовное право. – 1999. – № 1. – С. 8-16; Сафаров, А.И. Некоторые вопросы уголовной политики в сфере охраны предпринимательства в Таджикистане. / А.И. Сафаров // Правовая жизнь, 2015. – № 3. – С. 94-99.
13. Сулаймонова, Н.Н., Абишев, Б.Ш. «Ответственность за коммерческий подкуп по уголовному кодексу Республики Казахстан» / Н.Н. Сулаймонова, Б.Ш. Абишев // Номаи Донишгоҳ. Ученые записки Худжанского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия гуманитарно-общественных наук. – 2016. – Т. 46. – № 1. – С. 56-59.
14. Сафаров, А.И., Саидов, Ш.Н., Қудратов Н.А. Ҷумҳурии иқтисодӣ. Воситаи таълимӣ. – Душанбе: «Империал Групп», 2015.
15. Стратегияи миллии рушди ҚТ барои давраи то соли 2030 аз 1 декабри соли 2016, № 636 // <https://yandex.ru/clck/jsredir?bu=uniq15121276991794398&from=yandex.ru>

ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ ВЫМОГАТЕЛЬСТВА**Раджабов К.Д.,**ассистент кафедры криминалистики и судебно-экспертной деятельности юридического факультета Таджикского национального университета
E-mail: komron231823@gmail.com**Научная специальность:** 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право**Рецензент:** Шарипов Т.Ш., доктор юридических наук, профессор**Аннотация.** В данной статье рассматриваются меры предупреждения, а также оптимальные направления и методы борьбы с вымогательством.**Ключевые слова:** вымогательство, предупреждение, мера противодействия, преступление, криминология.**ПЕШГИРИИ ТАМАЪЧӢӢ****Рачабов К.Д.,**ассистенти кафедраи криминалистика ва фаъолияти экспертизаи судии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
E-mail: komron231823@gmail.com**Ихтисоси илмӣ:** 12.00.08 – ҳуқуқи ҷиноятӣ ва криминология; ҳуқуқи иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ**Муқарриз:** Шарипов Т.Ш., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор**Фишурда.** Дар мақола ҷораҳои пешгирии тамаъҷӯӣ таҳлил шуда, роҳҳои беҳтар ва усулҳои мақсадноки мубориза бо тамаъҷӯӣ нишон дода шудааст.**Калидвожаҳо:** тамаъҷӯӣ, пешгирӣ, тадбирҳои мубориза, ҷиноят, криминология.**PREVENTION OF EXTORTION****Rajabov K.D.,**Assistant of the Department of Criminalistics and Forensic Activities of the Law Faculty of the Tajik National University
E-mail: komron231823@gmail.com**Scientific Specialty:** 12.00.08 – criminal law and criminology; criminal-executive law**Reviewer:** Sharipov T.Sh., Doctor of Law, Professor**Summary:** This article discusses measures to prevent, as well as the best ways and methods to combat extortion.**Keywords:** Extortion, Warning, Countermeasures, Crime, Criminology.

На сегодняшний день главным направлением борьбы с преступностью является предупреждение преступлений. Выработка теоретических основ деятельности по предупреждению преступлений всегда была и продолжает оставаться одной из важнейших задач криминологии. Посредством накопления положительного знания в рамках фундаментальных и прикладных исследований о закономерностях, принципах, средствах и методах предупреждения преступлений криминология выполняет свою регулятивную функцию. Наряду с этим криминология как наука обязана изучать прочный познавательный процесс в рамках своих исследований и создать прямой выход на практику. Конечным результатом прикладных криминологических исследований является выработка непосредственно адресованных практике научных рекомендаций организационного, тактического и методического характера.

С точки зрения А.М. Яковлева, наиболее простым объяснением того, почему люди не совершают преступлений, является то, что это им невыгодно. Общество же принимает все меры, чтобы преступления не совершались [5, с. 150]. Это касается как преступного, так и виктимного поведения. Л.В. Франк в своей книге «Потерпевший от преступления и проблемы советской виктимологии» написал: «Людям невыгодно становиться жертвами преступлений, потому, видимо, они стараются ими не быть» [4, с. 10].

Меры виктимологической профилактики должны осуществляться с использованием средств массовой информации, рассчитанных на широкую аудиторию и на специальный круг лиц, относящихся к группе риска. По нашим наблюдениям, подобная информация чаще содержится в изданиях, которые специализируются на правовой и криминальной тематике, откуда она вряд ли может быть воспринята широкими массами. Другой путь виктимологического просвещения – сотрудничество с региональными объединениями предпринимателей и другими общественными организациями.

К.О. Купцов считает, что система противодействия любым преступлениям, в том числе вымогательство, включает два основных способа: установление наказания за конкретные общественно опасные деяния (т.е. уголовно-правовые средства) и их предупреждение (криминологические или обще социальные меры) [3, с. 161].

Вымогательство является одним из индикаторов криминальных тенденций в обществе. Характер и масштабы данных преступлений зависят от особенностей экономического, социального, культурного развития. При этом указанные преступления были в прошлом, существуют сейчас и, вероятно, будут в будущем. Преступления против собственности будут существовать, пока существует сама собственность. Речь лишь идет о том, что можно и нужно не допускать роста рассматриваемых преступных деяний выше того предела, переход через который приводит к социальной напряженности, угрозе массового недовольства.

Данные преступления касаются как виновных, так и потерпевших. Этот факт вновь обращает внимание к обеспечению безопасности граждан и защите их собственности. Центральной остается проблема профилактической защиты личности от преступных посягательств, которая предусматривает решение двуединой задачи – профилактика насильственных преступлений против собственности граждан и соответствующая виктимологическая профилактика.

Особое внимание уделяется индивидуальным особенностям личности, которые обуславливают совершение преступлений. В литературе по данному вопросу даются следующие пояснения.

Во-первых, люди не совершают насильственные преступления и не покушаются на чужое имущество не потому, что боятся наказания, а потому, что государством и обществом, правоохранительными органами проводится работа по предупреждению криминальных проявлений, и касается она именно этих людей. Все направлено на то, чтобы выявлять лиц с преступными намерениями и упреждать их

криминальные действия. Они не совершают преступлений потому, что им не дают этого делать. Их «принудительно» лишают возможности встать на преступный путь. Они состоят на учете в милиции, за ними осуществляется надзор.

Во-вторых, есть люди, которые взвешивают для себя благоприятные и неблагоприятные последствия своих действий и при этом, размышляя над тем, «стоит игра свеч» или нет, убеждаются, что уголовное наказание за совершенное преступление – весьма тяжкое последствие. Они приходят к выводу, что преступление – дело для них невыгодное, невозможное, нецелесообразное и не совершают преступлений, потому что боятся наказания, а рисковать, надеясь на то, что удастся уйти от ответственности, они не желают. На таком понимании мотивов человеческого поведения строится известная уголовно-правовая концепция общего предупреждения. Она сводится к тому, что путем наказания одного преступника в сознании других граждан создается психологический барьер, препятствующий реализации преступного намерения.

Несмотря на неоспоримость наличия сдерживающего эффекта в наказании, наиболее перспективным способом противодействия преступности следует признать предупреждение совершения новых преступлений. Это обусловлено тем, что:

а) даже быстрое раскрытие любого преступления и назначение виновному наказания неспособны устранить общественно опасные последствия, наступившие в результате совершения преступного деяния;

б) только в процессе реализации предупредительных мер происходит непосредственное воздействие на причины и условия, способствующие совершению преступлений;

в) современное общество не обладает ресурсами, позволяющими выявить всех лиц, совершающих преступления;

О предупреждении вымогательства следует понимать, что без завершения начатых в стране преобразований, стабилизации экономики крайне трудно будет

добиться стабилизации этого вида преступлений, как и преступности в целом. Тем более что уже состоялась экспансия организованной преступности в экономику, культуру и политику нашей страны. Хотя можно заметить, что при тоталитарных режимах отмечается низкий уровень как корыстной, корыстно-насильственной, так и всей преступности, что не случайно и связано с тем, что в таких странах осуществляется всеобщий контроль за всеми сферами жизнедеятельности человека, который, как правило, компенсируется злоупотреблениями властей против своего народа.

Таким образом, с учетом реального экономического и политического положения в нашем государстве следует говорить об осуществлении только таких мер, посредством которых можно локализовать явления, образующие причинный комплекс вымогательства, а также ослабить негативные последствия этих явлений.

К мерам социально-экономического характера в первую очередь можно отнести:

- повышение прожиточного минимума населения с целью нейтрализации имущественного неравенства как одного из основных противоречий в детерминации вымогательства;

- необходимо целенаправленное усиление политики, ориентированной на обеспечение занятости населения. Кроме того, государство должно путем налоговых, социальных и иных льгот стимулировать инвестиции в трудовую занятость несовершеннолетних, что позволило бы закрыть несовершеннолетним двери в криминальный мир и дать возможность законной деятельности.

Вымогательство в известный период заместило собой легальное принуждение в области хозяйственных интересов, поэтому требуется его вытеснение мощными государственными механизмами гарантии личной и экономической безопасности. Это направление предполагает самые разнообразные меры, которые носят глобальный и долговременный характер: совершенствование налогового, таможен-

ного законодательства, выработка и законодательное закрепление наиболее быстрых и эффективных процедур разрешения хозяйственных и имущественных споров.

Сопутствующими мерами к развитию экономических отношений должно стать правовое воспитание, включающее разъяснение общественной опасности вымогательства, смысла соответствующей уголовно-правовой нормы, правила о моменте окончания вымогательства, информирование о достижениях в борьбе с вымогательством.

Е.А. Елец утверждает, что предупреждение вымогательства может быть осуществлено и с помощью мероприятий информационного и воспитательного характера, к коим относится, например, информирование населения о вымогательстве и вымогателях с разъяснением необходимости обращения в правоохранительные органы при предъявлении противоправных требований [1, с. 171].

В профилактике вымогательства правовое воспитание должно сочетаться с экономическим образованием и воспитанием, направленными на недопущение формирования у воспитуемых склонности к нетрудовым способам обеспечения материальных потребностей и на обучение основам грамотного экономического поведения. Для этого следует формировать следующие качества и умения: развитое экономическое сознание, чувство собственника, реального хозяина, экономически осознанное отношение к труду и его результатам; стремление к повышению трудовых доходов, улучшению качества жизни, ориентация на рационализацию труда и повышение его эффективности; готовность участвовать в разнообразных формах деятельности, связанных с рыночной экономикой; способность к достойному нравственному выбору в ситуациях, связанных с экономическими трудностями, готовность преодолевать их; умение использовать действующий механизм социально-экономической защиты своих и общественных интересов, потребность в самосовершенствовании и обновлении экономических знаний. Особое значение в

правовом воспитании граждан должна занять информационная обеспеченность. Нельзя отрицать их влияние на причины латентности вымогательства, степень доверия населения, в том числе наиболее активной его части, к государственным органам. Осуществление экономической политики невозможно без грамотной политики, направленной на человека.

Итак, наиболее часто приводятся пять направлений социальной политики, которые также могут влиять и на предупреждение вымогательства:

- политика занятости, в частности связанная с ликвидацией безработицы и созданием рабочих мест;
- политика в области образования, включая дошкольное;
- семейная политика;
- молодежная политика, включая создание условий для отдыха, проведения досуга и занятия культурой;
- политика в области здравоохранения, в частности борьбы с наркоманией и алкоголизмом.

По нашему мнению, особое внимание в системе мер противодействия преступности и вымогательству в частности занимает социальный контроль, которому в последнее время не уделяется должного внимания. Как отмечает М.С. Кратер, тенденции современной преступности складываются под влиянием не только социально-экономических детерминант и внутренних закономерностей ее развития, но и под влиянием состояния системы социального контроля самой преступностью [2, с. 32].

Социальный контроль представляет собой совокупность норм, институтов и отношений, направленных на обеспечение поведения личности в соответствии с интересами связанных с этим поведением социальных групп, общества в целом. В данном случае социальный контроль, осуществляемый как ближайшим окружением этой личности, так и обществом в целом, направлен на укрепление и охрану позитивных отношений, что способствует профилактике отклоняющегося, в том числе преступного поведения.

Социальный контроль, таким образом, включен и реализуется в системе мер предупреждения любого отклоняющегося поведения. Основа социального контроля в таком случае – это система норм и ценностей в сферах морали, права, эстетики и т. д., которые отражают интересы личности и общества и выступают в качестве инструментов контроля, устанавливая для личности границы допустимых отклонений в поведении от общепринятых стандартов и представляя собой принципиальную основу для применения моральных, правовых и других санкций. Последние не только соответствуют общественному мнению, но и могут быть закреплены государством в законах. В законах также воплощена функция контроля. Законодательное «сдерживание» от недозволенного поведения может рассматриваться в системе социального контроля. Закон регулирует поведение и предусматривает санкции за нарушения норм права.

Социальный контроль, рассматриваемый в системе профилактики отклоняющегося поведения, – это контроль государства и общества за личностью, ее поведением. При этом формы социального контроля на разных уровнях различны.

В заключение можно выделить несколько критериев предупреждения вымогательства. Например, по признаку целеполагания выделены обще-социально и специальное предупреждение вымогательства; в зависимости от масштаба могут быть выделены обще-государственные меры предупреждения, относящиеся к большим социальным группам, меры предупреждения, относящиеся к отдельным объектам или микрогруппам, а также индивидуальные меры предупреждения; по содержанию меры предупреждения могут носить экономический характер, политическую, социальную, организационно-управленческую, правовую и иную направленность; меры общей и индивидуальной профилактики и т. д.

Таким образом, можно выделить определенную совокупность мер профилактики: основная или обще-социальная (направленная на все выделенные группы граждан, но имеющее воздействие в большей мере степени на четвертую группу) социально-экономическая, социальная политика и правовое воспитание.

Литература:

1. Елец, Е.А. Уголовно-правовые и криминологические аспекты вымогательства. Дис. ... к. ю. н. – Краснодар, 2000. – С. 171.
2. Крутер, М.С. Особенности детерминации преступного поведения молодежи. – С. 32.
3. Купцов, К.О. Предупреждение вымогательства: криминологические и уголовно-правовые проблемы. Дис. ... к. ю. н. – Москва, 2012. – С. 161.
4. Франк, Л.В. Потерпевший от преступления и проблемы советской виктимологии. – Душанбе, 1977. – С. 10-11.
5. Яковлев, А.М. Теория криминологии и социальная практика. – М., 1985. – С. 150-151.

ИММУНИТЕТ ПЕРСОНАЛА МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ

Рузиева Р.М.,
аспирантка кафедры уголовного права
юридического факультета Таджикского
национального университета
E-mail: ruhshona.ruzieva@mail.ru

Научная специальность: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право

Аннотация. К концу 1992 года Республику Таджикистан официально признали более 50 стран мира. Таджикистан вступил в ряды таких влиятельнейших международных организаций, как Организация Объединенных Наций (ООН) и Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе. В современном мире международные организации являются самостоятельными субъектами международного права. Они активно принимают участие в сотрудничестве с государствами в разных отраслях. Учреждаются представительства различных международных организаций на территории государств, в связи с чем диктуется необходимость правовой регламентации статуса персонала данных организаций на территории государства пребывания.

Ключевые слова: иммунитет, универсальный, иммиграция, статус, юрисдикция.

ИММУНИТЕТИ КОРМАНДОНИ ТАШКИЛОТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ҲУҚУҚИ ҚИНОЯТӢ

Рузиева Р.М.,
аспиранти кафедраи ҳуқуқи қиноятӣ
факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон
E-mail: ruhshona.ruzieva@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.08 – ҳуқуқи қиноятӣ ва криминалогия; ҳуқуқи иҷроӣ ҷазои қиноятӣ

Фиишурда. Охири соли 1992, беш аз 50 кишвар Ҷумҳурии Тоҷикистонро расман эътироф намуданд. Тоҷикистон ба қатори чунин созмонҳои бонуфузи байналхалқӣ, чун Созмони Милали Муттаҳид ва Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо ҳамроҳ шуд. Дар ҷаҳони имрӯза ташкилотҳои байналхалқӣ субъектҳои мустақили ҳуқуқи байналмилалӣ мебошанд. Онҳо дар ҳамкорӣ бо давлатҳо дар соҳаҳои мухталифи соҳа фаъолона иштирок мекунанд. Намояндагони созмонҳои гуногуни байналмилалӣ дар ҳудуди давлатҳо таъсис дода мешаванд, бинобарин, зарурати танзими ҳуқуқи вазъи ин ташкилотҳо дар ҳудуди кишвари будубош ба миён омадааст.

Калидвожаҳо: иммунитет, универсалӣ, иммигрантсия, вазъӣ, юрисдиксия.

THE IMMUNITY OF STAFF OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN CRIMINAL LAW

Ruzieva R.M.,
postgraduate student of the criminal law department
of the Law Faculty of the Tajik National University
E-mail: ruhshona.ruzieva@mail.ru

Scientific speciality: 12.00.08 – criminal law and criminology; criminally-executive law

Annotation. By the end of 1992, more than 50 countries had officially recognized the Republic of Tajikistan. Tajikistan joined the ranks of such influential international organizations as the United Nations (UN) and the Organization for Security and Cooperation in Europe. In today's world, international organizations are independent subjects of international law. They actively participate in cooperation with States in different branches of the field. Representations of various international organizations in the territory of states are being established, therefore, the necessity of legal regulation of the status of the personnel of these organizations in the territory of the host state is dictated.

Keywords: Immunity, Universal, Immigration, Status, Jurisdiction.

Под международной организацией понимаются межгосударственные (межправительственные) организации и объединения, созданные на основе международного соглашения. Они, как правило, бывают:

1) всемирными, универсальными – цели и задачи этих организаций имеют значение для всех или большинства государств, характеризуются универсальным членством (ООН и ее специализированные учреждения);

2) иные организации создаются в интересах определенной группы государств [3, с. 111].

В большинстве случаев иммунитет персонала международных организаций носит функциональный характер, и он четко прописан в уставах и в других соответствующих актах международных организаций.

В соответствии со ст. 105 Устава ООН 1945 г.: «представители Членов Организации и ее должностные лица... пользуются... иммунитетами, которые необходимы для самостоятельного выполнения ими своих функций, связанных с деятельностью Организации» [4, с. 400-401].

Конвенция ООН о привилегиях и иммунитетах Объединенных Наций от 13 февраля 1946 (далее – Конвенция 1946 г.) детализирует указанное положение. В преамбуле данной Конвенция закреплена функциональная природа иммунитетов. Так, согласно с данным положением, «Организация пользуется на территории каждого из своих Членов такими привилегиями и иммунитетами, какие необходимы для достижения ее целей, и что представи-

тели Членов Организации Объединенных Наций и ее должностные лица также пользуются такими привилегиями и иммунитетами, какие необходимы для самостоятельного выполнения ими своих функций, связанных с деятельностью Организации» [7, с. 430].

Статья V Конвенции 1946 г. регламентирует основные иммунитеты и привилегии должностных лиц организации. «Должностные лица ООН не подлежат ответственности за сказанное или написанное ими, за все действия, совершенные ими в качестве должностных лиц. Они освобождаются от обложения налогами окладов и вознаграждений, уплачиваемых им ООН, освобождаются от государственных служебных повинностей и имеют вместе с женами и родственниками, находящимися на их иждивении, ряд привилегий в отношении ограничений по иммиграции и от регистрации иностранцев, в отношении обмена валюты, ввоза мебели и имущества при первоначальном занятии должности в соответствующей стране, пользуются привилегиями в отношении репатриации» [8].

Кроме того, иммунитеты некоторых должностных лиц организации приравниваются к дипломатическому иммунитету. Таковым иммунитетом обладают, например:

- Генеральный Секретарь ООН, его помощники, а также их жены и несовершеннолетние дети (ст. V разделы 19, 20 Конвенции от 13 февраля 1946 г.);

- судьи Международного Суда ООН при исполнении ими служебных обязанностей [14, с. 404-414];

- главные администраторы и высшие должностные лица специализированных учреждений ООН, а также их супруги и несовершеннолетние дети [9, с. 279-288]. В настоящее время иммунитет этих должностных лиц дополнительно регламентирован также в специальных протоколах к Конвенции о привилегиях и иммунитетах специализированных учреждений ООН¹ либо в отдельных международно-правовых актах, как это сделано, например, в отношении персонала Международной организации гражданской авиации ООН (ИКАО) [10, с. 425];

- должностные лица иных международных организаций, не являющихся специализированными учреждениями ООН; например Консультативной Комиссии по открытому небу [2, с. 454]; «Дунайской Комиссии» [11, с. 338].

Предлагается распространить такой же иммунитет на Судей, Прокурора, его заместителей, персонала прокуратуры, Секретаря и его заместителей Международного Уголовного Суда [13, с. 229-257]. Последнее получило недавнюю апроба-

цию, когда дипломатический по объему иммунитет был предоставлен Судьям, Обвинителям и персоналу Секретариата Международных трибуналов по Югославии и Руанде [15, с. 109-117].

Так, по ст. 48 Римского Статута Международного уголовного суда 1998 года: «судьи, прокурор, заместители прокурора и секретарь пользуются, когда они участвуют в деятельности Суда или в отношении такой деятельности, теми же привилегиями и иммунитетами, которые предоставляются главам дипломатических представительств; судебно-процессуальный иммунитет любого рода в отношении всего сказанного, написанного ими и действий, совершенных ими в официальном качестве». Примечательно, что данные иммунитеты продолжают предоставляться и после истечения срока их полномочий. Данное положение в большей степени связано с деятельностью Суда. Как правило, данный суд рассматривает особо тяжкие преступления, определенные как преступления против мира и безопасности человечества, и в качестве обвиняемых могут выступать высоко поставленные лица, в связи с чем возникает необходимость полной защиты лиц, рассматривающих и участвующих в данном судебном процессе.

Иммунитет от уголовной юрисдикции должностных лиц международных организаций также закреплен в Конвенции о привилегиях и иммунитетах Шанхайской Организации Сотрудничества от 17 июня 2014 г. (далее – Конвенция 2014 г). Согласно со ст. 11 данной Конвенции: «Должностные лица на территории государств-членов не подлежат уголовной, гражданской и административной ответственности за сказанное или написанное ими и за все действия, совершенные ими в качестве должностных лиц» [12, с. 156].

Вместе с тем, в некоторых соглашениях международных организаций предусмотрена юрисдикция государств-участников в отношении гражданской ответственности. Так, например статья 51 Соглашения об учреждении Европейского банка реконструкции и развития от 1990 года предусматривает следующее:

¹ К таким организациям относятся: Международная Организация Труда; Продовольственная и Сельскохозяйственная Организация Объединенных Наций; Международная Организация Гражданской Авиации; Организация Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры; Международный Валютный Фонд; Международный Банк Реконструкции и Развития; Всемирная Организация Здравоохранения; Всемирный Почтовый Союз; Международный Союз Электросвязи; Международная Организация по делам беженцев (организация распущена в соответствии с резолюцией ООН от 15.02.1952); Всемирная Метеорологическая Организация; Межправительственная морская консультативная Организация; Международная финансовая корпорация; Международная Ассоциация Развития; Организация Объединенных Наций по промышленному развитию. – См.: Приложения к Конвенции о привилегиях и иммунитетах Специализированных учреждений от 21 ноября 1947 года: I от 14 сентября 1948; II от 13 декабря 1948 года; III от 11 августа 1948 года; IV от 11 августа 1948 года; V от 7 февраля 1949 года; VI от 29 апреля 1949 года; VII от 2 августа 1948 года; VIII от 11 июля 1949 года; IX от 16 января 1951 года; X от 16 января 1951 года; XI от 4 апреля 1949 года; XII от 29 декабря 1951 года; XIII от 12 февраля 1959 года; XIV от 9 июля 1968 года; XV от 22 апреля 1959 года; XVI от 15 февраля 1962 года; XVII от 15 февраля 1962 года // Международное публичное право. Сборник документов. – Т. 1. – М., 1996. – С. 288-300.

«Все управляющие, директора, заместители, должностные лица и служащие, а также эксперты, выполняющие поручения Банка, обладают иммунитетом от судебного производства в отношении действий, совершенных ими при выполнении служебных обязанностей, кроме случаев, когда Банк отказывается от того иммунитета, и все их официальные документы пользуются неприкосновенностью. Этот иммунитет не применяется, однако, к гражданской ответственности в случае ущерба в результате дорожно-транспортного происшествия, совершенного любым таким управляющим, директором, заместителем, должностным лицом, служащим или экспертом» [5, с. 416].

Характерным отличием иммунитета персонала международных организаций от рассмотренных выше иммунитетов является то, что от иммунитета дипломатического представителя может отказаться только аккредитующее государство, в то время от иммунитета персонала международных организаций решает сама организация. В основном данным правом наделены высшие должностные лица или коллегиальный орган организаций [6, с. 66]. Так, например, согласно разделу 20 Конвенции 1946 г.: «Генеральный Секретарь имеет право и обязанность отказаться от иммунитета, предоставленного любому должностному лицу, в тех случаях, когда, по его мнению, иммунитет препятствует отправлению правосудия и от него можно отказаться без ущерба для интересов Объединенных Наций. В отношении Генерального Секретаря право отказа от иммунитета принадлежит Совету Безопасности».

Относительно иммунитетов персонала, специализированных учреждения ООН следует подчеркнуть, что 21 ноября 1947 г. Генеральная Ассамблея приняла Конвенцию о привилегиях и иммунитетах специализированных учреждений Организации Объединенных Наций. В ней каждому специализированному учреждению посвящено приложение, учитывающее специфику организации.

Статья о должностных лицах подчеркивает, что каждое специализированное учреждение определяет категории должностных лиц, к которым должны применяться положения этой статьи. Об этом доводится до сведения правительств всех государств-членов, генерального секретаря ООН.

Должностные лица учреждений в основном пользуются теми же привилегиями и иммунитетами, что и представители государств-членов. Это - изъятия из судебной юрисдикции за действие, сказанное и написанное в качестве должностных лиц, изъятия из обложения налогами окладов и вознаграждений, освобождения вместе с женами и родственниками, находящимися на их иждивении, от ограничений по иммиграции и от регистрации иностранцев, привилегии в отношении обмена валюты, какими пользуются дипломатические представители, льготы в отношении репатриации во время международных кризисов, беспошлинный ввоз мебели и имущества при первоначальном вступлении в должность [1, с. 112-113].

Должностные лица освобождены от государственных повинностей. Что касается должностных лиц - граждан государства пребывания, то этими изъятиями пользуются только те, которые включены в списки должностных лиц, составленные главным администратором. Если имеет место призыв таких должностных лиц для выполнения государственных повинностей, государство обязано, однако, предоставить временную отсрочку, необходимую для избежания перерыва в продолжении основной работы учреждения, по просьбе такого учреждения.

Следовательно, для выполнения функций присущие международным организациям иммунитеты и привилегии предоставляются не только представителям государств-членов организаций, но и персоналу данных организаций, которые в первую очередь определяется международным правом.

Литература:

1. Блищенко, И.П. Дипломатическое право. 2-е изд. доработанное. – М.: «Высшая школа», 1990. – С. 112-113.
2. Договор по открытому небу от 24 марта 1992 года // Международное публичное право. Сборник документов. – Т. 2. – М., 1996. – С. 454.
3. Крупцов, А.А. Уголовно-правовой статус иностранного гражданина: дис. ... канд. юрид. наук. – Владимир, 2010. – С. 111.
4. Международное публичное право. Сборник документов. – Т. 1. – М., 1996. – С. 400-401.
5. Международное публичное право. Сборник документов. – Т. 1. – М., 1996. – С. 416.
6. Кибальник, А.Г. Иммунитеты в уголовном праве // А.Г. Кибальник. – Ставрополь, 1999. – С. 66.
7. Конвенция ООН о привилегиях и иммунитетах Объединенных Наций от 13 февраля 1946 // Международное публичное право. Сборник документов. – Т. 2. – М., 1996. – С. 430.
8. Конвенция о привилегиях и иммунитетах Объединенных Наций, 1946, United Nations, Treaty Series, vol 596, p. 322, chapter 18.
9. Конвенция о привилегиях и иммунитетах специализированных учреждений от 21 ноября 1947 года // Международное публичное право. Сборник документов. – Т. 1. – М., 1996. – С. 279-288.
10. Конвенция о международной гражданской авиации от 7 декабря 1944 года // Международное публичное право. Сборник документов. – Т. 2. – М., 1996. – С. 425.
11. Конвенция о режиме судоходства на Дунае от 18 августа 1948 года // Международное право в документах. Сост. Н.Т. Блатова, Г.М. Мелков. – М., 1997. – С. 338.
12. Конвенция о привилегиях и иммунитетах Шанхайской организации сотрудничества // Международное публичное право. Сборник документов. – Т. 2. – М., 1996. – С. 156.
13. Проект Устава Международного Уголовного Суда // Российский ежегодник международного права. 1995. – СПб., 1996. – С. 229-257.
14. Статут Международного Суда от 26 июня 1946 года // Международное публичное право. Сборник документов. – Т. 1. – М., 1996. – С. 404-414.
15. Устав Международного трибунала (по Югославии) // Международное публичное право. Сборник документов. – Т. 2. – М., 1996. – С. 102-109; ст. 29 Устава Международного трибунала по Руанде // Международное публичное право. Сборник документов. – Т. 2. – М., 1996. – С. 109-117.

**НАҚШИ ШАРТНОМАҲО ВА ПАЙМОНҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР МУБОРИЗА
БАР ЗИДДИ ГАРДИШИ ҒАЙРИҚОНУНИИ МАВОДҲОИ НАШӢАОВАР****Қодиров Д.С.,**

ассистенти кафедраи криминалистика ва фаъолияти экспертизаи судии факултаи ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқ

Ихтисоси илмӣ: 12.00.12 – криминалистика; фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ; фаъолияти экспертизаи судӣ**Муқарриз:** Азизода У.А., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Ғишурда. Дар мақола нақши шартномаҳо ва паймонҳои байналмилалӣ дар мубориза бар зидди гардиши ғайриқонунии маводҳои нашъаовар мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Мубориза бар зидди гардиши ғайриқонунии воситаҳои нашъаовар дар замони муосир бе ба роҳ мондани ҳамкориҳои байналхалқӣ ва бе этироф намудани паймонҳои байналхалқӣ ғайриимкон мебошад. Барои ин бояд ҳамкориҳо дар самти мубориза бар зидди гардиши ғайриқонунии воситаҳои нашъаовар дар сатҳи байналмилалӣ ба роҳ монда шавад, ва қонунгузорию давлатҳо дар ин самт наздик гардонида шавад, инчунин ҳамкориҳо байни мақомотҳои махсуси соҳа ба роҳ монда шавад, ки ин метавонад садди роҳи ҷиноятҳои муҳаддиротиро гирад.

Калидвожаҳо: паймон, шартнома, гардиши ғайриқонунии воситаҳои нашъадор, гардиши ғайриқонунии моддаҳои психотропӣ, гардиши ғайриқонунии прекурсорҳо.

РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ КОНВЕНЦИЙ И СОГЛАШЕНИЙ В РЕГЛАМЕНТИРОВАНИИ ОБОРОТА НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ, ПСИХОТРОПНЫХ ВЕЩЕСТВ**Кодиров Д.С.,**

ассистент кафедры криминалистики и судебно-экспертной деятельности юридического факультета Таджикского национального университета, кандидат юридических наук

Научная специальность: 12.00.12 – криминалистика; оперативно-розыскная деятельность; судебно-экспертная деятельность**Рецензент:** Азизода У.А., доктор юридических наук, профессор

Аннотация. В статье рассмотрена роль международных конвенций и соглашений в регламентировании оборота наркотических средств, психотропных веществ и их прекурсоров. Современный уровень борьбы с наркопреступностью немыслим без соответствующих международных соглашений, без обязанности выполнения всех достигнутых межправительственных договоренностей и ответственности в случае их нарушения. В этой связи следует совершенствовать механизмы международного сотрудничества в улучшении оперативного взаимодействия, а также создания приближающейся друг к другу нормативно-правовой базы в области борьбы с наркопреступностью. Это позволит надежно перекрыть возможные лазейки для наркопреступников.

Ключевые слова: конвенция, соглашение, незаконный оборот наркотических средств, незаконный оборот психотропных веществ, незаконный оборот прекурсоров.

THE ROLE OF INTERNATIONAL CONVENTIONS AND AGREEMENTS IN THE REGULATION OF TURNOVER OF NARCOTIC DRUGS, PSYCHOTROPIC SUBSTANCES**Qodirov D.S.,**

Junior Lecturer of the Department of Criminalistics and Forensic Activities of the Law Faculty, Tajik National University, Candidate of Legal Sciences

Scientific Specialty: 12.00.12 – criminalistics; forensic examination; investigation and search activity**Reviewer:** Azizzoda A.U., Doctor of Legal Sciences, Professor

Annotation. The article focuses on the role of international conventions and agreements in regulation the turnover of narcotic drugs, psychotropic substances and their precursors. The current level of the fight against drug-related crimes is inconceivable without the relevant international agreements and without the obligation to fulfill all reached intergovernmental agreements and responsibility in case of their violation. In this context, it is necessary to improve the mechanisms of international cooperation in the improvement of operational interaction, also the creation of approaching to each other regulatory and legal framework in the field of combating drug crimes. This will reliably cover possible loopholes for drug traffickers.

Keywords: Convention, Agreement, Illegal Turnover of Drugs, Illegal Turnover of Psychotropic Substances, Illegal Turnover of Precursors.

Соли 1987 Ассамблеяи Генералии СММ рӯзи 26-июнро дар ҷаҳон ҳамчун рӯзи Байналхалқии мубориза бар зидди гардиши ғайриқоуннии маводҳои нашъаовар ва истеъмоли он эълон намуд.

Мубориза бар зидди гардиши ғайриқоуннии маводҳои нашъаовар яке аз проблемаҳои актуалии ҷомеаи имрӯзаи ҷаҳонӣ ба шумор рафта, ҳамчун воситаи вайронкунандаи ақли инсонӣ ва вайронкунандаи кувваи ҷисмонии ӯ ҳисобида шудааст.

Бемории нашъамандӣ – ин бемории вазнине мебошад, ки дар натиҷаи истифодаи пайдарҳамии маводҳои муҳаддиротӣ ба вучуд меояд. Дар ҷаҳони имрӯза нест шахсе, ки ақалан дар тули ҳайёти худ маротибае маводи муҳаддиротиро истеъмол накарда бошад. Маводҳои нашъаовар шахси истеъмолкунандаро дар маротибаҳои аввали истеъмол ҳамчун вобастаи ҷисмонӣ мегардонад. Дар марҳилаҳои минбаъдаи истеъмол бошад, вобастагии рӯхиро (психологиро) ба миён меорад, ки шахс аз истеъмоли ӯ дигар дур шуда наметавонад.

Проблемаи нашъамандӣ ва гардиши ғайриқоуннии маводҳои нашъаовар дарбаргирандаи рӯи ҷаҳон буда, таърихи батанзимдарории тулониро доро мебошад. Қадами аз ҷама пештар дар роҳи мубориза бар зидди гардиши ғайриқоуннии маводҳои нашъаовар ин Комиссияи Шанхайӣ зидди маводи афюнӣ гузоштааст, ки соли соли 1909 таъсис ёфта буд. Дар Комиссияи мазкур 13 давлати дунё шомил шуда буд. Комиссияи Шанхайӣ зидди маводи афюнӣ аввалин маротиба Конференсияи байналхалқиро оиди мубориза бар зидди маводи нашъаовар баргузор гардонид, ки дар он 12 давлати ҷаҳон ширкат варзид.

Соли 1987 Ассамблеяи Генералии СММ рӯзи 26-июнро дар ҷаҳон ҳамчун рӯзи Байналхалқии мубориза бар зидди гардиши ғайриқоуннии маводи муҳаддир ва истеъмоли он эълон намуд, ки ҳамасола ин рӯзро дар ҷаҳон ҷашн мегиранд ва амалҳои гуногуни зидди маводи нашъаовар мегузаронанд.

Бо зиёд шудани проблемаи гардиши ғайриқоуннии маводҳои нашъаовар ҷомеаи ҷаҳонӣ ба хулосае омад, ки таш-

килотҳои байналмилалӣ таъсис диҳад ва паймонҳои қабул намояд, ки садди роҳи ин вабои асрро гирад ва гардиши ғайриқонунии онро ба танзим дарорад. Ҳамин аст, ки солҳои минбаъда як қатор санадҳои байналмилалӣ дар самти ба танзимдарории маводҳои нашъаовар қабул гардиданд, ки ба муҳимтарини онҳо санадҳои зерин шомил мебошанд:

- Конвенсияи ягонаи СММ оиди воситаҳои нашъаовар аз 30.03.1961 сол;

- Конвенсия оид ба мубориза бар зидди муъомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор ва моддаҳои психотропӣ, аз 20.12.1988 сол;

- Конвенсияи СММ оид ба моддаҳои психотропӣ, аз 21.02.1971 сол;

- Эъломияи Ассамблеяи Генералии СММ дар бораи мубориза бар зидди гардиши ғайриқонунии маводҳои нашъаовар ва суистеъмолии воситаҳои нашъаовар, аз 14.12.1984 сол;

- Лоихаи қатъномаи Ассамблеяи Генералии СММ оиди амал дар мубориза бар зидди оимилҳои тайёр ва гардиши гурӯҳи «амфетаминӣ», прекурсорҳо ва суистеъмолии онҳо, аз 10.06.1998 сол;

- Эъломияи СММ оиди принципҳои роҳбарикунандаи коҳиши додани талаботи маводҳои нашъаовар, аз 10.06.1998 сол;

- Эъломияи сиёсӣ (Резалютсияи Ассамблеяи Генералии СММ), аз 10.06.1998 сол;

- Лоихаи амал оиди мубориза бар зидди оимилҳои тайёр ва гардиши гурӯҳи «амфетаминӣ», прекурсорҳо ва суистеъмолии онҳо (Накшаи резалютсияи Ассамблеяи Генералии СММ), аз 10.06.1998 сол;

- Лоихаи қатъномаи Ассамблеяи Генералии СММ оиди назорат аз болои прекурсорҳо, аз 10.06.1998 сол;

- Лоихаи қатъномаи Ассамблеяи Генералии СММ дар бораи баҳисобгирӣ самти ҳамкорӣ мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ, аз 10.06.1998 сол;

- Лоихаи қатъномаи Ассамблеяи Генералии СММ дар бораи мубориза бар зидди барасмиятдарории маблағҳои ғайриқонунӣ бадастомада, аз 10.06.1998 сол;

- Лоихаи қатъномаи Ассамблеяи Генералии СММ дар бораи нақшаи амал оиди ба роҳ мондани ҳамкориҳои байналмилалӣ дар самти нест кардани парвариши воситаҳои нашъадор, аз 10.06.1998 сол;

- Конвенсияи СММ оиди мубориза бар зидди гардиши ғайриқонунии воситаҳои нашъадор ва моддаҳои психотропӣ, аз 19.12.1988 сол;

- Шартномаи Лакхнауи СММ оиди қабул намудани назорати яқҷояи байналмилалӣ аз болои прекурсорҳо ва моддаҳои дигари химиявӣ, ки барои тайёр намудани воситаҳои нашъадор ва моддаҳои химиявӣ истифода мешаванд, аз 28.07.1999 сол;

- Концепсияи СММ оиди низоми ҳисоботи кӯтоҳи сессияи 8 дар бораи назорат аз болои маводҳои нашъаовар, аз 28.09.2000 сол;

- Низоми Косепсияи СММ оиди профилактикаи паҳнамии вируси ВИЧ дар байни одамон ва суистеъмолии маводҳои нашъаовар аз 28.09.2000 сол;

- Конвенсияи Иттиҳоди Аврупо дар бораи барасмиятдарорӣ, ошкорнамоӣ, гирифтани ва мусодири кардани фоидае, ки аз роҳи ҷиноятӣ ба даст омадааст, аз 08.11.1990 сол;

- Конвенсияи байналмилалӣ оиди ҳамкорӣ маъмурии дар бораи пешгирӣ, тафтиш ва решакан намудани ҷиноятҳо вобаста ба вайрон намудани сарҳад, аз 09.06.1977 сол;

- Шартнома дар бораи ҳамкориҳои Хадамотҳои гумрукӣ оиди мубориза бар зидди воситаҳои нашъаовар ва моддаҳои психотропӣ, аз 08.07.1994 сол;

Мақсад аз номбари яқояки паймонҳои байналхалқӣ дар самти гардиши ғайриқонунии маводҳои нашъаовар дар он аст, ки ҳамаи онҳо танзимкунандаи самти мазкур буда, муносибатҳои бавучудмеомадаро дар ин самт ба танзим мебарорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз ҷониби аксарияти ин паймонҳо мебошад. Бо дарназардошти қонунгузории миллӣ ва байналмилалӣ мубориза ва танзимро вобаста ба ҳама намуди гардиши маводҳои нашъаовар ҷоннок намуздааст.

Гарчанде чаҳони имрӯза бар зидди гардиши ғайриқонунии маводҳои муҳаддир мубориза бурда истода бошад ҳам, то ҳол методи махсуси муобризае котеъона бар зидди ин «вирус» мавҷуд нест.

Мутаъсифона бо вучуди муборизаҳои ҷомеаи чаҳонӣ бар истеъмолкунандагон ва ҷинояткорони самти гардиши ғайриқонунии маводҳои нашъаовар, аммо гардиши ғайриқонунии маводҳои нашъаовар ва истиъмоли он рӯз то рӯз зиёд шуда истодааст. Агар ба омори байналмилалӣ махсусан ба аввали соли 2016 назар афканем, дар рӯи сайёраи замин 28 миллион одам гирифтори бемории нашъамандӣ гаштааст. 350 миллион инсон бошад, бо танаффус маводи муҳаддиротиро бо ягон мақсад истеъмол мекунад. Дар чаҳон истеъмолкунандагони маводи муҳаддир дар соли 2016, 8% -и аҳолии чаҳонро ташкил додааст. Шумораи фавти одамон аз касалии нашъамандӣ бошад, дар як сол 70-ҳазор одамро ташкил медиҳанд [1, с. 75].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ афзоиши истеъмолекунандагони маводҳои нашъаовар аз назар дур нест. Соли 2012 дар ҶТ «Барномаи миллии пешгирии пахншавии нашъамандӣ ва такмили ёрии наркологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2017» қабул шуд, ки мутобиқи он Хадамоти наркологии Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии ҶТ тадбирҳоро оид ба коҳиши зарар аз истеъмоли маводи нашъадор амалӣ менамояд, фаъолият оид ба расонидани кумаки махсуси нарколигиро ба аҳоли ба нақша гирифта, ташкил мекунад. Хадамот қайди диспансерии нашъамандонро амалӣ, вазро таҳлил ва сатҳи истеъмоли маводи нашъадорро дар Ҷумҳури арзёбӣ менамояд [4, с. 60].

Тибқи маълумоти расмии ВТ ҶТ ба ҳолати то 31.12.2015 дар қайди диспансерии хадамоти наркологӣ 7313 беморони нашъаманд буданд, ки 34 нафар нисбати соли 2014 (7279) зиёдтар мебошад. Шумораи занони мубталои нашъамандии дар қайдбуда, дар соли 2015 дар

қиёс бо соли 2014 аз 199 то 189 нафар (5,1%) коҳиш ёфт [4, с. 61].

Дар баробари бемории нашъамандӣ, инчунин инкишофи шумораи ҷинояткорӣ дар самти гардиши ғайриқонунии маводҳои нашъаовар аз назар дур нест. Дар соли 2015 – 965 ҷиноятҳои муҳаддиротӣ ба қайд гирифта шудааст, ки нисбати соли 2014 – 2,8% камтар аст, вале нисбат ба нишондоди соли 2010 то 4,5% дар соли 2015 коҳиш ёфтааст.

СММ рушди воқеаи фалокатовари истеъмол ва гардиши ғайриқонунии воситаҳои нашъадоро нодида гирифта, ҷомеаи чаҳониро барои «қонунгардонии» беъзе воситаҳои нашъадор ҷалб намуда истодааст. Ин ақидаро экспертони СММ бо он асоснок мекунад, ки қонунгардонии гардиши баъзе воситаҳои нашъадор – ин воситаи хубе дар мубориза бар зиди маводи муҳаддиротӣ мебошад.

Ин пешниҳод хануз дар соли 2011 Комиссияи глобалии оиди сиёсати маводи нашъаовард пешниҳоди давлатҳо карда буд. Комиссияи глобалии оиди сиёсати маводи нашъаовар ҳамаи давлатҳои чаҳонро барои қонуни намудани гардиши маводҳои нашъаовари навъи «сабук» даъват намудааст.

Таҳти мафҳуми маводи нашъаовари «сабук» чи фаҳмида мешвад? Коршиносони соҳаи маводҳои нашъаовар бар он ақидаанд, ки маводи нашъаовари навъи «сабук» гуфтан ғайриимкон мебошад, чунки гардиши ғайриқонунӣ ва истеъмоли ҳама намуди маводи нашъаовар заррари каллони сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоиро ба миён меоварад. Истеъмоли он азбайнбарандаи насли солими ҷомеа ба шумор меравад. Чуноне, ки Пешвои муаззами миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд менамоянд, ки «...фоидаи аз гардиши ғайриқонуни маводҳои нашъаовар, ки ҳамасола дар чаҳон даҳҳо миллиард долларро ташкил мекунад, ҳамчун асоси сармоягузорӣ ба фаъолияти террористии байналмилалӣ ҳисобида шудааст. Ҳамчунин қайд менамоянд, ки маводҳои нашъаовар хатарӣ зиёд дошта, несткунандаи генафонди миллат мебошад».

Федератсия Руссия, ки яке аз шарикҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, пешниҳоди СММ дар самти қонунигардонии гардиши маводҳои нашъаовар напазируфта, балки мубориза нисбати ҳама намуди гардиши ғайриқонунии маводҳои муҳаддиротӣ шадидтар намуд. Ва президенти Федератсия Русия В.В. Путин махсусан дар Конференсияи байналхалқӣ вобаста ба гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир қайд мекунад, ки «назорат дар самти ҳама намуди маводҳои нашъаовар ва махсусан маводҳои нашъаоваре, ки дар дигар давлатҳо қонунӣ гардонид шудаанд, чонок карда шавад» [1, с. 76].

Саволи қонунигардонии маводи муҳаддир айниҳол дар меҳвари таҳлилу баррасӣ қарор дорад.

Як қатор давлатҳо ин пешниҳодро пазируфта барои қонунигардонии маводи муҳаддирро дар ҳудудҳои давлати худ ба роҳ монданд. Ба ақидаи онҳо ин роҳи «озодтар» мубориза бар зидди маводи муҳаддир мебошад, инчунин фикр мекунам, ки бо ин роҳ кам шудани гардиши маблағҳои қалон дар бозорҳои сиёҳи ҷаҳон ба миён меояд [2, с. 25].

Ин пешниҳодҳои СММ асосан аз ҷониби ҷомеаи ғарбӣ дастгирӣ ёфта истодааст. Мо метавонем ба таври мисол якҷанд давлати ғарбиро мисол орем: ШМА, Олмон, Шветсария, Канада, Нидерландия ва монанди онҳо.

Чи хеле, ки таҷрибаи давлатҳои шомилшуда ё қонунигардонии маводи муҳаддир нишон медиҳад он натиҷае, ки давлатҳои мазкур интизор буданд, ба даст наоварданд. Ба ҳайси мисоли равшан ин давлати Нидерландия мебошад. Давлати Нидерландия бо баробари қонуни гардонидани намудҳои «сабуки» маводҳои муҳаддироти сатҳи ҷинояткорӣ ва нашъамандӣ дар ҳудудаш якбора дучанд гардид.

Оё мо метавонем ба роҳи пешгирӣ давлатҳои «Ғарбӣ» дар самти қонунигардонии гардиши ғайриқонунии маводҳои нашъаовар пайравӣ кунем?

Ба фикри мо айниҳол дар Ҷумҳурии мо барои қонунигардонии

гардиши ягон навъи маводҳои муҳаддиротӣ зарурят вучуд надорад. Барои қонунигардонии гардиши маводҳои мазкур вақти зиёд ва заминаи лозима зарур мебошад. Ҳоло сатҳи маърифату шуури шаҳрвандони Ҷумҳурии мо барои қонуни будани чунин як захр омода нест. Фикр мекунам, ки қонунигардонии ин маводҳои муҳаддиротӣ сатҳи ҷинояткорӣ ва бемории нашъамандиро даҳчанд мегардонад, чихеле, ки дар дигар давлатҳо рӯй дода истодааст.

Айни ҳол ҳалли проблемаи гардиши ғайриқонунии воситаҳои нашъаовар баробар ба ҳалли проблемаи терроризми байналмилалӣ мебошад.

Нақши дигари Конвенсияҳои байналхалқӣ дар он аст, ки бо баробари қабул шудани онҳо ҷавобгарӣ нисбати гардиши ғайриқонунии воситаҳои нашъадор дар сатҳи давлатӣ муқаррар шуд, яъне давлатҳо нисбати гардиши ғайриқонунии маводҳои нашъадор ҷораҳои махсус андешиданд, ки ҷавобгариро ба миён меовард. То асри ХХ бошад ҷавобгарӣ дар аксар давлатҳо ғайри давлатӣ буд, масалан, дар ФР барои истеъмоли маводҳои муҳаддиротӣ баъди ибодат (крестит) қардан агар боз маводи нашъаовар истеъмом мекард, ӯро ба «гулхан» мешиноиданд. Яъне ҷавобгари нисбати маводҳои муҳаддир динӣ буд. Баъдан ба зимамаи ВКД ФР гузошта шуд.

Мубориза бар зидди гардиши ғайриқонунии воситаҳои нашъадор яке аз мавзӯҳои мубрам ба шумор меравад. Чӣ қадаре, ки мавриди таҳлил ва ҷӣ қадар ҷорабинӣ, ки нисбати он гузаронида шавад, проблемаи маводи муҳаддиротӣ боқӣ мемонад. Қатъиян манъ намудани воситаҳои нашъаовар ғайриимкон мебошад, чунки баъзе аз онҳо дар тиб ба таври васеъ истифода бурда мешавад ва истеъмоли маводҳои нашъаовар бошад ҷавобгариро ба миён намеорад [2, с. 26]. Барои ҳамин вазифаи қонун натавонанд манъи гардиши ғайриқонунии маводҳои нашъаовар буда, балки инчунин танзими гардиши он ва истифодаи онҳоро дар бар мегирад.

Адабиёт:

1. Бражников, Д.А., Шукин, А.М. О некоторых проблемах выявления и раскрытия преступлений, связанных с организацией либо содержанием наркопритонов и склонением к потреблению наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов // Юридическая наука и правоохранительная практика. – 2013 г. – № 3.
2. Бойкова, Н.Г. Межведомственное взаимодействие органов и учреждений при организации профилактической работы с несовершеннолетними (на примере Смоленской области) // Вестник Международного юридического института: научно-информационный журнал. – 2016. – № 3 (58). – С. 25.
3. Сайнук, А.И. Некоторые проблемы борьбы с незаконным оборотом наркотиков в сети «интернет». – М, 2016.
4. Шарҳи вазъи вобаста ба маводи нашъадор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2015. – Душанбе, 2015. – С. 60.

ПУЛИ ЭЛЕКТРОНӢ: МАФҲУМ ВА МАВҚЕИ ҲУҚУҚӢ

Абдучалилов А.,

мудири шуъбаи ҳуқуқи хусусии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент

Физиурда. Мақола ба таҳлили илмӣ-назариявии падидаи комилан нав дар ҳуқуқи маданӣ – пайдошавии пули электронӣ, ки имрӯз дар фазои виртуалии Интернет пули нақдро иваз намудааст, бахшида шудааст. Имрӯз пули электронии навтарин – биткоин дар Интернет воситаи пардохти мол ва хизматрасонӣ мебошад. Мавқеи ҳуқуқи биткоин аз нуқтаи назари ҳуқуқи маданӣ дода мешавад.

Калидвожаҳо: ҳуқуқи молӣ, Интернет, фазои виртуалӣ, пул, пули электронӣ, объекти ҳуқуқи маданӣ, биткоин.

ЭЛЕКТРОННЫЕ ДЕНЬГИ: ПОНЯТИЕ И ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ

Абдуджалилов А.,

заведующий отдела частного права Института философии, политологии и права Академии наук Республики Таджикистан, кандидат юридических наук, доцент

Аннотация. Статья посвящена научно-теоретическому анализу совершенно нового явления в гражданском праве – появлению электронных денег, которые сегодня заменили в Интернете реальные деньги. Сегодня наиболее известная электронная валюта – биткоин в Интернете служит средством платежа реальных товаров и услуг. Дается правовая характеристика биткоина с точки зрения гражданского права.

Ключевые слова: вещное право, Интернет, виртуальное пространство, деньги, электронная валюта, объекты гражданских прав, биткоин.

ELECTRONIC MONEY: CONCEPT AND LEGAL STATUS

Abdujalilov A.,

Head of Private Law Department of the Institute of Philosophy, Political Sciences and Rights of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor

Annotation. The article is devoted to the scientific and theoretical analysis of a completely new phenomenon in civil law - the emergence of electronic money, which today replaced real money on the Internet. Today, the most famous electronic currency - bitcoin on the Internet serves as a means of paying for real goods and services. The legal characteristics of bitcoin are given from the point of view of civil law.

Keywords: property law, Internet, virtual space, money, currency e-currency, objects of civil rights, bitcoin.

Аз назари тамоми мактабҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодии дунё танҳо воҳиде

дурои арзиши пулӣ ҷиҳати табодулоти молӣ қарор мегирад, ки дуруи арзиши

моли воқеъ шуда, тавонад дар ивази чизе қобили дарёфт ва истифода бошад, ва ақлану урфан дорои арзишу манфиате бошад. Аз ин лиҳоз, таърифи пул ҳам дар илми ҳуқуқ, ва ҳам дар илми иқтисод маънои яке дошта, ба ҳам номухталифанд. Дар назарияи иқтисод пул ҳамчун меъёри умумии муовиза ва воситаи пардохт ба шумор меравад [8, с. 399-400]. Аз ин рӯ, барориши (эмиссияи) пул монополияи мустасноӣ давлат буда, танҳо аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон ба амал оварда мешавад, ва қонунгузор дар моддаи 140 Кодекси маданӣ пулро яке аз намудҳои объектҳои ҳуқуқи маданӣ номидааст. Бо ин назардошт, назарияи анъанавии ҳуқуқи маданӣ пулро ҳамчун неъматӣ амволӣ ба ҳисоб мегирад.

Пайдоиши Интернет ва муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки дар фазои виртуалӣ ба вуқеъ меоянд, моро водор месозанд, ки ба назарияҳои асосии ҳуқуқи маданӣ бо тарзи дигаре бингарем. Дар аввал ман бояд якчанд аз хислатҳои хоси муносибатҳои ҳуқуқии дар фазои виртуалии Интернет ба миён меомадаро қайд намоям: якум, муносибатҳои ҳуқуқии дар фазои виртуалии Интернет ба миён меомада бидуни марзи ҷуғрофӣ ва бидуни марзи замону макон будан мебошанд. Аз ин лиҳоз, ба танзимдарории чунин муносибатҳои мушкилҳои муайяни ҳуқуқиро ба миён меоваранд [6]. Дуюм, то имрӯз дар назарияи илмии Интернет ақидаи асосӣ оиди муносибатҳои маданӣ он аст, ки дар фазои виртуалӣ танҳо муносибатҳои ҳуқуқи уҳдадорӣ метавонанд мавҷуд бошанд. Назаре ба муомилоти виртуалӣ дар Интернет ин ақидаро тасдиқ менамояд: дар фазои виртуалӣ муомилоти асосии ҳуқуқӣ ин пешниҳоди хизматрасонӣ барои дастрас намудани он ё он сайти интернетӣ мебошад. Мавҷудияти муомилоти молӣ дар фазои виртуалӣ то имрӯз дар назарияи илмии Интернет ғайриимкон ҳисобида мешуд [2]. Лекин рушди техникаи Интернет, навоариҳои, ки Интернет ба миён меоварад, имрӯз ақидаҳои анъанавии илми ҳуқуқи маданӣ рад намуда, моро водор месозад,

ки ба ин ақидаҳо аз нуқтаи назари тамоман нав бингарем.

Яке аз навоариҳои назариявӣ, ки бевосита бо Интернет алоқамандӣ дорад, ва ман дар мақолаи мазкур мехоҳам мавриди таҳлил қарор диҳам, ин мафҳум ва мавқеи ҳуқуқи объекти нави ҳуқуқи маданӣ дар фазои виртуалии Интернет пайдошуда – пули электронӣ мебошад.

Дар миёнаи солҳои 2010 дар фазои виртуалии Интернет мафҳуми пули электронӣ (мафҳуми дигар – криптоалӣ) ба унвони «биткоин» ҳамчун яке аз воситаҳои пардохт ё баҳои муомилаҳои хариду фурӯшӣ дар тижорати электронӣ дар шабакаи Интернет ва тижорати дунявӣ ба вуҷуд омад.

Соли 2009 шахсе бо номи Сатоси Накамото дар вебсайти «**ptopfandeion**» бори аввалин тавсифи пули криптоалӣро бо номи «биткоин» (*bitcoin*, аз калимаҳои англисӣ *bit* — истилоҳи компютерӣ ва *coin* — «сикка») интишор намуд. Номбурда биткоинро пули нақди танҳо дар шабакаи виртуалии Интернет мавриди муомилоти тижоратӣ дошта ва васоити пардохт дар ин шабака эълон намуд.

Биткоин маҳсули бонки миллии ягон давлате нест. Барориши (эмиссияи) онро бевосита худи истифодабарандагони компютерҳои дорои барномаи махсус бо номи «майнер» ба амал меоваранд. Баёни муфассали техникаи барориши пули электрониро роҳате нест, танҳо қайд намудан лозим аст, ки бо пайдоиши биткоин имконияти пардохти моли воқеъ ва хизматрасонии виртуалӣ бо пули электронӣ ба вуҷуд омадааст [7, с. 116]. Яъне, бо биткоин, дар қатори ҳама асъори дигар, шахс метавонад ҳама он чизеро, ки дар фазои виртуалии Интернет ба фурӯш бароварда шудааст, бихарад.

Имрӯз биткоин арзиши мубодилавии баланде дорад, ва воситаи пардохти мол ва хизматрасонӣ мебошад. Дар санаи 17 декабри соли 2017 арзиши як биткоин ба 20.000 доллари америкӣ баробар буд. Яъне ба як биткоин (тибқи арзиши мубодилаи биткоин ба асъори миллий 176400 сомонӣ) дар шаҳри Ду-

шанбе як хонаи истиқомати ро харидорӣ намудан мумкин аст.

Ба мавзӯи объектҳои ҳуқуқи маданӣ баргашта, мо назарее ба Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон меафканем. Дар моддаи 140 Кодекс намуди ҳама объектҳои ҳуқуқи маданӣ муфассал қайд гаштааст: пул, аз ҷумла асъори хориҷӣ, иттилоот, қору хизматҳо, амали натиҷаи фаъолияти зеҳнӣ ва ғайра. Бо ақидаи А.Г. Серго, ба феҳристи объектҳои наведе, ки дар Интернет пайдо шудааст, метавон програмаи компютерӣ ва номҳои домениро ворид намуд, ҷунки ин ду объект қобилияти гардишдоранд, ва метавонанд аз як шахс ба шахси дигар бо воситаи муомилоти ҳуқуқӣ гузаранд [4].

Мутобиқи моддаи 140 Кодекси маданӣ пул ва амвол ба объектҳои ҳуқуқи маданӣ дохил мешаванд. Аз ин лиҳоз, мутобиқи мантиқи моддаи мазкур, дар фазои виртуалӣ, яъне дар фазое, ки воқеан вучуд надорад, амвол мавҷудияти объектҳои олами моддӣ ғайриимкон аст.

Лекин рушди Интернет ҷунин ақидаро рад менамояд. Имрӯз Интернет ба ғайр аз иттилоот ва объектҳои хоси интернетӣ – програмаҳои компютерӣ ва номҳои домени объектҳои мутлақо нави ҳуқуқи маданияро офаридааст, ки бо хусусият ва сифатҳои худ аз объектҳои анъанавии ҳуқуқи маданӣ тафовути хиддӣ дорад. Ин объектҳои нави пули электронӣ мебошад, ки бидуни назорати ҳокимияти марказӣ буда, аз тарафи бонки давлатӣ эмиссия (бароварда) намешавад. Пули электронӣ имрӯз воқеан объектҳои ҳуқуқи молӣ мебошад, ва дорои ҳама воҳидҳои пулӣ аст. Ҷуноне, ки дар боло қайд гардид, пули электрониро расман ва ошқоро ба ҳар асъори дигар мавриди мубодила қарор додан мумкин аст: давлатҳо оиди мубодилаи биткоин меъёри арзиши муайян муқаррар кардаанд, ва бо биткоин шахс метавонад ошқоро муносибатҳои маданияро ба амал оварад.

Ҳамин тариқ, дар фазои виртуалии Интернет бо пайдоиши пули электронӣ

инҷунин ҳуқуқи молӣ ҳам пайдо шуд, ҷунки пули электронӣ – биткоин бечунуҷаро моликияти соҳиби он мебошад, ва молик метавонад ба он қиматҳои молӣ ба даст оварад.

Оиди пайдоиш ва рушди пули электронӣ, алалхусус биткоин дар васоити аҳбори омма, алалхусус дар Интернет ақидаҳои гуногун изҳор гаштаанд. Яке аз ин ақидаҳо – пули электронӣ таҳаввулоти бузургест дар дунёи молия, ва дар оянда метавонад ҷои асъори асосии дунёи молия, яъне доллари америкоиро гирад. Ақидаи дигар – пули электронӣ, аз ҷумла биткоин – ин ҷизи нопадоре, ки барои амалиёти қаллобии молиявӣ офарида шудааст. Тааҷҷубовар аст, ки то имрӯз на олимони соҳаи Интернет, ва на олимони соҳаи ҳуқуқи маданӣ оиди мавқеи ҳуқуқи пули электронӣ ягон таҳлили илмӣ ҷоп накардаанд, ҳол он, ки худ пайдоиши меъёри нави умумии муовиза ва воситаи пардохт, ки дар асл умуман вучуд надорад, бояд мавриди таҳлили амиқи илмӣ қарор мегирифт.

Дар ҷамъбаст, аз таҳқиқи назариявии илми ҳуқуқи маданӣ оиди пули электронӣ маълум мегардад, ки назарияи анъанавии илми ҳуқуқи маданӣ оиди он, ки дар фазои виртуалии Интернет муносибатҳои ҳуқуқи молӣ вучуд надоранд, ва дар ин фазо танҳо муносибатҳои ҳуқуқи уҳдадорӣ мавҷуданд, ба воқеияти ҳақиқии имрӯзаи Интернет мувофиқат намекунанд. Биткоин, ба монанди ҳама дигар пули криптиалӣ ба сифати объектҳои нави нодири ҳуқуқи маданӣ ба дунёи виртуалӣ амалҳои ҳақиқии ҳуқуқи молиро ворид месозад.

Масъалаи дар мақолаи мазкур таҳлилшуда нишонҳои он аст, ки Интернет имрӯз ҳамҷун объектҳои таҳлили илмии ҳуқуқӣ хеле мубрам ва шавқовар буда, масоили бисёри илмии ҳалношударо дар бар мегирад. Вазифаи қормандони илмии имрӯза ҳарчанд васеъ таҳлил намудани ин масъалаҳои дар ҳақиқат мубрам мебошад.

Адабиёт:

1. Абдуджалилов А. О теоретической модели виртуального пространства // Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2013. – № 1-2.
2. Рассолов И.М. Право и Интернет. Теоретические проблемы: дис. ... доктори илми ҳуқуқ ... – М., 2008.
3. Санникова Л.В. Обязательства по оказанию услуг в российском гражданском праве: дис. ... доктори илми ҳуқуқ ... – М., 2007.
4. Серго А.Г. Доменные имена. Правовое регулирование. – М.: РГАИС, 2013.
5. Ситдикова Л.Б. Правовое регулирование отношений в сфере оказания информационных и консультационных услуг в Российской Федерации: дис. ... доктори илми ҳуқуқ ... – М., 2009.
6. Телешина Н.Н. Виртуальное пространство как объект контрольной деятельности: дис. ... номзади илми ҳуқуқ ... – Владимир, 2011.
7. Фатьянов А.А. Правовой анализ категории «электронные денежные средства» в Российском законодательстве // Государство и право. –2014. – № 10.
8. Экономика / Зери таҳрири А.С. Булатов. – М.: БЕК, 1997.

ҲОЛАТИ СОДИРШАВИИ ЧИНОЯТ – ОМИЛИ АСОСИИ ОШКОРСОЗИИ ҚАЛЛОБӢ

Давлатов Д.Д.,

коромӯзи Донишкадаи ҳуқуқи Донишгоҳи дӯстии халқҳои Русия, ассистенти кафедраи криминалистика ва фаъолияти экспертизаи судии факултети ҳуқуқшиносии ДМТ

Ихтисоси илмӣ: 12.00.12 – криминалистика; фаъолияти экспертизаи судӣ; фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ

Рохбари илмӣ: Махов Вадим Николаевич, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, ҳуқуқшиноси шоистаи ФР

Муқарриз: Назаров Аваз Кувватович, номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент

Ғишурда: Дар мақолаи мазкур муалиф кӯшиш ба харҷ додаст, ки то қадри имкон ҳолати содиршавии чинояти қаллобиро мавриди барасӣ қарор диҳад. Дикати зиёд ба масъалаи омӯзиш ва муайян кардани мафҳум, хусусият ва аҳамиятнок будани ҳолати содиршавии чиноят дода шудааст. Ҳолати содиршавии чиноят яке аз унсурҳои муҳим ва марказии тавсифи криминалистии чиноят, махсусан қаллобӣ ба шумор меравад. Унсури мазкур дар муайян кардани дигар элементҳои тавсифи криминалистии чинояти қаллобӣ нақши назаррасро доро мебошад. Махсусан ҳолати содиршавии чиноят барои муайян намудани тарзи содир намудан ва пинҳон кардани чиноят, шахсияти чинояткор ва ё ин ки муайян намудани пайҳои чиноят нақши муҳимро мебозад.

Калидвожаҳо: Тавсифи криминалистӣ, ҳолати содиршавӣ, қаллобӣ, кнскрҳо, ҳолат, вазъият.

УСЛОВИЯ СОВЕРШЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЯ – ОСНОВНОЙ ФАКТОР РАСКРЫТИЯ МОШЕННИЧЕСТВА

Давлатов Д.Д.,

стажёр юридического Института Российского университета дружбы народов, ассистент кафедры криминалистики и судебно-экспертной деятельности юридического факультет ТНУ

Научная специальность: 12.00.12 – криминалистика; судебно-экспертная деятельность; оперативно-розыскная деятельность

Научный руководитель: Махов Вадим Николаевич, доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист РФ

Рецензент: Назаров Аваз Кувватович, кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: В данной статье автор на основе изучения иностранной и отечественной литературы раскрывает содержание условий которые способствуют совершению мошеннических преступлений. Особое внимание уделяется понятию и особенностям условий, и обстановке совершения мошенничества.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, обстановка совершения преступления, мошенничество, элементы, ситуация, обстоятельство.

CONDITIONS OF PERFECTION OF CRIME – THE MAIN FACTOR OF THE DIS-CLOSURE OF FRAUD

Davlatov D.D.,

Trainee of the Law Institute of the Russian University of Friendship of Peoples, assistant of the Department of Criminalistics and forensic work of the Faculty of Law TNY

Scientific specialty: 12.00.12 – criminalistics; forensic work; operational-search activity**Research supervisor:** Mahov Vadim Nicolaevich, doctor of law, professor**Reviewer:** Nazarov Avaz Kuvatovich, Candidate of Law, Associate Professor

Annotation: In this article, the author, based on the study of foreign and domestic literature, reveals the content of the conditions that contribute to the commission of fraudulent crimes. Special attention is paid to the concept and features of the conditions and conditions of the commission of fraud.

Keywords: criminalistics characteristics, the situation of crime, fraud, elements, situation, circumstance.

Яке аз унсурҳои марказии тавсифи криминалистии ҷиноятро маълумот оид ба ҳолати содиршавии ҷиноят ташкил медиҳад. Ҳолати содиршавии ҷиноятро ҳамчун яке аз бунаҳои асосӣ ҳангоми тавсифи криминалистии ҷиноят меҳисобанд. Унсурҳои мазкур барои муайян кардани дигар элементҳои тавсифи криминалистии ҷиноят, аз ҷумла қаллобӣ нақши назаррас дорад. Ҳангоми ба пуррагӣ муайян ва ошкор шудани ҳолати содиршавии дилхоҳ ҷиноят минбаъд дигар паҳлуҳои онро ошкор кардан хеле осон мегардад. Махсусан дар ҷараёни тафтиш муайян намудани тарзи содиршавӣ ва пинҳон кардани ҷиноят, шахсияти ҷинояткор ва ё ин ки муайян кардани пайҳои ҷиноят аз ҳолати содиршавии ҷиноят саҳт вобастагӣ дорад.

Тавре қайд гардид ҳолати содиршавии ҷиноят дар баробари дигар элементҳои тавсифи криминалистии қаллобӣ яке аз бунаҳои асосӣ ба ҳисоб рафта, барои ошкорсозӣ, кушодан ва тафтиш намудани ҷиноятҳо нақши бориз дорад. Аксарияти олимони шинохтаи криминалистика ба монанди Р.С. Белкин, Л.Я. Драпкина, Е.П. Ищенко, С.Н. Казинская, Д.С. Қодиров, А.Қ. Назаров, Ҳ.С. Салимов, Н.П. Яблокова, З.Д. Ямакова ва дигарон дар тадқиқоти худ ҳолати содир-

шавии ҷиноятро ҳамчун элемент ё унсурҳои марказии тавсифи криминалистии ҷиноят эътироф намудаанд.

Чунончи, ба навиштаи С.Н. Казинская «ҳолати содиршавии ҷиноят барои ошкор кардани бунаҳои ҳар як ҷиноят бевосита таъсиргуздор аст» [3, с. 7]. Ҳолати содиршавии ҷиноят на танҳо унсурҳои марказии тавсифи криминалистии ҷиноят, балки банизомдароварандаи дигар бахшҳои тавсифи криминалистии ҷиноят ба ҳисоб меравад. Он минбаъд барои дурӯст ба роҳ мондани тафтиши пешакӣ ва банақшагирии ҷараёни тафтиш нақши муҳим дорад.

Дар тавсифи криминалистии ҷиноят гузоштани тафовут миёни ду истилоҳ – «ҳолат» ва «вазъият» хеле муҳим аст. Дар баъзе ҳолатҳо онҳо чунон шабеҳи якдигаранд, ки фарқ кардани онҳо мушкул. Гарчанде вожаҳои мазкур дар маънои луғавияшон ба якдигар монанданд ва ҳатто ҳаммаъно мебошанд, аммо дар тавсифи криминалистии ҷиноят онҳо дар мавридҳои ба худ хос истифода мешаванд ва аз якдигар фарқ мекунанд. Дар ҳақиқат ҳангоми истифодаи оммавӣ ва муайян намудани маънои луғавияшон, ҳолати ин вазъият, муҳит, шароити мавҷудияти ягон кас, ягон чиз аст. Вазъият бошад, ин маҷмӯи ҳолатҳо

ва шароитҳо фаҳмида мешавад. Аммо фарқияти криминалистии онҳоро дар ҳолатҳои зерин дидан мумкин аст. Истилоҳи «вазъият» қабул намудани қарорро дар мавриди банақшагирӣ ва мавҷудияти фаъолияти ҷиноятӣ дар назар дорад. Масалан, баъд аз содир намудани ҷинояти қаллобӣ чунин вазъият ҷой дошта метавонад: а) қаллобӣ дар вазъияте содир шудааст, ки ҷинояткор ва ҷабрдида маълум мебошанд ва аз ҷинояти мазкур пайҳои моддӣ ва идеалӣ боқӣ мондааст; б) қаллобӣ дар вазъияте содир шудааст, ки ҷабрдида маълум аст, пайҳо аз ҷиноят боқӣ мондаанд, аммо ҷинояткор ба тафтишот номаълум мебошад ва ғ. Вазъияти содиршавии ҷиноят ба танзим дароварандани тарзи содир намудани ҷиноят ба ҳисоб меравад.

Ҳолати содиршавии ҷиноят бошад, ин тавсифкунандаи шароити берунаи субъект ва тағйирдиҳандаи нақшаи аввалиндараҷаи он ба ҳисоб меравад [1, с. 80-91]. Ба ҳолати содир намудани қаллобӣ унсурҳо зерин хос мебошанд: а) вақт; б) ҷой; в) шароит; в) мавсим ва ғ.

Дар баробари илми криминалистика ба омӯзиши ҳолати содиршавии ҷиноят як қатор илмҳои дигар, аз қабилҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, ҳуқуқи муҳофизатии ҷиноятӣ ва криминология машғул мебошанд. Набояд фаромӯш шавад, ки илмҳои номбурда ҳолати содиршавии ҷиноятро ба таври ба худ хос меомӯзанд. Аксарияти олимони ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳолати содиршавии ҷиноятро ҳамчун нишонаи тарафи объективии ҷиноят эътироф намуда, баррасӣ менамоянд [7, с. 153-154].

Ҳолати содиршавии ҷинояти қаллобӣ ҳамчун элементи тавсифи криминалистӣ аз ҳолати содишавии дигар намудҳои ҷиноят бо вижагиҳои худ фарқ мекунад. Дар аксарияти мавридҳо вобаста ба ҷинояти қаллобӣ ҷабрдида дар муносибат нисбат ба қаллоб розӣ мебошад, чунки онҳо пештар дар муносибати дӯстӣ, хешутаборӣ ва ё тичоратӣ қарор доштанд. Яке аз дигар хусусиятҳои фарқкунандаи қаллобӣ дар он мебошад, ки дар фарқият аз дигар ҷиноятҳо истифодаи зӯрварӣ хоси ин ҷиноят намебошад, чунки аксаран қаллобӣ бо пешниҳод ва

ташаббуси бевоситаи ҷабрдида амалӣ карда мешавад ва то дами охир ҷабрдида ба қаллоб боварӣ дорад [4, с. 142].

Яке аз масъалаҳои муҳимми дигари ҳолати содиршавии ҷиноят дар илми криминалистика муайян намудани мафҳуми он ба ҳисоб меравад. Дар натиҷаи таҳлили адбиёти криминалистӣ муайян карда шуд, ки оид ба мафҳуми ҳолати содиршавии ҷиноят дар байни олимони ягонафикрӣ ҷой надорад. Ҳолати содиршавии ҷиноят дар тадқиқоти олимони ба таври гуногун тавсиф карда мешавад.

Дар замони муосир як гурӯҳи олимони ҳолати содиршавии ҷиноятро ба маънии маҳдуд ва васеъ таъриф медиҳанд. Ба маънои маҳдуд ҳолати содиршавии ҷиноят гуфта, низоми ба ҳам алоқаманди унсурҳо, механизми ҷиноят, сабаб ва шароитҳои онҳоро ихотакарда фаҳмида мешавад [2, с. 16-18]. Дар маънои васеъ бошад, маҷмӯи муносибатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва дигар муносибатҳои онҳоро ихотакунанда фаҳмида мешавад, ки дар марҳилаҳои гуногуни инкишофи ҷомеа ба зиёдшавии ҷиноят таъсирирасон мебошанд [5, с. 342-343].

Аксарияти олимони ба ҳолати содиршавии ҷиноят ҳамчун унсурҳои тавсифи криминалистӣ вақт, ҷой ва ҳолатҳои муносибаткунандаи содиршавии ҷиноятро алоқаманд месозанд [8, с. 73]. Чунин андешаро дар осори В.А. Образцов [6], Ю.В. Гаврилин, Н.Г. Шурхунов [4, с. 468] ва дигарон вохӯрдан мумкин аст.

Дар байни олимони оид ба шумораи фактҳои, ки мазмуни ҳолати содиршавии ҷиноятро ташкил медиҳанд, зиддият дида мешавад. Банда асосан тарафдори мафҳуми ҳолати содиршавии ҷиноят ба маънои васеъ мебошад. Чунин ҳолат дарбаргирандаи маҷмӯи муносибатҳои гуногуни ба ҳам алоқаманди объектҳо, воқеа ва ҷараёнҳои мебошад, ки тавсифкунандаи ҷой ва вақт, мавсим, рафтори шахсияти ҷинояткор, алоқамандии ҳолатҳои психологӣ ё ба ҳодисаи ҷиноят мебошанд.

Пешниҳод гардидани мафҳуми ҳолати содиршавии ҳар як намуди қаллобиро дар алоҳидагӣ лозим намешуморем. Чунки вазъиятҳои дар боло нишондодашуда ба маънои васеашон хоси тамоми

намудҳои қаллобӣ мебошанд. Мафҳуми мазкур дарбаргирандаи доираи васеи масъалаҳои мебошад, ки қариб тамоми паҳлуҳои тавсифи криминалистики ҷинояти мазкурро фаро мегиранд.

Бо мақсади дуруст ва самаранок оғоз кардан ва пеш бурдани тафтиши пешакӣ муфаттишро зарур аст, ки вобаста ба ҷой ва вақти содир намудани ҷиноят маълумоти пурра ва саҳеҳро ба даст оварад. Гарчанде ки унсури мазкур дар назари аввал сода менамояд, аммо ҳангоми аз ҷониби муфаттиш аниқ гардида ни ҳолати содиршавии ҷиноят, минбаъд он барои муайян кардани унсурҳои дигари тавсифи криминалистики қаллобӣ ва дуруст ба роҳ мондани тафтиши ҷиноят як навъ сабукиро пеш меорад.

Ба хоҳири амалӣ намудани кирдори зиддиҳукукии худ қаллобон одатан ҷойҳои интиҳоб мекунанд, ки нисбатан қулай ва мусоид ҳастанд. Махсусан, ба андешаи онҳо барои пиёда намудани амалии худ бояд ҷои мувофиқе интиҳоб карда шавад, ки ҷабрида ба қаллоб эътимоду боварияш зиёд шавад ва ё ин ки пайдо кардани ҷабрида аз ҷониби қаллоб осонтар бошад. Ҷойҳои маъмули содиршавии ҷиноят ин ҷойҳои чамъиятӣ, дохили марказҳои тичоратӣ, назди донишгоҳу донишқадаҳо, утоқи кории кормандони давлатӣ ва ғайридавлатӣ, назди муассисаҳои тандурустӣ ва монанди инҳо ба ҳисоб мераванд.

Хусусияти дигар ва муҳими ҷойи содир намудани қаллобӣ дар он мебошад, ки як факти ҷинояти мазкур дар якҷанд ҷойҳо содир карда мешавад. Масалан, ҷои содир кардани кирдор утоқи кории қаллоб ба ҳисоб меравад, ки дар он ҷой як қисмати пул бар ивази ҷудо кардани замин гирифта мешавад, қисмати боқимондаи маблағи пулӣ бошад, дар ҷое гирифта мешавад, ки замин ҷудо карда шудааст.

Категорияи «вақт» низ ҳамчун унсури таркибии ҳолати содиршавии ҷиноят моҳият ва технологияи ҷинояти содиршударо муайян менамояд. Вобаста ба нақшаи қаллоб метавон вақти содир намудани ҷиноятро ба вақти оғоз наму-

дани фаъолияти ҷиноятӣ (масалан: вақти тайёр намудани ҳуҷҷатҳои қалбакӣ, пешниҳод намудани маълумоти бардурӯғ ва ё суиистифодаи боварӣ бо мақсади ба даст овардани маблағи пулӣ дар намуди қарз ва ё ин ки бо дигар мақсад) ва бевосита амалӣ намудани фаъолияти ҷиноятӣ (масалан: вақти гирифтани маблағи қарз бо нишон додани ҳуҷҷатҳои қалбакӣ бо ваъдаи минбаъд баргардонидан, маблағ бар ивази иҷро кардани кори муайян (ҷудо намудани манзили истиқоматӣ, замини наздихавлигӣ, бо ҷойи кор таъмин намудан) ва ғайраҳо) ҷудо намуд.

Вақти анҷомдиҳии амалҳои қаллобӣ метавонад бо вақти фаъолияти корхонаву ташкилотҳо, муассисаҳои тичоратӣ ва ғайритичоратӣ алоқаманд бошад. Умуман аксарияти амалҳои қаллобӣ рӯзона амалӣ карда мешаванд. Баъзан вақт қаллобӣ маҷмӯи усул ва амалҳои ҷудо дар бар мегирад, ки дар ҷараёни фосилаи дарозмуддат амалӣ мешаванд ва аз якҷанд фосилаҳои алоҳидаи вақт иборат мебошанд.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи омӯзиши адабиёти илмӣ ва амалияи тафтишӣ вобаста ба ҳолати содиршавии қаллобӣ чунин хулосабарорӣ намудан мумкин аст:

1. Ҳолати содиршавии ҷинояти қаллобӣ унсури марказии тавсифи криминалистӣ ба ҳисоб рафта, дар муайян намудани як қатор унсурҳои дигари он нақши назаррас дорад. Он бевосита дар ошкор кардан, кушодан ва тафтиш намудани ҷинояти қаллобӣ саҳмгузор мебошад.

2. Ҳолати содир намудани ҷиноят ҳамчун элементи тавсифи криминалистӣ фарогири маҷмӯи унсурҳои таркибии ба ҳам алоқаманде мебошад, ки тавсифкунандаи ҷой, вақт, мавсим, рафтори шахсияти ҷинояткор, алоқамандии ҳолатҳои психологӣ ӯ бо ҳодисаи ҷиноят ба ҳисоб меравад.

3. Ҷой, вақт ва мавсими содиршавии ҷиноят, рафтори шахсияти ҷинояткор ва ҳолати психио-физиологӣ ӯ унсури марказии ҳолати содиршавии ҷиноят ба ҳисоб рафта, дар ошкор, кушодан ва тафтиш намудани ҷиноят нақши назаррасро доро мебошанд.

Адабиёт:

1. Баймуратов И.Ю. Криминалистический анализ механизма расследуемого события // Вестник Московского университета. Серия XII. Право. – 2003. – № 6. – С. 80-91.
2. Егоршева Е.П. Понятие обстановки совершения преступления и характеристика обстановки совершения краж несовершеннолетними в группе // Вестник ВЭГУ. – 2014. – № 5 (73). – С. 24 – 31; Кудряшова О.А. Криминалистическое значение обстановки совершения преступления // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия «Право». – 2011. – № 27 (244). – С.49-54; Белокобыльская О.И., Петрова А.Н. Обстановка совершения преступления как отдельный элемент криминалистической характеристики убийств, совершенных организованными группами // Сборник материалов криминалистических чтений. – 2011. – № 7. – С. 16-18.
3. Казинская С.Н. Методика расследования мошенничества в сфере потребительского рынка в отношении предпринимателей: монография. – М.: Юрлит-информ, 2016. – С.7.
4. Криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений: курс лекций: учебное пособие для студ. вузов, обуч. по спец. «Юриспруденция» / Ю.В. Гаврилин, Н.Г. Шурхунов. – М.: Книжный мир, 2004. – С. 142.
5. Криминалистика: учебник / О.В. Волохова, Н.Н. Егоров, М.В. Жижина и др. ; под ред. Е.П. Ищенко. – М.: Проспект, 2014. – С. 342-343.
6. Образцов В.А. Теоретические основы раскрытия преступлений, связанные с ненадлежащим исполнением профессиональных функций в сфере производства. – Иркутск: Издательство Иркутского университета, 1985. – 213 с.
7. Российское уголовное право. Т. 1. Общая часть / Под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, В.Г. Комисарова, А.И. Рарога. – М., 2003. – С. 178; Мусаев Х.А. Значение обстановки совершения преступления // Уголовная палитика: теория и практика – Общество и право. – 2013. – №3 (45). – С. 153-154.
8. Шмонин А.В., Исаев С.С., - Х. расследование мошенничество связанных с расходованием бюджетным средств (теория и практика). – М.: Юрлитинформ, 2014. – С. 73.

**ТАШКИЛ ВА ФАЪОЛИЯТИ КОМИССИЯҲОИ ДОИМИИ МАҲАЛЛӢ ОИД БА
ТАНЗИМИ АНЪАНА ВА ЧАШНУ МАРОСИМ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Машраби Д.,
аспиранти Институту фалсафа, сиёсатшиносӣ ва
ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи
илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон
E-mail: mashrab-1994@mail.ru
тел.: 907-44-84-84

Ихтисоси илмӣ: 12.00.14 – ҳуқуқи маъмурӣ; муурофияи маъмурӣ

Рохбари илмӣ: Маърифхонов Р.Н., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Муқарриз: Соибов З.М., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ

Фиишурда. Дар мақолаи мазкур муаллиф ташкил ва фаъолияти комиссияҳои доимии маҳаллӣ ва масъалаҳои танзими маъмурӣ-ҳуқуқии анъана ва чашну маросимро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил кардааст. Таклиф ва пешниҳодҳо оид ба тақмили қонунгузори амалкунанда, таҷрибаи ҳуқуқҷодкунӣ дар ин соҳаро мавриди таҳлил қарор додааст. Ҳамчунон дар мақола муаллиф мафҳумҳои «танзими маъмурӣ», «танзими маъмурӣ-ҳуқуқии анъана ва чашну маросим»-ро, аз нуқтаи назари олимон ва муҳаққиқони ватанию хориҷӣ кушода додааст.

Калидвожаҳо: Анъана, чашн, маросим, вазъият, падида, вазифа, арзишҳои миллӣ.

**ОРГАНИЗАЦИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПОСТОЯННЫХ МЕСТНЫХ КОМИССИЙ ПО УПО-
РЯДОЧЕНИЮ ТРАДИЦИЙ, ТОРЖЕСТВ И ОБРЯДОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

Машраби Д.,
аспирант Институт философии, политологии и пра-
ва им. А. Баҳоваддинова Академии наук Республи-
ки Таджикистан
E-mail: mashrab-1994@mail.ru
тел.: 907-44-84-84

Научная специальность: 12.00.14 – административное право; административный процесс

Научный руководитель: Р.Н. Марифхонов, кандидат юридических наук, доцент

Рецензент: З.М. Соибов, кандидат юридических наук

Аннотация. В статье проанализированы проблемы административно-правового регулирования деятельности местных постоянных комиссий по упорядочению традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан. Автором подготовлены рекомендации и предложения по совершенствованию действующего законодательства и правоприменительной практики в этой сфере. Также в статье раскрываются понятия «административное регулирование», «административно-правовое регулирование традиций, торжеств и обрядов», с точки зрения национальных и зарубежных учёных и специалистов.

Ключевые слово: традиция, торжества, обряды, институт, функции, национальные ценности.

**ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF PERMANENT LOCAL COMMISSIONS
FOR THE ORDER OF TRADITIONS, CELEBRATIONS AND RITES IN THE REPUBLIC
OF TAJIKISTAN**

Mashrabi D.,

Graduate student of the Institute of philosophy, political science and law named after A. Bahovaddinov of Academic science of the Republic of Tajikistan
E-mail:mashrab-1994@mail.ru
тел.: 907-44-84-84

Scientific specialty: 12 00 14 – administrative law; administrative process

Research supervisor: Marifhonov R.N., candidate of law, associate professor

Research supervisor: Soibov Z.M., candidate of law

Annotation. The article analyzes the problems of administrative and legal regulation of the activities of local permanent commissions to streamline traditions, celebrations and ceremonies in the Republic of Tajikistan. The author has prepared recommendations and suggestions for improving the current legislation and law enforcement practice in this area. The article also reveals the concepts of “administrative regulation”, “administrative and legal regulation of traditions, celebrations and rituals” from the point of view of national and foreign scholars and specialists.

Keywords: tradition, celebration, ceremonies, institution, functions, national values.

Расму ойин ва анъанаву маросимҳо яке аз шаклҳои муҳимтарини шуури ҷамъиятии ҳар як миллату ҷомеа мебошанд. Миллати куҳанбунёди тоҷик вобаста ба шароити таърихӣ ва вазъи иҷтимоиву иқтисодии худ аз замонҳои хеле қадим расму ойин ва анъанаҳои неку писандидаро эҷод карда, тӯли ҳазорсолаҳо онҳоро такмилу инкишоф додааст, ки онҳо имрӯз ба як ҷузъи ҷудоинопазири фарҳанги миллии мо табдил ёфтаанд [9, с. 7]. Вале чи тавре зиндагии имрӯзаи мо собит намуд, як зумра шаҳрвандони ҷумҳурӣ аз суннатҳои мардумиву миллии суиистифода намуда, онҳоро чун воситаи худнамоӣ, шуҳратпарастӣ, ба даст овардани обрӯ ва ҳатто мартабаву мақом истифода менамоянд. Исрофкорӣ ва афзудани ҳирси ҷамъоварии пулу мол боиси пастравии сатҳи маънавиёту рӯзгори қисми зиёди мардуми камбизоат гардида, монеи пешравии мо ба сӯи тамаддуни умумибашарӣ, сохтани давлати демократӣ, ҳуқуқбунёду дунявӣ мегардад. [7, с.53].

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз аз солҳои аввали интиҳоб шуданашон, сарфи назар аз мушкилоти зиёди дохилӣ, ба ин масъала тавачҷуҳи

ҳосса зоҳир мекарданд ва ҳамеша аз доман паҳн кардани ин гуна одатҳо ва суннатҳои миёншикан изҳори нигаронӣ менамуданд

Бо истифода аз ҳуқуқи ташаббуси қонунгузории худ соли 2007 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро омода намуда, баъд аз муҳокимаи тулонӣ байни шаҳрвандон, он ба Маҷлиси намояндагони МО ҚТ пешниҳод карда шуд [8, с. 5]. Бо Қарори Маҷлиси намояндагони МО ҚТ аз 30 майи соли 2007, таҳти № 584 ва Қарори Маҷлиси миллии МО ҚТ аз 07.06.2007, таҳти № 331 қонун ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои имзо ва интишор пешниҳод гардид. Қонуни мазкур ба монанди Қонуни ҚТ «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» сирф миллии буда, аз таҷрибаи қонунэҷодкунии миллати тоҷик гувоҳӣ медиҳад [14, с. 7].

Ҳамин тариқ, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» 8 июни соли 2007 қабул карда шуд [12].

Бо мавриди амал қарор гирифтани қонуни мазкур ва дигар санадҳои меъё-

рии ҳуқуқии дар заминаи он қабулгардида, дар таркиби мақомоти марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти иҷроия сохтори нав (шӯъба, бахш, комиссияҳои доимии маҳаллӣ ва комиссияҳои ҷамъиятӣ оид ба танзими анъана ва ҷашну маросимҳо) таъсис дода шуд, ки тартиби ҷойгиршавии онҳо аз рӯи шакли ташкилӣ-ҳуқуқии мақомоти ҳокимияти иҷроия сурат мегирифт. Масалан, мутобиқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсиси Бахши танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» аз 8 июни соли 2007 № 321 дар сохтори дастгоҳи раисони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳрҳо ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ «Бахши танзими анъана ва ҷашну маросимҳо» дар доираи шумора ва фонди музди меҳнати тасдиқшудаи онҳо таъсис дода шуд. Инчунин дар назди мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот (ҷамоатҳои шаҳраку деҳот) 1 воҳиди басти корӣ «Сармутахассис оид ба танзими анъана ва ҷашну маросимҳо» ҷудо карда шуд.

Дар асоси моддаи 5 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ҷиҳати амали намудани Қонуни мазкур дар назди мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо ва ҷамоатҳои шаҳраку деҳоти кишвар комиссияҳои доимии маҳаллӣ оид ба танзими анъана ва ҷашну маросимҳо таъсис дода мешавад.

Низомномаи комиссияҳои доимии маҳаллиро Маҷлиси вакилони халқи дахлдор (Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳру ноҳияҳо ва ҷамоати шаҳраку деҳот) тасдиқ мекунанд.

Комиссия фаъолияти худро дар асоси Конститутсия, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Низомномаи Кумита оид ба

корҳои дин, танзими анъана ва ҷашну маросимҳои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қарорҳои маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳияҳо ва Низомномаи худ ба роҳ мемонад.

Комиссияи доимии маҳаллӣ оид ба танзими анъана ва ҷашну маросимҳо бо қарори (фармоиши) роҳбари мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳраку деҳот дар ҳайати раис, муовин, котиб ва аъзои комиссия иборат аз 5-9 нафар таъсис дода мешавад. Ба ин ҳайат роҳбарони воҳидҳои сохторӣ ва кормандони таҷрибадори мақомоти маҳаллӣ ворид карда мешаванд. Мудирони шӯъба ва бахшҳо оид ба корҳои дин, танзими анъана ва ҷашну маросимҳои миллӣ ва сармутахассис оид ба корҳои дин, танзими анъана ва ҷашну маросими миллӣ аз рӯи вазифа ба ҳайати комиссияҳои доимӣ шомил карда мешаванд.

Одатан аз рӯи таҷрибаи фаъолияти наздик ба 10-солаи комиссияҳои доимӣ ба кори комиссияи мазкур роҳбарони мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳраку деҳот роҳбарӣ мекунанд. Масалан, мувофиқи моддаи 2, банди 2.2 Низомномаи комиссияи доимии маҳаллии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Исфара оид ба танзими анъана ва ҷашну маросимҳо, ки бо Қарори раиси шаҳри Исфара аз 31.10.2007, № 448 тасдиқ карда шудааст, ба фаъолияти Комиссияи раиси шаҳр роҳбарӣ намуда, мудирони бахши танзими анъана ва ҷашну маросимҳо ҳамчун муовини раис ва сармутахассиси бахш ба ҳайси котиби масъул баромад мекунанд. [10, с. 21].

Инчунин дар асоси қарори раиси шаҳри Исфара аз 26.06.2007, № 228 ба аъзои комиссияи доимии маҳаллӣ оид ба танзими анъана ва ҷашну маросимҳо инҳо шомил мешаванд:

- Мудирони шӯъбаи масъалаҳои иҷтимоиву фарҳангӣ ва робита бо иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ;

- Сардори раёсати молия;

- Сардори идораи маориф;
- Сардухтури беморхонаи марказии шаҳр;
- Мудири бахши маъмурию ҳуқуқӣ ва назорат;
- Котиби матбуоти раиси шаҳр;
- Мудири бахши меҳнат ва масъалаҳои иҷтимоӣ;
- Мудири бахши сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ;
- Мудири бахши қор бо қонун ва оила;
- Мудири бахши фарҳанг;
- Мудири бахши қавонон, варзиш ва сайёҳӣ;
- Сардори ҚДММ «Телевизиони Исфара» ва радиои маҳаллӣ;
- Муовини аввали сардори нозироти андоз дар Исфара [10, с. 24].

Раиси комиссияи доимии маҳаллӣ оид ба танзими анъана ва ҷашну маросим барои пешбурди қори комиссия ва иҷрои вазифаҳои он масъулияти шахсӣ дошта, нақшаи қори комиссияро муайян ва тасдиқ мекунад. Инчунин вазифаҳои байни аъзои комиссия тақсим намуда, дар муносибат бо дигар мақомоти давлатӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ доир ба масъалаи танзими маъмурӣ-ҳуқуқии анъана ва ҷашну маросим комиссияро намояндагӣ мекунад.

Шакли асосии фаъолияти комиссияи доимӣ ҷаласаҳои он мебошад, ки на камтар аз як маротиба дар се моҳ гузаронида мешаванд.

Комиссияҳои доимии маҳаллӣ оид ба танзими анъана ва ҷашну маросимҳо аз рӯи асосҳои зерин метавонанд ҷаласа доир намоянд:

- дастури раиси комиссия;
- муроҷиати қормандони мақомоти маҳаллӣ;
- муроҷиати шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ;
- дар мавриди аз тарафи аъзои комиссия ошкор намудани ҳолатҳои ғарбонақардани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон».

Ҷаласаҳои комиссияҳои доимии маҳаллӣ ҳамон вақт салоҳиятнок ҳисо-

бида мешавад, ки дар қори он беш аз нисфи ҳаёти он иштирок дошта бошанд. Қарори ҷаласаи комиссия бо протокол ба расмӣ дароварда мешавад, ки ба он раис ва котиби комиссия имзо мегузоранд [10, с. 33].

Комиссияи доимии маҳаллӣ назорати иҷрои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро амалӣ менамояд. Барои иҷрои ин вазифаи худ комиссия дорони вақлатҳои зерин мебошад: таҳияи тавсия ва дастурҳо барои қарордиҳандаи ҷашну маросим; фаҳмонидани талаботи қонунгузорӣ ва додани тавсияҳо ба шахсоне, ки ҷашну маросим мегузаронанд; ба қайд гирифтани тӯйи домодию арӯсӣ ва маросими азодорӣ, инчунин пешбурди омор дар ин самт; андешидани чораҳо дар самти риояи қонунгузори соҳа; тамини ҳамкории байни мақомоти давлатӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ оид ба танзими анъана ва ҷашну маросим, инчунин ташкили қорҳои маърифатӣ тарғиботӣ дар байни аҳоли; расонидани ёрии амалӣ ба раисони маҳаллаҳо, шуъбаҳои сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар танзими ҷашну маросим; таълиқи адабиёти илмӣ оммавӣ оид ба танзими анъана ва ҷашну маросим; назорат ва таҳлили қори комиссияҳои ҷамъиятӣ оид ба танзими анъана ва ҷашну маросим; таъмини ҳамкории қори ташкилоту муассисаҳо ва қорхонаҳо, сарфи назар аз шакли моликиятшон, вобаста ба масъалаҳои танзими анъана ва ҷашну маросим; гирифтани маълумот аз ташкилоту муассисаҳо, қорхонаҳо ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, сарфи назар аз шакли моликиятшон дар бораи иҷрои санадҳои меъри ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба танзими анъана ва ҷашну маросим; таҳлили вазъи соҳаҳо, ки ба масъалаи танзими анъана ва ҷашну маросим вобастагӣ доранд ва барои муайян намудани роҳҳои самарабахши рушди онҳо; таҳияи гузоришҳо оид ба вазъи риояи қонунгузори соҳа; таҳияи протоколи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ оид ба риояи қарордиҳандаи қонунгузори соҳа;

пешбурди коргузорӣ, аз ҷумла қабули муроҷиатҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, инчунин додани ҷавобҳои мушаххас ба муроҷиатҳои воридшуда доир ба танзими анъана ва ҷашну маросим; дигар ваколатҳои, ки санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ намудаанд.

Дар ҳолатҳои риоя нашудани талаботи қонунгузорӣ оид ба танзими анъана ва ҷашну маросим комиссияи доимии маҳаллӣ санади дахлдор таҳия намуда, онро барои татбиқи чораҳои таъсиррасонии маъмурий-ҳуқуқӣ ба суд барои баррасӣ пешниҳод менамояд.

Мақсади асосии ташкили комиссияҳои доимии маҳаллӣ оид ба танзими анъана ва ҷашну маросимро қонунгузорӣ мушаххас нишон дода, вазифаҳои онҳоро муқаррар менамояд, аммо моҳият ва ҳадафҳои онро, бо таъя ба муқаррароти қонунгузорӣ мо чунин нишон медиҳем:

1. Ташаккули назарияи муосир ба гузаронидани ҷашну маросим;

2. Покиза нигоҳ доштани ҷашну маросими маънавию халқӣ;

3. Муҳофизат аз унсурҳои бегонаи ҷашниву маросимӣ;

4. Тарзи зиндагии солим, густариши фарҳанги оиладорӣ, сарфаю сариштакорӣ;

5. Боло рафтани сатҳи маърифатии ҳуқуқию фарҳангии шаҳрвандон;

Бояд гуфт, ки то қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» низ комиссияҳо оид ба танзими ҷашну маросимҳои миллӣ ташкил шуда буданд. Масалан, дар асоси Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9.07.1999, № 1247 ва Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27.11.1999, № 474 барои ҷамоҳангсозии корҳо оид ба танзими ҷашну маросимҳои анъанавӣ, гузаронидани онҳо мутобиқи талаботи замон, меъёрҳои дунявӣ ва ҳуқуқии ҷамъияти демократии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин санадҳои муҳимми фарҳанги миллӣ ва умумибашарӣ Комиссияҳои Ҷумҳуриявӣ доир ба анъана ва маросимҳои миллӣ таъсис дода шуда буд. [9,

с. 27]. Дар ҳайати он Муовини Сарвазири Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун раис, Вазири адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муовин раис ва Котиби масъул, Мушовирони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мудирони шуъбаҳои фарҳанг ва иттилооти Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Муовини вазирони фарҳанг, хифзи иҷтимоии аҳоли, амният, корҳои дохилӣ ва маориф, Раисони Кумитаи кор бо ҷавонон, Кумита оид ба корҳои дини назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, муовини раиси Кумитаи телевизион ва радиои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, саркотиби илмӣ ва мудирони шуъбаи таърихи дин ва фалсафаи иҷтимоии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешуданд.

Бо қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» Раёсати танзими анъана ва ҷашну маросимҳои Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуда, Комиссияи ҷумҳуриявӣ доир ба танзими анъана ва ҷашну маросимҳои миллӣ барҳам дода шуд.

Ташкил ва фаъолияти комиссияҳои доимии маҳаллӣ оид ба танзими анъана ва ҷашну маросим низ аз муқаррароти Қонун Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» бармеояд. Бо оғози фаъолияти Раёсати танзими анъана ва ҷашну маросимҳои Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минбаъд ба ҷои он Кумита оид ба корҳои дин, танзими анъана ва ҷашну маросимҳои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон комиссияҳои доимӣ ва комиссияҳои ҷамъиятӣ оид ба танзими анъана ва ҷашну маросим низ таъсис дода шуд.

Комиссияҳои ҷамъиятӣ бо мақсади назорати риояи талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар вазорату идораҳо, корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳо, сарфи назар аз шакли моликият ва шакли ташкилию ҳуқуқӣ, ки

дар онҳо на камтар аз 30 нафар корманд фаъолият мекунад, таъсис дода мешавад. Дар фарқият аз комиссияҳои доимии маҳаллӣ, комиссияҳои ҷамъиятӣ пеш аз ҳама, танҳо дар таркиби вазорату идораҳо, корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳо, сарфи назар аз шакли моликият ва шакли ташкилию ҳуқуқӣ таъсис дода мешаванд, баъдан дар он ташкилотҳо таъсис дода мешаванд, ки дар онҳо на камтар аз 30 нафар корманд фаъолият мекунанд. Инчунин фаъолияти комиссияи ҷамъиятӣ ба ҳамон ташкилот ва кормандони онҳо маҳдуд буда, дар сурати ошкор намудани риоя накардани талаботи қонунгузорӣ дар самти танзими анъана ва ҷашну маросимҳо комиссияҳои доимии маҳаллӣ дар муҳлати се рӯз ба мақоми ваколатдор ва ё комиссияҳои доимии маҳаллӣ хабар медиҳанд.

Комиссияҳои доимии маҳаллӣ оид ба танзими анъана ва ҷашну маросим ба се зина чудо мешаванд.

1. Комиссияи доимии маҳаллӣ оид ба танзими анъана ва ҷашну маросими Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе;

2. Комиссияи доимии маҳаллӣ оид ба танзими анъана ва ҷашну маросими шаҳр ва ноҳия;

3. Комиссияи маҳаллӣ оид ба танзими анъана ва ҷашну маросими мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот.

Комиссияҳои ҷамъиятӣ оид ба танзими анъана ва ҷашну маросимҳои Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе дар доираи салоҳияти муқаррарнамудаи Низомномаи худ фаъолияти комиссияҳои доимии танзими анъана ва ҷашну маросимҳои шаҳр ва ноҳия, инчунин комиссияҳои доимии маҳаллии назди мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳотро назорат мекунад [8, с. 21].

Ҳамин тариқ дар танзими маъмури-ҳуқуқии анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши комиссияҳои доимии маҳаллӣ хело назаррас мебошад. Маҳз фаъолияти комиссияҳои мазкур метавонад, табиғу ташвиқоти қонунгузори амалкунандаро дар байни аҳоли ба роҳ монда, пеши роҳи ҳуқуқвайронкуниро бигирад. Чунки комиссияҳои мазкур нисбатан ба шаҳрвандон наздиктар буда, кори онҳо фаъолияти мақомоти ваколатдор дар соҳаи танзими маъмури-ҳуқуқии анъана ва ҷашну маросимро самаранок мегардонад.

Адабиёт

1. Анъана ва расму оинҳои асосии Советӣ. – Душанбе, 1974. – С.30.
2. Вопросы развития социалистических праздников и обрядов // Тезисы докладов научной Конференции. – Рига: Зинатне. – 1981. – С. 182.
3. Диноршоев А.М., Қодиров Ҷ.Ш., Маърифхонов Р.Н. Административное право Республика Таджикистан. – Душанбе, 2013.
4. Маориф ва танзими ҷашну маросимҳо. – Душанбе, 2007. – С. 54.
5. Ойев Х. Ҳуқуқи муҳофизаи маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2014.
6. Расму оинҳои нав. Вазорати маданияти РСС Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 1984. – С. 52;
7. Раҳимзода Х. Танзими оила – Асоси таҳким ва саодати он аст (дастури методӣ). – Душанбе, 2004. – С. 63.
8. Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба танзими анъана ва ҷашну маросимҳо. – Душанбе, 2007 – 32 с.
9. Тавсиянома оид ба танзими расму оинҳо ва ҷашну маросимҳои мардумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Шарқи озод, 2000.
10. Эмомалӣ Раҳмон Танзими расму оин – талаби замон // Суханрони дар маҷлиси умумиҷумҳуриявӣ доир ба танзими расму оинҳои халқӣ, аз 9 июли соли 1999. – Душанбе: Шарқи озод, 1999. – С. 36.

11. Ҳучатнигорӣ оинаи фаъолият (аз таҷрибаи баҳши танзими анъана ва ҷашну маросимҳои мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Исфара): Хуросон. – Исфара, 2008. – С. 21.
12. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Ганҷ, 2016. – С. 19.
13. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 8 июни соли 2007. – Душанбе, 2017. – С. 17.
14. Саъдизода Ҷ. Татбиқи бомароми қонун (дар партави 5-солагии Қонуни ҚТ «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» // Минбари ҳуқуқшинос. – № 9-10 (42-43), аз 01.06.2016 сол. – С. 7.

Требования, предъявляемые к статьям соискателей, аспирантов и докторантов для публикации в журнале «Государствоведение и права человека»

Минимальный объем подачи материала – четыре страницы текста, набранного в формате Word.

Параметры набора: 14-й размер кегля, Times New Roman, полуторный интервал, поля: верхнее и нижнее – по 2,5 см, левое – по 1,5 см и правое – по 3,5 см.

К статье обязательно прилагаются:

- 1) рецензия;
- 2) аннотации на русском и английском языках (до 500 знаков каждая, включая пробелы, точки и запятые);
- 3) ключевые слова (пять — семь основных слов статьи без расшифровки понятий через запятую) на русском и английском языках;
- 4) перевод на английский язык названия статьи;
- 5) перевод на английский язык фамилии, имени, отчества автора статьи;
- 6) электронный адрес автора;
- 7) указывается научная специальность (код);
- 8) перевод на английский язык фамилии, имени, отчества научного руководителя автора статьи;
- 9) перевод на английский язык фамилии, имени, отчества рецензента статьи.

Список литературы указывается в алфавитном порядке. Страницы должны быть пронумерованы. Статьи принимаются в печатном и электронном экземплярах (подписываются автором).

Статьи в обязательном порядке рецензируются членами Редакционно-экспертного совета журнала в соответствии с профилем представленной работы и (или) привлеченными редакцией учеными и специалистами согласно порядку рецензирования рукописей. Отрицательная рецензия является основанием для отказа в публикации работы (автору сообщается об этом в письменном виде). Гонорар за публикацию статей не выплачивается. Аспиранты имеют право на бесплатную публикацию статей. Авторы передают редакции исключительное право на использование произведения следующими способами:

- воспроизведение статьи (право на воспроизведение);
- распространение экземпляров статьи любым способом (право на распространение).

Представление материала, поступившего в адрес редакции, является конклюдентным действием, направленным на возникновение соответствующих прав и обязанностей. Согласие автора на опубликование материала на указанных условиях, а также на размещение его в электронной версии журнала предполагается. Редакция оставляет за собой право размещать материалы и статьи журнала в электронных правовых системах и иных электронных базах данных. Автор может известить редакцию о своем несогласии с подобным использованием его материала при представлении статьи. В случае нарушения перечисленных редакционных требований материал может быть возвращен автору на доработку. О внесенных изменениях автор обязан сообщить редакции (письмо в электронном виде). При несоблюдении автором предъявляемых требований редакция имеет право отказаться опубликовать представленный материал с мотивированным объяснением причин отказа.